

№ 11
2008
СІЧЕНЬ—ЧЕРВЕНЬ

КРАЄЗНАВЕЦЬ

ПРИКАРПАТТЯ

**регіональний
науково-методичний
альманах**

Свідоцтво про реєстрацію
серія ІФ № 463
від 17.XII.2001 р.

Видавець:

Видавничо-інформаційний центр
Івано-Франківського обласного
державного центру туризму і
краєзнавства учнівської молоді

Адреса редакції:

м. Івано-Франківськ,
вул. Нечуя-Левицького, 19,
тел. 58-21-56

Засновники:

Івано-Франківський обласний
державний центр туризму і
краєзнавства
учнівської молоді

Івано-Франківська обласна
організація Всеукраїнської спілки
краєзнавців

Редакція залишає за собою право скорочувати і редагувати
надіслані матеріали, не порушуючи їхнього основного змісту.
За достовірність фактів, цитат відповідальність несуть автори

**редакційна
колегія:**

Володимир Грабовецький
(головний редактор)

Богдан Гаврилів
(заступник головного редактора)

Михайло Косило
(шеф-редактор)

Галина Горбань
Тетяна Завгородня
Микола Кугутяк
Володимир Любінець
Богдан Мицкан,
Михайло Паньків
Борис Савчук
Степан Хороб

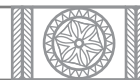
Юрій Угорчак
(відповідальний секретар)

Андрій Мінів
(літературний редактор)

Василь Вітенко
(технічний редактор)

Іван Вітенко
**(додрукарська підготовка та
комп'ютерне складання)**

Ірина Косило
(відповідальна за випуск)

ДО 55-РІЧЧЯ УТВОРЕННЯ ОБЛАСНОГО ДЕРЖАВНОГО ЦЕНТРУ ТУРИЗМУ І КРАЄЗНАВСТВА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

- Михайло Косило.* Дитячо-юнацький туризм і краєзнавство на Прикарпатті 3
Ірина Косило. Зустрічі у колі читачів 6

ДОСЛІДЖЕННЯ ДАВНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

- Володимир Грабовецький.* Карпатське опришківство і Олекса Довбуш в Європейському контексті національно-визвольної боротьби XVI-XVIII ст. 8
Іван Дрابعук. Перша згадка про Галич: відлік у зворотньому напрямку 11
Іван Янко. Солеварні комплекси гуцульсько-покутської межі 13
Роман Яченко. З історії митної справи на Прикарпатті 22
Віталій Лотоцький. З історії археологічних досліджень та археологічних пам'яток Давнього Галича 25
Богдан Кіндратюк. Дзвони Крилоської церкви Успіння Пресвятої Богородиці 28

ЛЮБИ І ЗНАЙ СВІЙ РІДНИЙ КРАЙ

- Іван Бойко.* Про гаврилівського байкаря, легендарне місто Губчин та Довбушеві скарби 31
Богдан Яневич. Калуське Підгір'я у світлі пам'яток історії та культури 37

З ІСТОРІЇ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

- Богдан Зрайко.* Між двома окупантами 41
Василь Бурдуланюк. Повернення праху Героїв на Батьківщину 45

ГОЛОДОМОР, ЯК ГЕНОЦИД УКРАЇНЦІВ

- Микола Кугутяк.* Голодомор 1932-1933 років на Наддніпрянщині й суспільно-політичні настрої у Західній Україні 46

ІСТОРІЯ КРАЮ В ІМЕНАХ

- Тетяна Завгородня, Лілія Проців.* Галицький педагог ілля Кокорудз 50
Василь Бурдуланюк. Омелян Огоновський – вчений, письменник і громадський діяч 53

З ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

- Теофіл Виноградник.* Вірмени Снятинщини 54

НАШІ РОДОВОДИ

- Мирослав Нагірний.* Зв'язки родини Шухевичів та родини Федаків 57

МУЗЕЇ

- Оксана Романів.* Проблеми вивчення та експонування матеріалів боротьби ОУН, УПА в музеях 62
Богдан Гаврилів. Музей історії мікрорайону Опришівці відкрито у пам'ятці архітектури та освіти. 66

СЛІДАМИ СПОГАДІВ

- Григорій Замолока.* Спогади старого педагога 69

ЗНАХІДКИ

- Василь Бурдуланюк.* Документ з архіву Стопчатівської церкви. 75

ЛІТЕРАТУРНА СТОРІНКА

- Василь Ільницький.* З Красноїлля до Буркута 76

ЮВІЛЕЇ

- Іван Монолатій.* Зеновій Жеребецький – аристократ, залюблений у минувшину. 78

Михайло Косило

ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКИЙ ТУРИЗМ І КРАЄЗНАВСТВО НА ПРИКАРПАТТІ

Мандрівки, прагнення пізнати невідоме завше були притаманні дітям, молоді.

Саме для втілення юначих прагнень подорожувати служить

Івано-Франківський обласний державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді. Цього року виповнюється 55 років його утворення. Колектив центру, педагоги та вихованці зустрічають славний ювілей вагомими здобутками у навчально-виховній, дослідницько пошуковій, екскурсійній роботі, утверджуючи свій авторитет на теренах області та України.

Одразу після створення обласної дитячої екскурсійно-туристської станції (так звали новоутворену установу у травні 1953 року) педагоги активно пропагували і проводили захоплюючі подорожі і екскурсії рідним краєм.

Уже влітку 1954 року біля 3-х тисяч школярів нашої області взяли участь в походах Карпатами і екскурсіях мальовничими та історичними місцями Прикарпаття, відбулися перші змагання юних туристів. Цього ж року було прийнято понад дві тисячі дітей з Львівської, Тернопільської, Запорізької областей.

Перші туристські походи школярі області здійснили 1955 року під керівництвом методиста Пономаренка М.А., а 1956-1957 рр. під керівництвом П.М. Снісаренка, тодішнього директора, проводяться багатоденні і дальні туристські походи, їх маршрути публікуються у періодичній пресі.

Особливо активізувалася туристсько-краєзнавча робота починаючи з 60-х років у зв'язку з тим, що туристи-краєзнавці отримують завдання під час екскурсій і походів вивчати історію рідного краю, вести пошуково-дослідницьку діяльність та збирати матеріали для шкільних музеїв. З цією метою було створено понад 450 експедиційних загонів. В цей же період для юних мандрівників організуються учнівські туристські бази в містах Станіславі, Коломиї, Яремчі, Косові. Організація туристсько-краєзнавчої роботи розпочалася на районному та шкільному рівнях завдяки зусиллям молодих вчи-

телів таких як Володимир Миколайович Гуцуляк, Роман Корнилович Свистович, Микола Михайлович Кецелюк, Роман Павлович Красій, Володимир Йосипович Дрогобицький. Директором станції з 1965 року стає Малахов О.Д.

Починаючи з 1968 року на відзначення Дня вчителя проводяться масові сходження школярів області на одну з вершин Українських Карпат. Практичний досвід підказує необхідність підготовки педагогів-туристів, тому особлива увага звертається на підготовку вчительських кадрів. З 1969 року щорічно проводяться змагання з туризму серед вчителів.

У 70-ті роки колектив Івано-Франківської дитячої екскурсійно-туристської станції продовжував активно пропагувати туристсько-краєзнавчу роботу в школах області, під час якої вміло прищеплювалася школярам любов до рідної землі, природи рідного краю.

1972 року директором призначили Савчишина Б.С.

У 1977 році спільно з геологорозвідувальним факультетом Івано-Франківського інституту нафти і газу було започатковано проведення обласних зльотів – змагань юних геологів, найбільший вклад у підготовку дітей вносять вчителі Терлецький Ярослав Михайлович з Городенки, Чабан Дмитро Юрійович з Джурова, Горук Володимир Миколайович з Верховини, Цьок Михайло Васильович з Косова.

Значно збільшується тематика і кількість екскурсійних подорожей школярів, створюються сезонні дитячі турбази в Києві, Севастополі, Ленінграді, Яремчі, Яблуниці.

Справжніми центрами, головними ланками туристсько-краєзнавчої діяльності школярів стають гуртки та навчально-виховна робота у них. З середини 80-х років кількість гуртків з кожним роком збільшується. Якщо у 1983 році було 30 гуртків то у 1985 році туристсько-краєзнавчих гуртків вже було 50. На заняттях, у походах, екскурсіях гуртківці навчалися складати план мандрівки і розробляти маршрут, фіксува-

ти спостереження, вести дослідницько-пошукову роботу, спостереження за погодою, складати прогнози, орієнтуватися на місцевості за допомогою мапи, компаса та місцевих предметів, надавати першу долі карську допомогу, ставити намет, розпалювати вогнище, готувати їжу та виготовляти просте туристське спорядження.

У 1984 році директором установи призначають Косила М.Ю. У II-й половині 80-х років збільшується число школярів які займаються туристсько-краєзнавчою діяльністю. Організуються високо категорійні походи для вчителів у 1988, 1989, 1990 роках, проводяться походи на Кавказі, Західних Саянах, Східних Саянах.

1987 року відбувається ювілейний 30-й обласний зліт – змагання юних туристів-краєзнавців у с. Бубнище Долинського району де вперше проведено показові виступи з різних видів туризму. Більше 800 школярів взяли участь у походах в залік цих змагань, а взагалі цього року було проведено 2760 некатегорійних походи та 68 походів I та II категорії складності у яких відповідно взяли участь 36298 та 834 учні.

Цьогоріч багато дітей, більше 2,5 тисяч, здійснили дальні екскурсійні поїздки у Київ і Москву, Ленінград і Севастополь, Одесу і Ригу, Волгоград, Казань, Херсон.

На турбазах нашого центру у Яремчі, Яблуниці, Ворохті, Микуличині, Івано-Франківську побувало майже 4 тис. школярів з різних регіонів країни.

Характерною тенденцією початку 90-х років є зменшення активності дитячого туризму, викликане об'єктивними причинами спаду економічного розвитку країни, та поряд з цим активізуються якісні зміни в туристсько-краєзнавчій роботі. Демократичні перетворення, здобуття Україною державного суверенітету знайшли своє відображення і в туристсько-краєзнавчій діяльності та дали могутній поштовх їх розвитку на якісно нових засадах.

Перелік основних справ, зроблених колективом центру у цей період є вагомим доказом нового за суттю етапу, який приносить нові завдання розвитку позашкільної освіти, котрі постали на хвилях швидкоплинних процесів утвердження незалежності України. Позашкільний заклад із зміною у 1994 році назви на Івано-Франківський обласний державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді отримує якісно новий статус.

Новизна полягає у тому, щоб забезпечити організаційно і методично проведення туристсько-краєзнавчої роботи з дітьми,

юнацтвом, які навчаються у загальноосвітніх та професійних навчальних закладах, особлива увага надається краєзнавчому напрямку діяльності. Так у 1991 році оголошується обласна туристсько-краєзнавча експедиція «Люби і знай свій рідний край», 1992 року стартує Всеукраїнська експедиція «Краса і біль України». Вже 1993 року відбувається обласна краєзнавча конференція «До берегів відродження». 1994 року видано перший номер інформаційно-методичного вісника «Мандрівник».

Кращі краєзнавці нагороджуються цінними подарунками та путівками в оздоровчий табір. Такий оздоровчий табір працює у літній період на Ворохтянській дитячій турбазі «Говерла» з 1996 року.

Поряд із краєзнавчою складовою діяльності, котра розвивається у даний період випереджаючими темпами, колектив центру туризму щорічно традиційно проводить походи, масові сходження школярів, змагання, зльоти, турніри.

Проте спостерігається деякий спад активності участі у спортивно-туристських заходах, які проводить центр в першу чергу з причин матеріально-фінансових. Треба тут сказати, що на початку 90-х років було під великим питанням саме існування позашкільної освіти, оскільки у проекті Закону України «Про освіту» такої ланки не передбачалося.

В цей час керівники позашкільних навчальних закладів і області, і України докладають величезних зусиль щоб доказати, довести очевидні речі: система позашкільної освіти існує, вона унікальна, не ламайте, не нищьте!

Неодноразово проходять великі зібрання усіх директорів позашкільних закладів України, де на конкретних прикладах ефективної роботи, позитивного виховного впливу на дітей доказують, в т.ч. автор цих рядків, що ми повноцінна галузь освітянського простору країни. Цей кризовий період завершився прийняттям Закону України «Про освіту» та у 2000 році закону України «Про позашкільну освіту».

Разом з утвердженням «Права на життя» системи позашкільної освіти, іде розвиток нашого обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді, виходячи з можливостей області.

Засновуються нові структурні підрозділи центру – дитячі турбази та філія. У 1993 утворена Кутська дитяча турбаза «Черемош», у 1995 року – Косівська філія центру. Команда області 1996 року стала призером Всеукраїнських змагань з техніки лижного туризму.

ДО 55-РІЧЧЯ УТВОРЕННЯ ОБЛАСНОГО ДЕРЖАВНОГО ЦЕНТРУ ТУРИЗМУ І КРАЄЗНАВСТВА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Відновлено водний категорійний маршрут по р. Дністер. З цією метою спільно з обласним управлінням екобезпеки, Товариством охорони природи проведено широкомасштабну експедицію цією річкою з виконанням ряду досліджень та практичних завдань, спрямованих на вивчення стану басейну р. Дністер та поліпшення його екобезпеки.

Започатковується регіональна краєзнавча експедиція «Голос історії – голос майбутнього», учасники якої вивчають особливості етнографічних груп «гуцулів», «бойків», «покутян», «опілян» котрі проживають на теренах краю.

Утворюються Калуська, Галицька, Долинська, Верховинська, Городенківська філії центру, спортивно-оздоровчий туристичний центр міжнародного співробітництва дітей та юнацтва у с. Рибне Тисменицького району, інформаційно-видавничий центр.

Позитивні тенденції розвитку обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді не залишаються непоміченими Міністерством освіти і науки України. У нас відбуваються два Всеукраїнські семінари керівних працівників дитячо-юнацького туризму України з актуальних питань його розвитку.

Своєрідним підсумком-аналізом стану туристсько-краєзнавчої роботи з учнівською молоддю стало відзначення у 2003 році 50-річчя утворення центру. До цієї події видано нариси його історії, серію буклетів, засновано пам'ятну ювілейну медаль, проведено ряд заходів з дітьми, вчителями, присвячених цій даті. Велика група ентузіастів дитячо-юнацького туризму і краєзнавства, працівників центру, ветеранів була нагороджена ювілейною медаллю, грамотами облдержадміністрації, Міністерства освіти і науки України.

Новою яскравою сторінкою історії центру, якісно вищим етапом розвитку стало заснування спільно з обласною організацією Всеукраїнської Співки краєзнавців регіонального науково-методичного альманаху «Краєзнавець Прикарпаття». Кожен з 10-ти чисел виданого альманаху, за оцінками досвідчених краєзнавців та читачів, став помітною подією у краєзнавчих дослідженнях не лише нашої області.

П'ять років, котрі минули з того часу стали роками напруженої праці над удосконаленням всієї системи туристсько-краєзнавчої роботи з учнівською молоддю області. Колектив центру, який організовує процес всестороннього пізнання вихованцями рідного краю, продовжує найкращі традиції своїх попередників.

Під керівництвом досвідчених педагогів вихованці центру отримують вагомі здобутки, стають чемпіонами і призерами чемпіонатів України, Всеукраїнських конкурсів, змагань, зльотів.

Саме життя засвідчує всезростаючий інтерес до занять туризмом, краєзнавством, до пізнання історії, культури, природи краю, тому в закладах освіти області проводиться робота та формується розуміння і сприйняття туризму та краєзнавства як могутнього засобу національно-патріотичного виховання учнівської молоді.

У цей період значно зростає майже на третину кількість туристсько-краєзнавчих гуртків, засновується Рожнятівська філія центру, розпочинається написання історії населених пунктів Прикарпаття учасниками експедиції «Історія міст і сіл України», з метою вивчення особливостей вишивки проводиться акція «Україна вишивана». В області майже вдвічі збільшилася кількість шкільних музеїв.

У 2007-2008 навчальному році працює 167 туристсько-краєзнавчих гуртків в усіх районах області: 59 початкового, 101 основного та 7 вищого рівня; – спортивного туризму – 62 в т.ч. пішохідного туризму – 47, юних туристів – 4, водного – 2, гірського – 1, лижного – 5, велосипедного – 1, гуртків краєзнавчого профілю – 105, з них: історичного – 32, географічного – 9, літературного краєзнавства – 10, фольклорно – етнографічного – 12, екологічного – 4

Зроблено перші кроки по розробці і впровадженню комплексних краєзнавчих екскурсій, які б охоплювали всю учнівську молодь.

У туристсько-краєзнавчих заходах різного рівня щорічно бере участь майже 60 тис. школярів.

Удосконалено організаційно-структурну побудову учнівського туризму та краєзнавства і самого центру як установи. Сьогодні обласний державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді має 7 філій, 7 турбаз, інформаційно-видавничий центр, автогосподарство. Така структура дає можливість максимально наблизити до дитини наш вид діяльності, зробити його більш доступним для здобуття додаткової освіти з туризму і краєзнавства всіма бажаними.

Найбільшим надбанням центру є люди-працівники і актив, спеціалісти своєї справи і патріоти рідної землі, які самовіддано та професійно організовують велику роботу навчання і виховання підростаючого покоління, своєю працею пишуть історію дитячо – юнацького туризму і краєзнавства Прикарпаття.

Ірина Косило

ЗУСТРІЧІ У КОЛІ ЧИТАЧІВ

В грудні 2007 року вийшов з друку десятий номер регіонального науково-методичного альманаху «Краєзнавець Прикарпаття», який ознаменував п'ятирічний ювілей даного видання. Цій події були приурочені творчі зустрічі колективу редакційної колегиї з широким колом громадськості.

Перша презентація альманаху відбулася в Печеніжинській загальноосвітній школі Коломийського району, на батьківщині головного редактора «Краєзнавця Прикарпаття», академіка, професора Володимира Васильовича

Грабовецького. Ініціював зустріч випускник цієї ж школи, нині священник греко-католицької церкви о. Михайло Сметанюк. З неабияким інтересом учні та педагогічний колектив слухали свого славного земляка про зародження освіти в рідному селі, роки і умови навчання в початковій школі, про свої краєзнавчі дослідження та останні напрацювання.

Шеф-редактор Михайло Косило, відповідальний секретар Юрій Угорчак та технічний редактор Василь Вітенко розповіли про утворення, зміст та тематику всіх десяти номерів журналу, авторів, що друкуються на сторінках цього видання. Всім присутнім було презентовано по примірнику десятого ювілейного числа нашого альманаху.

Спільно з колективом Івано-Франківської обласної наукової бібліотеки був проведений творчий вечір-зустріч редколегиї «Краєзнавця Прикарпаття» з видатними науковцями, краєзнавцями, авторами-дослідниками, студентами, культурними діячами та ін. Директор бібліотеки Альба Марія Вікторівна представила присутнім головного редактора Володимира Грабовецького, заступника головного редактора Богдана

ДО 55-РІЧЧЯ УТВОРЕННЯ ОБЛАСНОГО ДЕРЖАВНОГО ЦЕНТРУ ТУРИЗМУ І КРАЄЗНАВСТВА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Гаврилів, шеф-редактора Михайла Косила, відповідального секретаря Юрія Угорчака, технічного редактора Василя Вітенка.

Під час виступів академік В. Грабовецький поділився спогадами про започаткування часопису «Краєзнавець Прикарпаття» як додатку до університетської газети «Педагог Прикарпаття». Проте через об'єктивні обставини вийшло друком лише два номери цього видання.

У 2000 році при кафедрі історії України Прикарпатського університету ім. В. Стефаника була створена спілка краєзнавців на чолі з почесним головою В.В. Грабовецьким. А вже в 2003 році Івано-Франківським обласним державним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді, під керівництвом Косила М.Ю., спільно з обласною організацією Всеукраїнської Спілки краєзнавців започаткували випуск регіонального науково-методич-

ного альманаху «Краєзнавець Прикарпаття».

У першому його числі репрезентовано у повному обсязі матеріали Міжнародної наукової краєзнавчої конференції, проведеної у Прикарпатському університеті ім. В. Стефаника. Програмними цілями альманаху були визначені краєзнавство, туризм, народознавство, педагогічна діяльність.

Сьогодні рубрики журналу охоплюють повністю всі краєзнавчі теми.

На сторінках нашого видання знаходять місця статті як великих вчених, видатних краєзнавців, так і матеріали краєзнавців-аматорів та юних дослідників.

В десяти номерах журналу опублікували свої дослідження понад 170 авторів.

Регіональний науково-методичний альманах розрахований на всі категорії чита-

чів, про його існування знають не тільки в нашій області, а й за її межами та навіть в інших країнах світу. «Краєзнавець Прикарпаття» внесений в картотеку обласної наукової бібліотеки, доступний до читачів районів, сіл та міст області.

За свої п'ять років існування альманах переріс початковий рівень і присутні висловили побажання щодо подальшої співпраці авторів, розширення змісту, тиражу та розповсюдження серед читачів.

Володимир Грабовецький

КАРПАТСЬКЕ ОПРИШКІВСТВО І ОЛЕКСА ДОВБУШ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРотьБИ XVI-XVIII СТ.

Вивчаючи кількавіковий рух карпатських опришків, не можна не звернути уваги на його помітне значення в історії західноукраїнського селянства XVI-XIX століть.

Виникнення і розвиток карпатського опришківства – активної форми збройної боротьби поневолених мас проти нестерпного феодально-кріпосницького гніту – стало рішучою силою у відкритій боротьбі народних мас західноукраїнських земель, мало вирішальний вплив на розгортання селянських і міщанських виступів Галичини, Буковини і Закарпаття.

Великому піднесенню селянського руху на західноукраїнських землях в період народно-визвольної війни в 1648-1654 рр., яке переросло у відкрите повстання, сприяла саме успішна боротьба карпатських опришків XVI – першої половини XVII ст. Отже, особливістю народного руху на західноукраїнських землях була участь у ньому найбільш рішучих елементів поневолених мас – опришків, які діяли у найтіснішому зв'язку і за безпосередньою підтримкою всього селянства.

Карпатські опришки поступово ставали авангардною силою, яка спроможна була підняти народні маси на відкриту народно-визвольну боротьбу. Це змушена була визнати навіть тодішня шляхта. Так, коронний підчаший магнат Микола Острог у грудні 1648 року, коли майже весь західноукраїнський народ піднявся на боротьбу з шляхтою, писав: «Давно я в тому перестерігав, що тут у воеводстві Руському – /Галичині – В.Г./ може бути таке строге повстання, як і на Україні, бо в тих горах на Самбірщині та на Покутті маєтсья чудова руська сила, і те моє передбачення вже почало здійснюватися».

Після визвольної війни 1648-1654 рр., в період посилення феодально-кріпосницького гніту, галицьке опришківство залишалось домінуючою антифеодальною силою на західноукраїнських землях, впливало на розмах селянського руху, а інколи – і загрожувало пануванню шляхти. Сила і міць карпатського опришківства настільки зросла, що з його середовища були висунуті найбільші народні проводирі – Бордюк, Пискливий, Пинта, нарешті Довбуш та його наступники Баюрак, Бойчук, Орфенюк, які, ведучи яскраво виражену антифеодальну боротьбу, сприяли створенню в Галичині такого становища яким було гайдамацтво на Правобережжі і славетна Коліївщина.

Безперервні виступи опришківських загонів у різних місцях не лише завдавали панічного страху експлуататорам, але й стримували надмірне збільшення феодальних повинностей, спричинювали зменшення доходів

магнато-шляхетської верхівки в гірських околицях, змушували орендарсько-лихварські елементи залишати орендовані маєтки і т.ін. Урядові власті змушені були збільшувати витрати на організацію заходів боротьби з селянсько-опришківськими загонами.

Надзвичайно важливим у опришківському русі було те, що в ньому брали участь не лише селяни-українці, а й представники інших національностей – поляки, словаки, молдавани, угорці, євреї, греки, вихідці з найвіддаленіших територій і країн Південно-Східної Європи, особливо з Балканського півострова, де на той час активно діяли місцеві повстанці-гайдуки, які свою зброю спрямували проти місцевих феодалів та турецьких окупантів. У загальному рух карпатських опришків був складовою частиною народно-визвольного руху в Південній і Центральній Європі.

Спільна антифеодальна боротьба українських, польських, словацьких, угорських і молдавських опришків визначалась, в першу чергу, соціальними умовами. Взаємозв'язок опришків по обох боках Карпат був міцним, вони подавали один одному допомогу в найбільш важливі періоди.

Цікаво кинути погляд на розвиток подібних національно-визвольних рухів у XVI-XVIII століттях в інших країнах Європи.

Взяти хоча би сусідню з Прикарпаттям країну Молдавію. Тут в XVI-XVIII столітті подібно до карпатського опришківства розвивався гайдуцький рух, як специфічна балкано-карпатська форма національної боротьби пригноблених верств молдавських селян. Він був поширений в ряді балканських країн-Сербії, Македонії, Валахії, в тому числі і Молдавії, тобто у всіх тих землях, де панували турки.

Молдавське гайдуцтво своїм вістрям було спрямоване проти гніту місцевих бояр. Оскільки великі бояри майже завжди були агентурою турецьких султанів, то в гайдуцькому русі явно проглядалась антитурецька і антигрецька лінії.

Сила загонів гайдуків, як і карпатських опришків, особливо в час виступу Олексі Довбуша, була в їх міцному зв'язку з місцевим населенням, у досконалому знанні місцевості.

Про рух народних месників Молдавії і Бесарабії ще в кінці XIX століття писав дослідник А. Яцимирський. Він справедливо оцінював національно-визвольну боротьбу цих гайдуків, коли писав, що вони виділялися красою, силою і добротою до бідних, а голововою справедливістю через що народ наділяв їх благородними

рисами. На думку вченого, подібно Довбушу у місцевих жителів багатьох балкано-карпатських країн такі керівники гайдуцьких загонів, як Мош Новак у Молдавії, у Сербії і Болгарії дід Новак, увійшли в народний епос.

З молдавських джерел довідуємося, що в часи Хмельниччини на Буковині прославив себе гайдуцький ватажок на прізвище Дитинко який зі своїм загonom певний час управляв деякими повітами. Молдавський літописець Мирон Костін повідомляє: «Піднявся в ті часи (1650-1654) розбійник, а саме Дитинка, який на виду всіх явно без перешкоди ходив по Хотинському і Чернівецькому повітах і управляв селами.

Воевода Степан післав проти нього стольника Бу-чака з багатьма служилими людьми, які розгромили його (Дитинку-В.Г.) і всіх його людей розсіяли».

Згадуються в джерелах інші гайдуцькі ватажки: Бурла Євфимій, Думитру Попоца, Йонашка Роцу, Теула та інші. В загонах гайдуків брали участь навіть священики. Мандрівник Павло Алепський у 1653 році про піднесення гайдуцького руху із страхом писав: «Ми бачили серед них дещо таке, від чого Боже сохрани, а саме те, що їх священики стають керівниками цих розбійників. Це саме було і на Прикарпатті, коли в період Хмельниччини в ряді галицьких сіл загони очолювали місцеві священики, як на Калущині Іван Грабівський.

Спійманих молдавських гайдуків, як і карпатських опришків, молдавські правителі жорстоко карали: били батогами, різали вуха і страчували.

Тільки за роки свого правління господар Молдавії Василь Лупул стратив 1400 гайдуків.

Побороти гайдуцький рух було неможливо оскільки залишалися причини, які цей рух породили. Так, в Пуньянськiм цинуті логаетф Мирон Костін одного разу захопив у полон 40 гайдуків і кожного рубав на 4 частини, які виставляв на палях по дорогах. Створювались цілі пагорби, де на палях конали гайдуки, немов повсталі раби Спартака на Апієвій дорозі в античному Римі.

Але гайдуцький рух в Молдавії не стихав, як писав один із літописців в час панування господаря Кантемира: «чим більше знищували гайдуків, тим більше їх появлялося».

Визвольний рух у Сербії також проявлявся у двох основних формах: в гайдуцькому русі – партизанської форми боротьби і повстаннях населення проти турецького панування в час війн, які вели з Туреччиною європейські країни.

Гайдуцький рух тут набув широкого розмаху вже в XV ст. і поступово розгортався у XVII-XVIII століттях. Гайдуцькі загони ховалися в лісах і горах, як і наші карпатські опришки, і наносили удари туркам. В Сербії, як і в інших країнах на Балканах, історично склалися стабільні райони, де діяли гайдуцькі загони.

Звичайно, гайдуки об'єднувались в загони, які складалися з декількох десятків чоловік, але деколи число окремих загонів доходило до 300 месників. Вони творили засади на дорогах, убивали турецьких чиновників, багатих феодалів і купців.

Сербське населення бачило в гайдуках сміливих борців, захисників слабких і пригноблених та оспівувало їх у своїх піснях. Так, одним із популярних у гайдуцьких піснях виступає ватажок Новак або Баба-Новак. Це були історичні постаті про які збереглися свідчення сучасників.

Турки жорстоко розправлялися з гайдуками. Схоплених повстанців без суду садили на палі для застра-

шення народу, голови страчених виставляли на копіях по шляхах.

Подібну партизанську боротьбу вів не лише сербський народ. Героїчними подвигами в боротьбі з турками прославились багато гайдуцьких ватажків. В Греції народних месників називали клефтами, а в Хорватії і Далмації подібні народно-визвольні рухи отримали назву ускоків. Так пізніше стали називати утікачів із Боснії і Герцеговини, які осіли в пограничних з Туреччиною районах Хорватії і Далмації. Ускоки славились хоробрістю, протягом багатьох літ стримували натиск турків на хорватські землі і постійно нападали на пограничні райони Туреччини.

Цей національно-визвольний рух народних месників-гайдуків не міг не зацікавити Івана Франка. Тому в науковій спадщині Каменяря помітне місце займають дослідження з історії цих повстанців. Глибоко визнаючи історію селянських антикріпосницьких рухів на Україні, Іван Франко цікавився також становищем і соціальною боротьбою селян інших країн. Він одним з перших висвітлив соціальну спрямованість таких специфічних форм антикріпосницької боротьби, як рух опришків у Карпатах і гайдуків на Балканах.

Карпатські і Балканські гори були зручними для застосування партизанських методів боротьби, маневрування мобільних сил народних месників.

Саме в історичному контексті і розглядав Іван Франко опришківський та гайдуцький рухи. В історичній праці «Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині» він вказав, що саме селянство було джерелом поповнення опришківських загонів. «Поневолений, битий, кривджений підданий, – писав Каменярь, – не можучи знайти ніде ані справедливості – тікав у гори і ліси, приставав до купи таких самих одчайдухів, і хоч чув над собою в кожній хвилині загрозу смерті, все-таки рад був хоч під тою загрозою прожити свобідно, а надто ще мститися на своїх кривдниках. Інші селяни, що сиділи на ґрунті, не дивилися тоді на розбійника як на ворога суспільного порядку; вони бачили в нім «вільного козака», героя, завидували йому, хоч самі не раз мусили від нього терпіти, все ж таки готові були помагати йому, дати йому поживу й притулок, остерегти перед засідкою, порадити та дати вказівки до нападу на панський двір».

Важлива проблема, над якою задумувався великий Каменярь і порушував у своїй творчості, – це питання гайдуцького руху на Балканах, який своїм вістрям був спрямований, наприкладі Болгарії, проти турецьких яничарів і болгарських багатіїв-чорбаджіїв.

І. Франко цікавився також історичними дослідженнями та болгарською народною творчістю про народних месників. Вивчаючи народні пісні про гайдуків із збірника «главного болгарського писателя і борця за свободу народу» Л. Каравелова, видатний вчений вибрав найголовніші з них про видатних ватажків гайдуцького руху Ненчо, Дончо, Страшила, Саву, переклав їх з болгарської на українську і опублікував у літературно-науковому додатку до газети «Буковина», що виходив під назвою «Зірка».

До цієї публікації написана передмова «Із болгарських пісень народних. Пісні гайдуцькі», яка свідчить про глибоку обізнаність І. Франка з історичними джерелами і працями болгарських вчених з проблем

становища болгар під турецьким гнітом та тривалу боротьбу гайдуків з гнобителями.

Дослідник підкреслює важливу роль визвольної боротьби болгар з-під ярма турків: «Браття наші болгари, що живуть за Волощиною, з тамтого боку Дунаю аж геть поза високі Балканські гори, донедавна ще, бо за самого же 1878 р., жили в тяжкій турецькій неволі».

А далі І. Франко пише, що хоч «тяжка була доля болгарського народу, але він не забував своєї славної минувшини і піднявся на боротьбу за «свобідне життя і людську гідність». Цими народними месниками були гайдуки, а тому письменник не тільки пояснює причини їх тривалої боротьби з ворогом, але й порівнює з карпатськими опришками, чим підкреслює спільні причини їх появи, характер виступів вікової тривалості, рушійних сил і тактики дій від Карпат до Балкан. «Першою, ще напівнесвідомою, але всенародною пробою супротивлення проти турків було гайдуцтво, – влучно пише І. Франко – котрому болгариніві сталася яка кривда від турків чи від кого другого або котрий як-небудь опинився на світ круглим сиротою, без кола і двора, ішов «в Балкани», то є великі ліси, що прикривають Балканські гори. Там в лісах і полонинах гуляли ті гайдуки, так як колись наші опришки, і відтам нападали вони більшими або меншими дружинами на доли, на села і містечка, на двори турецьких башів, або й своїх таки багатих чорбаджіїв, грабували, мстилися за кривди свої й народні».

Майже однаково пояснює І. Франко соціальні причини виникнення і розвитку обох вогнищ великих народних рухів братніх слов'янських народів у XVI-XIX ст. Коли карпатське опришківство, на думку вченого, було з давен-давен нерозривним товаришем хлопської неволі то «гайдуцтво в Балкані, помімо всіх старань уряду турецького, помімо лютих кар й мук над спійманими гайдуками, не переводилося від самого турецького завоювання, аж до посліднього часу».

Підняті проблеми історії карпатського опришківства і болгарського гайдуцтва в працях І.Я. Франка були значним внеском у висвітлення національно-визвольних змагань у карпатському регіоні і на Балканах в XVI-XIX століттях.

Подібно Івану Франкові відомий галицький етнограф Володимир Гнатюк оцінював рух збуйників – народних месників, які боролися проти гніту панівної верхівки як на територіях Словаччини, так і Польщі у XVII-XVIII століттях. Про збуйницький рух написано чимало в Польщі і Словаччині.

Серед словацьких і польських збуйників, подібно Олексі Довбушу, найбільшу популярність в народі здобув ватажок Яносик або Яношик. Хоч про нього збереглося мало історичних джерел, але зате, як і Олекса Довбуш, Яносик оспіваний широко в легендах і переказах словацького і польського народів.

«Представивши отак в короткості характер опришківства, – писав Володимир Гнатюк в своїй праці «Словацький опришок Яношик, – перейду тепер до змальованій особи найславнішого словацького опришка Яношика, з яким можуть йти в заводи хіба гуцульський – Довбуш та волинсько-подільський Кармелюк, а для нас інтересно тим, що він став героєм народних пісень і переказів не тільки словацьких, але й руських і польських. Історичних жерел про Яношика маємо дуже мало; вони опираються виключно на судових актах з

процесу того визначного опришка, оголошених 1880 р. словацьким етнографом Павлом Добшинським».

Збуйницька діяльність Яношика почалася 1713 року ще під час відомого повстання Ракоція в Угорщині. Згодом він зібрав загін, в який входили не лише вихідці із словаків, але й з угорців, сербів й українців з Лемківщини. Загін Яношика, як і Довбуша, нападав на багату феодальну верхівку Словаччини, Польщі. Подібно опришкам в Карпатах та гайдукам у Молдавії, Сербії, Болгарії, Македонії, Валахії, клефтам у Греції, ускокам в Хорватії та Далмації ці народні месники діяли за допомогою випробуваної партизанської боротьби. Вони, вибравши опорними центрами лісисті гори Балкан, західні Бескиди, Татри, вміло маневруючи на пограниччях цих держав, наносили відчутні удари під керівництвом своїх ватажків феодалам, а тому народні маси, з якими вони ділили свою долю, широко оспівували їх справедливу боротьбу в багатющій народній творчості: легендах, оповіданнях і піснях. Особливо народ оспівував ватажків загонів таких як Яношика в Словаччині і Польщі, Новака у Молдавії, діда Новака у Сербії та Болгарії.

Деякі з цих легендарних месників оспівані у народних баладах своєю героїкою, своїми романтичними життєвими буднями. Це яскраво проглядається у високохудожніх баладах про Олексу Довбуша та Яношика. Згаданий етнограф Володимир Гнатюк у своїй праці «Словацький опришок Яношик в народній поезії» дуже вдало порівняв народну творчість про Довбуша із багатим фольклором про Яношика.

Якщо найстаріша балада про Довбуша «Ой по під гай зелененький ходить Довбуш молоденький» досліджена в наших літературознавчих, історичних та музичних студіях, то, за словами Володимира Гнатюка, «балади, зв'язані з іменем Яношика, поділені на три окремі цикли. До першого циклу належить найбільше варіантів і найширше розповсюджених по усій Слав'янщині. До другого циклу я найшов лиш один руський варіант, до третього два варіанти». В більшості всі ці варіанти Яносикової балади перегукуються з відомою Довбушевою баладою. В Довбушевій баладі герой гине від кулі чоловіка зрадливої Дзвінки, а в Яносиковій – народний месник лежить порубаний або сидить у в'язниці за убивство і його карають шибенцею.

Підсумовуючи наші погляди на героїчний рух карпатських опришків під проводом Олекси Довбуша в контексті національно-визвольної боротьби взагалі в Європі, ми спостерігаємо подібні історичні постаті в ряді країн, де їх справедлива боротьба оспівувалась в народі, виникали епоси про того чи іншого борця за волю і визволення від соціального чи іноземного гніту. В історії Європи є подібні приклади, як ісландські саги, які набрали популярності в результаті боротьби проти іноземних завойовників.

А Робін Гуд – у англійських народних баладах, героєм, який боровся з норманськими завойовниками і заступався за скривджених та знедолених. Чи той же Давид Сасунський у вірменському героїчному епосі, складеному в VII ст. у період боротьби вірменського народу проти арабських загарбників.

Карпатське опришківство і Олекса Довбуш це лише складова частини національно-визвольної боротьби, яка мала місце в європейських країнах в період пізнього середньовіччя і нового часу.

Іван Драбчук

ПЕРША ЗГАДКА ПРО ГАЛИЧ: ВІДЛІК У ЗВОРОТНЬОМУ НАПРЯМКУ

Галич – це місто, що переповнене таємницями. Чого вартують тільки більше десяти версій, що пояснюють походження його назви. А ще існують загадки галицьких храмів, підземних ходів, бібліотеки Ярослава Осмомисла, підземель замку, місце розташування княжого палацу, тощо. Всі вони колись дочекаються розгадок в процесі досліджень. Адже так само, завдяки розкопкам Я. Пастернака, було встановлено розташування дитинця. Нагадаємо, що у XIX – на початку XX ст. і ця проблема була чи не найбільшою з таємниць галицької історії.

До однієї із загадок Галича належить перша згадка про нього в історичних джерелах. У 1998 році, святкуючи 1100-літній ювілей міста, історики фактично намагалися підвести ризику під цією проблемою. Проте, як з'ясувалося, вони спромоглися тільки на те, щоб у цій таємниці княжого міста поставити три крапки. Більше того – дата 898 рік, від якої тоді починали відлік історії Галича, зараз опинилася посередині між існуючими версіями. Адже є кілька дослідників, які беруть на себе сміливість відсунути початки міста на кілька століть назад.

Та почнемо усе по порядку. За радянських часів з посиленням на давньоруські літописи панувала думка, що у IX-X ст. на Русі існувало 16 великих міст, причому кілька з них: Київ (862), Любеч (882), Чернігів (907), Переяслав (907), Пересічень (922), Вишгород (946) та Іскоростень (946) розташовувались на території Східної України. І хоча окремі науковці, такі як П. Толочко та В. Ауліх, переконували, що і Галич потрібно відносити до найдавніших східнослов'янських міст, їхня думка широкої підтримки не знайшла.

На наше переконання, руські літописці не зафіксували Галича не тому, що його не було, а тому, що він у той час перебував поза сферою впливу Києва. Вони вносять його на сторінки літопису тільки у XII столітті, коли галицька тема для Києва стала однією з провідних. Адже тільки через галицькі землі русичі могли для себе торувати дорогу у Європу. Напевно, що тяжіння до заходу мало перевагу і тоді так само, як у нас зараз.

Правда, перші повідомлення літописців відносно Галича не чіткі. Так під 1141 р. знаходимо запис, що «свого ж року представився в (городі) Галичі Василькович Іван і взяв волость його Володимирко Володаревич». Він сів в обох волостях (Галицькій і Перемишлянській), князюючи в Галичі.

Проте за кілька літ до цього, під 1138 роком, на сторінках джерела зустрічається назва галичани (похідна від Галича). Згаданий вище Володимирко (за логікою подій ще не галицький князь) посилає на поміч до переяславського князя Ярополка Володимировича галичан. Правда, тут мусимо зробити одне уточнення: перед Володимиром згадуються його двоюрідні брати Іван та Ростислав. Тому суть тексту мала бути такою: «І Ва-

сильковичі, і Володаревич прислали у галичан поміч, і король угорський угрів прислав у поміч». У такому випадку маємо підстави пояснити назву «галичани», як етнонім, а не відносити їх до жителів міста Галича. Нагадаємо, що у той час і назва міста і землі звучали однаково «галич» – тільки місто чоловічого (город, град), а земля – жіночого. Але повернемося до дат.

Як бачимо, уже в цьому епізоді назва «Галич» відсутня від попередньої згадки на чотири роки назад. Чому ми на цьому акцентуємо увагу?

Справа у тому, що 1138 рік фігурує ще в одному джерелі – «Великій хроніці про Польщу, Русь і їх сусідів XI-XIII ст.». У той час польський король Болеслав Кривоустий здійснив невдалу спробу захопити Галич (місто або землю?) і був розбитий вперше за свою військову кар'єру. Того року він помер.

Вірш про цей похід польського короля написав Маркіян Шашкевич.

Наступна дата, яка у свій час теж претендувала на найдавнішу в історії Галича – 1113 рік. В історії України цей рік відомий київським повстанням городян відразу після смерті великого князя Святополка Ізяславича. До подій галицької минувшини вона, здавалось, ніякого відношення не мала. А у моїй практиці саме з цією датою стався такий курйозний випадок. Готуючи до друку у 2003 році книгу статей про Галич, я попросив учителя образотворчого мистецтва Сілецької школи Володимира Лещишина намалювати до неї обкладинку. Книга мала назву «Пристань віків». За задумом на титульній сторінці мали бути розміщені дати найважливіших подій в історії Галича. Ті, які я підібрав, передав художникові, а він мав зобразити їх на кам'яних блоках стіни, частина якої уже зазнала руйнувань.

Не відомо чому замість року 1138 (про цю дату йшла мова вище) п. Володимир помилково подав дату 1113 рік. На запропонованому варіанті обкладинки помилку вчасно не заперітили (хоча вона кидається у вічі) і книга вийшла у світ.

Тільки після цього, працюючи в архіві, я натрапив на статтю Е.Горнової «Відносини економічні і соціальні в містах землі Галицької в рамках 1590-1648» в журналі «Архіви України» №1, 1986 р..

І хоча у ній йшлося про пізні середньовіччя, перша згадка про Галич відносились саме до 1113 року. На жаль, встановити, на яке джерело опирається авторитетна польська дослідниця, не вдалося, але навіть це коротке повідомлення мене задовільнило, бо фактично виправляло помилку, яка закралася на обкладинках книги.

Ще одна дата, яка початки Галича відсувала до кінця XIX століття – 1096 рік.

Зафіксована вона у Києво-Печерському Патерику. У ній йшлося про те, що під час війни київського князя

Святополка Ізяславича з князями Володарем і Васильком припинився підвіз солі саме до Києва із Прикарпаття: «И не пустили гостей из Галича, ни людей от Перемышли, и не бысть селы во всей Русской земли».

Чому ця дата так і не була «узаконена», сказати важко. Тут, можливо, зіграв роль той факт, що як писав М. Грушевський, події у Патерику не дотримуються хронології і могли бути взяті із подальших часів. Хоча, в даному випадку, невідомо, для чого це укладачам потрібно було робити.

Напевне тільки у роки незалежності ця дата могла дістати підтримку серед науковців, насамперед з Києва.

Однак сталося інакше. Ініціативу від киян перейняли галичани. Їхній ентузіазм, що базувався на генному відчутті процесів минулого, сприяв тому, що перша згадка про Галич була відсунена ще на двісті років назад. А це, погодьтеся, – немалий пласт історії.

За основу відліку цієї дати було взято повідомлення угорського нотаря часів короля Бели II. У ньому повідомлялося про гостинність галицького князя у якого майже місяць перебував угорський полководець Альмош у період переселення угорців до Панонії у 898 році. Якщо ширше проаналізувати повідомлення про переселення угрів, то побачимо, що воно має великі недоліки. Розглянемо їх. Угорський хроніст, що писав історію угрів у XII столітті, видавав бажане за дійсне. Він хотів за допомогою написаного підтвердити права угрів на наші землі. Так, у своєму повідомленні анонімний автор стверджує, що угри також переходили через м. Володимир. Однак це місто, виникнення якого пов'язують з іменем Володимира Великого, виникло тільки через століття. Отже, до подібних повідомлень мусимо ставитись критично.

І все ж є підстави опертись бодай на половину того, про що мова йшла вище. Справа у тому, що за два роки до цієї згадки про Галич, а саме 896 року (за уточненням Л. Махновця – 896 р.), як подає «Літопис Руський»: «Йшли угри мимо Києва горою, що зветься нині Угорське. І прийшовши до Дністра, стали вежами, бо ходили вони (так), як і половці. І, прийшовши зі сходу, ринулися вони через гори великі, що прозвалися горами Угорськими, і стали воювати проти слов'ян і волохів, які там жили».

Як бачимо, цей уривок підтверджує, що угри все-таки переходили Галицьку землю, бо інакше вони в Угорщину не потрапили б.

Сумнів відносно цього висловив нещодавно російський історик Олександр Майоров. На його переконання, 898 рік, незважаючи на те, що ця дата набула широкого визнання, має бути відкинена як час заснування Галича. Для цього наводить такі докази. По-перше, хоча ця дата і згадується у «Літописі Руському» (уривок з неї подано вище), вона не може бути визнаною, бо не містить згадки про Галич.

По-друге, інші джерела свідчать про те, що угри уже в середині 890 р. досягли Угорщини і їхнім правителем уже був не Аломош, який помер близько 894 року, а Арпад – засновник угорської королівської династії.

Таким чином визнання 898 року, як дати першої письмової згадки про Галич, не відповідає історичній дійсності.

Натомість О. Майоров пропонує іншу дату заснування Галича – 884 рік. Її він виводить від дійсного переходу угрів через наші землі. На підтвердження цьо-

го дослідник пропонує уривок із сьомого розділу згаданої хроніки, що має назву «Про вихід угорських племен з їхньої прабатьківщини», де читаємо: «У 884 р. від Різдва Христового сім осіб княжого стану, що звалися хету-мо (у перекладі з угорської сім мадярів), рушили з землі Скіфії на захід».

Звісно, між 898 та 884 рр. – невеликий проміжок часу. Однак, заради історичної справедливості, такі уточнення доречні. Хоча на широкий загал їх зараз внести непросто, оскільки багатьом запам'яталось святкування 1100 ювілею Галича у 1998 році. Через це саме 898 рік зринає в пам'яті більшості галичан, коли йдеться про вік їхнього міста.

Щоправда, є ще одна група дослідників, які, спираючись на інші джерела, стараються першу згадку про Галич відсунути углуб віків. Їхня спроба «здавити» Галич виглядає трохи химерною, хоча і має право на існування, як і будь-яка інша гіпотеза. Першим серед них стоїть Антін Петрушевич – учений-джерелознавець та археолог-аматор. Він, цитуючи працю готського історика Йордана «Гетика», твердить, що під назвою міста Galtis на ріці Аупа згадується Галич над Дністром. Ця згадка відноситься до 290 року.

Пізніше цю думку розвинув Йосип Пеленський, а у наш час ввела, як повідомлення до своєї книги «Історія княжого Галича», Марія Костик.

Аналізуючи те саме джерело – «Гетику» Йордана, український науковець з Москви Віктор Ідзьо подає трохи іншу дату першої згадки про Галич – 246 рік. На його думку, за свідченнями Йордана, біля Галтіса (Галич) у 246 році відбулася велика битва між остготами та гепідами. Правда, В. Ідзьо переконаний, що Галич було засновано кельтами, хоча для такого твердження переконливих фактів не вистачає.

Якщо відштовхуватись від цієї дати, то цього року Галичу минуло б 1760 років. А це вже серйозна заявка, яка, однак, потребує додаткових і детальних досліджень. Навіть написані з дотриманням всіх канонів монографії В. Ідзьо нас переконати не можуть.

Зрештою, розглядати хід історії потрібно в комплексі, а не виривати окремі епізоди із її контексту. Мусимо також враховувати інші об'єктивні фактори у такому непростому питанні як виникнення міст.

Зрештою, більшість середньовічних міст пройшли у своєму розвитку кілька етапів.

Спочатку виникло поселення, далі оформилось у городище, відтак перетворилось у «град» (город) і вже значно пізніше – утворилось місто. Невідомо чи для Галича цей процес міг розтягнутися аж на шість століть. Але, здається, цей період значно завищений. Якщо брати до уваги факт становлення Галича у XII столітті, то для попередніх етапів достатньо і трьох століть. Зрештою, IX століття – це, напевно, оптимальний час, коли Галич міг появитися як центр певного політичного утворення. Хоча, звісно, проживання людей на його території до цього часу ми відкинути не можемо.

Завдання, яке ми ставили перед собою у статті, – це узагальнення даних відносно першої писемної згадки про Галич. Різні варіації, різні думки мають як привабливі сторони, так і місця для критичних зауваг.

І невідомо, чи настане час, коли ця таємниця Галича буде з'ясована остаточно!

Іван Янко

СОЛЕВАРНІ КОМПЛЕКСИ ГУЦУЛЬСЬКО-ПОКУТСЬКОЇ МЕЖІ

Біля підніжжя могутніх і неперевершених у своїй красі українських Карпат проходить умовна межа двох етнічних груп Гуцульщини та Покуття. Ця межа простягнулася майже прямою лінією від Бистриці Солотвинської до Черемоша більше як на 100 кілометрів, впершись у підніжжя Карпат. [1, 64].

Покуття – давня назва одного з історико-географічних районів України. Назва Покуття в історичних джерелах вперше згадується в XIV ст. Одним з перших у XVIII ст. межі Покуття визначив Ульріх Фон Вердум, він писав, що Покуття лежить між Дністром та Угорськими горами. В пізніші часи І. Вагилевич, Я. Головацький, А. Бельовський, В. Поль, А. Татомир та ряд інших істориків старалися вивести границі Покуття. В більшості своїй північною границею вони називали Дністер, південною – підніжжя гір. Найбільш точним вважається визначення гуцульсько-покутської межі, висловлене польським ономастом С. Грабцем, який вважає, що «границя між Гуцульщиною та Покуттям проходить вздовж долини річки Бистриця Надвірнянська до сіл Битків і Пнів, на півночі до Надвірної, звідти йде на південний схід до Делятина... далі межа проходить через Чорний Потік, Білі і Чорні Ослави, Пістинь, Рожнів...» Д. Бучко вважає, що визначена С. Грабцем гуцульсько-покутська межа «є правильною і відповідає нашим спостереженням». [2, 5].

Щодо Гуцульщини, як етнографічної групи українців, то більшість істориків, визначаючи її границі, теж вказують, що північною границею, яка межує з Покуттям, є лінія від Бистриці Надвірнянської до Черемошу.

Найточніше визначення цієї межі можна побачити у В. Гнатюка, де записано «...гуцули заселяють Карпати... в Галичині починаючи від Надвірнянської Бистриці по Пасічну йдуть долинами річки Прут на Делятин, ...долиною р. Пістиньки до Пістиня, долиною р. Рибниці на Косів...». Цікавим з цього приводу є сучасне дослідження Л. Вардзарука, який, досліджуючи цю межу, одержав такі результати: «... своєрідну роздільну лінію між Гуцульщиною і Покуттям становлять села Пістинь, Уторопи, Яблунів, Делятин». [3, 24-26].

На стику цих надзвичайно цікавих етнографічних земель на галицькому Підкарпатті від Надвірної до Кут простягнулися кілька десятків населених пунктів, які себе відносять то до Гуцульщини, то до Покуття. І це не дивно. Адже господарсько-культурне та духовне життя цих двох районів за сотні років дійсно сплелися. На території Покуття, на 10-15 км від межі можна побачити архітектурний стиль, одяг, вишивку, почути говірку Гуцульщини, а в селах Гуцульщини надбання культури сусідніх низинних сіл Покуття. Ця межа, що сягає 25-30 км, має свої матеріально-культурні надбання, де об'єднані притаманні риси Гуцульщини та Покуття. Вони виражаються в народно-

му одязі, орнаменті та колориті вишивки, в словесному та музичному фольклорі, звичаях, обрядах, танцях та інших проявах народної культури.

Однак важливість та історичне значення гуцульсько-покутської межі полягає і в іншому, ця межа співпадає із створеною природою підземною кладовою найнеобхіднішого для харчування людини продукту – сіллю. Ширина цих соляних покладів не перевищує 10 км, глибина місцями сягає більше 1 км. Товщина соляних пластів найрізноманітніша, від 10 до кількох десятків метрів, проте промислова розробка не упускалася глибше як на 200 метрів. Видатний український історик М. Грушевський, описуючи історію, пов'язану з роллю солі в житті людини, визначив «... в середині третинної доби на більшій території нашого краю було глибоке море, минали роки, море відступило. Проте в низинах залишилися численні озера. А клімат тоді був тропічний і в результаті висихання на дні озер залишалася сіль. З плином часу накопичувалися гірські породи осадового походження і сіль опинилася на великій глибині». [4, 5].

Сировиця – розчин води із сіллю, що утворювався внаслідок вилугування водою прошарків соляних покладів, залягає неглибоко і в понижених місцях витікає на поверхню. Місце знаходження солі було підказано самою природою. Там, де сіль виходила на поверхню землі, можна було побачити біло-сріблясті пасма кришталіків солі.

Сіль для людини стала життєво необхідним продуктом з часу винайдення та застосування глиняного посуду. Виварюючись в горщиках, м'ясо втрачало вміст солі і стародавні люди змушені були його шукати в природі. Сталося це 6-7 тис. років тому. Замінника солі для життя людини не існує, вона потрібна організмові як вода та їжа.

Віднайшовши місця витоків сировиці, людина часто навідується сюди, а потім і оселяється поряд. До того ж тут стало легше вполювати диких тварин, які теж навідувалися сюди для поповнення свого організму сіллю. З того часу в цих місцях стародавня людина навчилася виділяти сіль із соляного розчину, виварюючи її в глиняних горщиках.

Історію солеваріння на цих землях можна умовно поділити на такі етапи:

1. З найдавніших часів до 1772 року, як період перебування цього промислу в приватному володінні.

2. З 1772 р. по 1919 р. – період переходу у власність австрійської влади соляних джерел та підприємств з їх переробки.

3. З 1919 р. по 1939 р. – перебування в монополній власності польської держави та поступове припинення виробництва вареної солі.

Перший етап найтриваліший. Він увібрав у себе знання з технології переробки солі, удосконалення технічних пристосувань, розвиток ремісництва, розширення районів торгівлі, переростання солеварних сіл у солеварні міста. Цей етап та всі процеси в ньому проходили в час перебування промислу у власності польської шляхти. Великі прибутки від соляного промислу збагачували шляхту та спонукали їх до творчої ініціативи, розширення солеваріння в усіх місцях, де тільки знаходили соляні джерела. У другій половині XVIII ст. розпочинається занепад та розкладання феодально-кріпосної системи. В її надрах зароджуються нові капіталістичні відносини.

Чи не найцікавішими в дослідженнях солеварних промислів на межі Гуцульщини та Покуття є період з 1772 по 1919 роки. Нова австрійська влада на основі своїх урядових розпоряджень за 1773, 1776 та 1786 роки націоналізує всі солеварні, компенсуючи їх власників грошовими виплатами або земельними наділами. З цього часу державний капітал заповнив усю солеварну промисловість, скрізь використовується вільнонаймана праця. Винятком залишаються повинності щодо привозу дров, доставки солі в визначені місця (повози) та ще деякі допоміжні роботи. У 1779 році за розпорядженням уряду на сіль вводиться державна монополія, що негативно впливає на розвиток солеваріння. Стало недоцільно збільшувати виробництво, зменшилася приватновласницька ініціатива – все це стало гальмом у нових капіталістичних відносинах. З іншого боку зріс розвиток внутрішньої та, особливо, зовнішньої торгівлі, розширився ринковий зв'язок між поміщицькими та селянськими господарствами. [5, 80].

Характерними рисами розвитку солеваріння цього періоду були:

1. Капіталізація та націоналізація соляних промислів.
2. Закриття малопотужних та неперспективних родовищ.
3. Відкриття солеварних заводів на основі концентрації їх на потужних шибках.
4. Переобладнання та технічне оснащення новостворених солеварних центрів.

За наслідками австрійських реорганізацій у 80-90-х роках XIX ст. виробництво солі в колишніх малих приватних солеварнях занепало. Були закриті десятки солеварень: в Кутах, Пістині, Уторопах, Стопчатіві, Яблуневі, Космачі, Печеніжині, Свірській Бані, Слободі Рунгурській, Марківцях, Молодятині, Березовах, Ославах, Заріччі, Шевелівці, Лоевій, Красній, Добротіві, а також в Ланчині. [6, 254]. Із всіх раніше діючих солеварних центрів за нової влади залишилися діяти тільки три: косівська, делятинська та нововідкрита ланчинська солеварні. Делятинський та ланчинський солеварні центри мали багато спільного, зокрема, обидва довгий час знаходилися у приватній власності панів Белзецьких, а значить проходили однаковий, спільний шлях розвитку. Іншим важливим показником в розвитку цих солеварень були потужні поклади солянки, до того ж на зовсім малих глибинах. Третьюю спільною рисою було вигідне розташування на торгівельних шляхах, які значно покращили торгівельні спроможності з часу початку побу-

дови державного тракту через Яблунецький перевал до Делятина (1785-1830 роки). [7, 346].

Децю в інших умовах перебувала косівська солеварня. Відомо, що ще в 1472 році згадується «що в цьому році в Косові була копальня солі і найбільша в цій місцевості солеварня». [8, 330]. Косівське родовище, єдине в Гуцульщині, де поряд із значним видобутком кам'яної солі в шахтах, діяла і потужна солеварня. [8, 77]. Поклади кам'яної солі були значно перемішані з піском та глиною і з часом її виробництво перейшло тільки на виварювання із штучної солянки.

Спільними рисами для всіх трьох солеварень було спільне підпорядкування державному управлінню солеварного виробництва, однакове технічне оснащення, однакова насиченість солянки, однакова кількість робітників та місячна спроможність виготовлення солі і навіть однакова територія забудови.

Перші письмові свідчення про солеварні промисли Делятина сягають другої половини XVI ст. З того часу з архівних джерел впливають переконливі докази, що делятинське соляне родовище було найпотужніше зі всіх, що знаходилися в Галицькій Гуцульщині. Безумовно, найбільшого розвитку зазнає солеваріння з часу переходу під австрійську владу.

Якщо проаналізувати річні звіти про виробництво солі з кінця XVIII до початку XX ст., то стає очевидним, що з кожним роком виробництво солі в делятинській солеварні збільшувалося. [9, 6; 10, 7].

1773 р – 1624 т	1895 р – 3240 т
1807 р – 3152 т	1896 р – 3667 т
1813 р – 514 т	1891 р – 3610 т
1870 р – 5203 т	1898 р – 3810 т
1880 р – 3681 т	1899 р – 6032 т
1889 р – 3322 т	1900 р – 6015 т
1890 р – 3076 т	1901 р – 6154 т
1891 р – 3725 т	1902 р – 6449 т
1892 р – 3675 т	1903 р – 6428 т
1893 р – 3480 т	1904 р – 6388 т
1894 р – 3646 т	

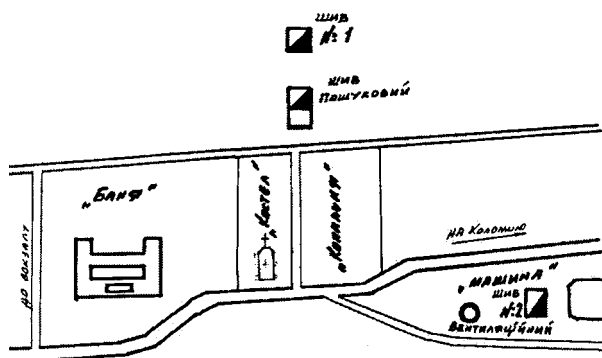
До того ж Делятин, згідно з розпорядженням австрійського уряду від 01.07.1856 року щодо реорганізації державного управління солеварного виробництва, потрапляє до списку новостворених управлінь з виробництва солі. Делятинська солеварна управа складалася з управляючого, ад'юнкта, двох наглядачів панів, возного, лікаря, кількох чиновників та 55 робітників. [6, 254]. У 1870 році в делятинській солеварні вже працювало 63 робітники, з 1868 року працювала парова машина потужністю 6 кінських сил. В двох шибках були встановлені помпи, які випомповували разом 155 центнерів солянки щодоби. [7, 417].

За Австрії делятинський солеварний завод розкинувся на салінарних полях, що були власністю державної солеварні площею 17-18 га і склалися з чотирьох великих ділянок, з яких три простягалися на західному боці дороги-цісарки, а четверта, навпроти них – на східному. Якщо їхати у напрямку гір, то першою ділянкою праворуч були землі так званої Копальні. За Копальнею йшли землі римо-католицького костелу, які належали до салінарних полів. Третьою, найбільшою ділянкою банських земель була

«Баня» або «Саліна», яка займала біля 10 га. Ці землі починалися за костелом і тягнулися до дороги, що вела від цісарки до залізничної станції. В цьому трапецевидному чотирикутнику, на його північно-східному куті була побудована велика будівля делятинської солеварні.

Салінарні землі в Делятині

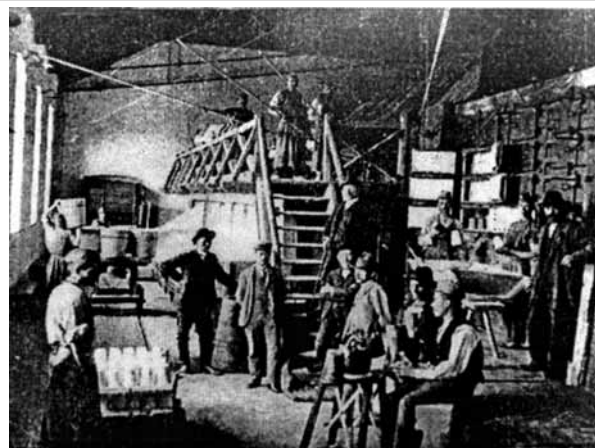
У 1783 році будівництво солеварні розпочато, а на початку ХХ ст. добудовано і модернізовано до такого стану, що ця будівля вважалася найбільшою з усіх солеварень Галичини. «Головний корпус до шістдесяти, якщо не більше метрів завдовжки, побудовано по осі північ-південь, фронтом до сходу у формі видовженого прямокутника з довгим і відносно вузьким подвір'ям у його середині, щільно замкнутими внутрішніми стінами корпусу з усіх чотирьох боків. Висока на два поверхи (себто партер плюс два поверхи над ним, або по тутешньому три підлоги) фронтова його частина, звернута обличчям до сходу, бігла паралельно з цісаркою, відділена від неї вузькою смугою, засадженою різними декоративними деревами й кущами».

Про вигляд будівлі можна судити з фотографії та опису Мирослава Небелюка, за якими можна зробити приблизну реконструкцію плану.

Склади саліни

Головний фронтний фасад прикрашався тонкої роботи архітектурними прикрасами: гзимсами та карнізами, віконними одвінками, фризами, стінними пілястрами і різноманітними геометричними орнаментами. Входом служила парадна вхідна брама, над якою розміщувався напис польською мовою золотого кольору «ЦК саліна Францішка Юзефа I в Делятині». (ЦК – цісарсько-королівська; Францішек Юзеф I – австрійський цісар, помер в 1916 р.)

Варильня та сушарка

Парадною брамою входилося до просторого вестибюля, в протилежному боці якого розміщувався великий чотиригранний комин, нижня частина якого була в підвалах. Очевидно, в підвалах, обабіч комина знаходилися дві панви із сушарками. З вестибюля через задні двері виходилося до замкнутого з усіх сторін подвір'я. Пройшовши подвір'я, потраплялося до блоку приміщень, що тяглися паралельно до фронтного. Цей блок був нижчий за фронтний на один поверх (мав два поверхи). Головний корпус будівлі (ліворуч та праворуч від входу) продовжувався двома двоповерховими блоками – крилами, які простягалися на захід до залізниці, довжиною до 40 метрів, утворюючи собою відкрите до залізниці друге подвір'я. Тут знаходилося декілька допоміжних будинків.

Таким чином можна судити, що варильня з двома панвами, двома сушарками, складами солі, адміністративним приміщенням, можливо, збірником солянки, знаходилися в одному архітектурному комплексі розміром більш як в 200 м².

«Довершений, пишний, вишуканий зовнішній вигляд будівлі більше скидався на панські палаци, ніж на виробничий комплекс, простір довкола солеварні займав великий, старанно утримуваний парк. Від сходу і півдня росли найрізноманітніші кущі, а від півночі і заходу красувалися широкі травники (названо їх газонами) з квітниками». [11, 43-50].

Ще однією ділянкою салінарних земель була так звана «Машина». Знаходилася вона ліворуч цісарки нижче Копальні. Назву таку отримала, очевидно, через знаходження тут парової машини, що викачувала солянку із шибів і направляла їх до збірника. Щодо шибів, їх кількості та місця розташування можна судити з різноманітних архівних документів, які відносяться до 20-30-х років ХХ ст.

Шиб солянковий №1 розташований у V групі ґрунтів і планів на parcelі № 669 кадастрового плану №1140 ґрунтів соляної жупи в Делятині. Це було місце на Посічу навпроти копальні. Сторони шибу нагадували витягнутий прямокутник розміром 2,50 x 3,50. Стіни укріплялися тесаними колодами в зруб з дерева хвойних порід. Глибина шибу сягала 18 метрів. Над шибом знаходився будинок із цегли.

Шиб солянковий №2 розташований на землях parcelі «Машина», розмірами 2,50 x 3,50, викладе-

ний зрубом з хвойного дерева, глибиною 18 метрів. У повідомленні у Варшаву від 29 липня 1935 року значиться: «Шиб солянковий №2 знаходиться біля спортивного стадіону «Стрелець».

Шиб пошуковий (сполучений з копальнею) значно більших розмірів 2,40 x 5,10 та глибиною 122 метри. Шиб обкладений деревом тесаним м'якої породи і знаходиться в IV групі ґрунтів і планів на parcelі №939 кадастрового плану №1140 ґрунтів соляної жупи в Делятині. Знаходиться на початку берега в Посічі нижче від шибу №1 в напрямі на цісарку. До пошукового шибу веде тунель, що прокопувався горизонтально в березі в напрямі до шибу №1. Метою копання тунелю була спроба знайти поклади кам'яної солі, що, на думку австрійського гірничого управління, повинні знаходитися нижче джерел солянки шибу №1. Прокопавши кілька десятків метрів тунелю, натраплено на потужне джерело солянки. Роботу було припинено і розпочато на тому місці копання так званого пошукового шибу.

Шиб вентиляційний розміщений на землях планів і ґрунтів групи VII, parcelі № 1194 кадастрового плану №1140. Шиб вентиляційний діаметром 4,5 м вируваний каменем глибиною 20 м.

Місце його знаходження невідоме, можливо, на землях «Машини», поряд з шибом №2, бо у звіті до уряду в Станіславові від 17 червня 1935 року значиться, що шиби №2 і №4 не мали сполучень з копальнею. [12, 1; 12, 14]. Поглиблення солянкових шибів №1 і №2 розпочалося в 1912-1913 роках, але Перша світова війна зруйнувала всі плани австрійської влади.

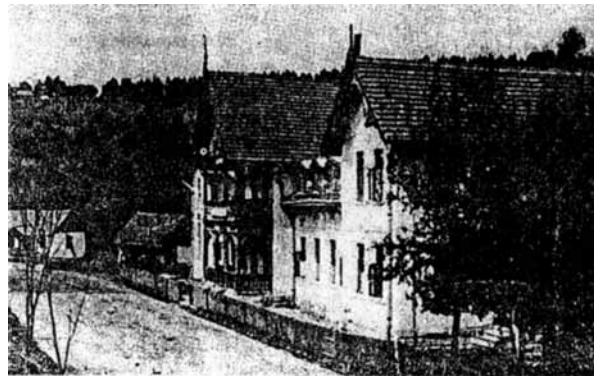
Перші місяці 1-ої Світової війни були фатальними для делятинської солеварні. За час довготривалих боїв за Делятин було значно понищено основну будівлю солеварні. На час встановлення в 1919 році польської влади, все, що було зроблено з дерева, вигоріло. Стіни залишилися майже неушкодженими та димохід гордо височів над руїнами. Польська влада після недовгих вагань вирішує не відбудовувати солеварню.

На початку 20-х років будинки, що були знищені у війну, розібрали, а шиби накрили круглим деревом. З початку 30-х років у зв'язку з частими напояганнями делятинської міської влади, дирекцією Польської соляної монополії дано зобов'язання окружному уряду в Станіславові обгородити «руїни будинку солінарного в Делятині та забезпечити залізобетонними суцільними плитами шибові отвори».

Цікавим є те, що польська влада досить пасивно відносилися до консервації такої важливої колись солеварні. Майже цілих 10 років йшли переписки про надання кредитів на ці роботи, залучалися то косівська, то ланчинська солеварні.

Поряд з виварюванням солі в Делятині на основі соляних джерел на річці Солонець діяв «Заклад соляних інгальяцій і купелів». Відсутність даних в документах, що відносилися до соляної жупи в Делятині, може свідчити про те, що цей заклад був приватний. Таку ж думку стверджує Н. Небелюк: «...купелі розташовані відчиненим до сходу клином над потоком Солонцем безпосередньо з його злукою з Любіжною й Прутом, у вузькому дефіле між північно-східним рогом Погрібнича (Городища) на півдні й високою сті-

ною Вільхівця на півночі. У цьому глибокому закутку стояв доволі великий мурований будинок лікувального солянкового закладу, навпроти, через цісарку – дві єврейські вілли-пансіонати для приїжджних лікувальників...»

Заклад соляних інгальяцій і купелів

Виробництво солі в Ланчині найімовірніше розпочалося за княжих часів за річкою Прут в урочищі Присліп (Пересліп) на річці Кобилиця. Історики та краєзнавці Прикарпаття стверджують, що між Чорним Потокем та Ланчином, десь тут, знаходилося давньоруське городище. Сама ж назва потоку Кобилиця, ймовірно, тісно пов'язана з видобуванням солі, оскільки, саме дерев'яні підпори та жолоб-ринна на них, по якому зливали солянку з різних криниць до збірника, називалися кобилицями. Напрямо соляних покладів від Ланчина проходить до Молодятина по річці Кобилиця (в народі вживається назва річки в множині з наголосом на «і» Кобилиці).

Найбільшого розвитку ланчинська солеварня набуває за Австрії. Потужні поклади солянки в досить неглибоких криницях забезпечували постійно зростаючі показники виварювання солі. [13, 43; 14, 16].

1773 р. – 878 тонн	1895 р. – 3202 тонн
1807 р. – 2405 тонн	1896 р. – 3059 тонн
1813 р. – 166 тонн	1897 р. – 3665 тонн
1870 р. – 3383 тонн	1898 р. – 3722 тонн
1889 р. – 1277 тонн	1899 р. – 4118 тонн
1890 р. – 3871 тонн	1900 р. – 4643 тонн
1891 р. – 4297 тонн	1901 р. – 4548 тонн
1892 р. – 3930 тонн	1902 р. – 4338 тонн
1893 р. – 3448 тонн	1904 р. – 4431 тонн
1894 р. – 2934 тонн	1913 р. – 4460 тонн

В цей час функціонувало два шиби. Шиб №1 мав розміри 1,9 x 2,7 та глибину 52 метри. Шиб №2 розміри 2 x 2 і глибину 30 метрів. Шиб №1 головний. Над ним вибудований будинок з двома прибудовами. Шиб №2 – додатковий, слугував резервом солянки для шибу №1. Між цими шибами був прокопаний перехідник, а від шибу №2 – східник, направлений в бік греко-католицької церкви. Побудований у 1908 році перехідник, являв собою тунель шириною 0,8 м. та висотою 1,8 м. Він починався на глибині 30 метрів в шибі №2 і з нахилом до шибу №1 виходив на глибині 48 метрів. Довжина перехідника дорівнювала 38 метрів, обладнаний був дерев'яним зрубом.

Начальником цісарсько-королівського салінарного уряду в Ланчині на поч. ХХ ст. був цісарсько-королівський гірничий радник інженер З. Камінський.

У 1908 році на саліні працювало 52 працівники, а весь штат розподілявся так: 4 старші зваричі, 4 зваричі, 4 вогневики, 12 формачів, 4 помічники, 8 пакувальників, 5 сторожів, 1 коваль, 3 помічники коваля, 3 столярі, 4 інженерні працівники. Тривалість зміни для працівників варильні – 12 год, для працівників каратної – 9 год, для інших працівників – 10 год. [15, 8].

З розпорядження цісарсько-королівської дирекції скарбу від 27 грудня 1910 року дізнаємося про зміни робочого часу, внесення змін до штатних розписів та заробіток робітників – бригад (кірів) та варильні. Перша зміна розпочинала свою роботу о 6 год. ранку і працювала до 2 год. пополудні, друга – з 2 год. до 10 год. ночі, третя з 10 год. ночі до 6 год. ранку.

Кожна бригада (кіра), яка обслуговувала одну панву, в звичайних умовах складалася з одного старшого зварича (надзварича), двох зваричів, двох вогневиків, чотирьох формачів, двох помічників на кірі – разом одинадцять осіб. Якщо виникали якісь проблеми, то склад кіри зменшувався: один надзварич, один зварич, один вогневик, два формачі, один помічник – разом шість осіб. Акордова праця у першому випадку становила 70,80 талерів, а в другому – 79,80 за кожних сто кілограмів топкової солі. [16, 8]. Всі працівники солеварні були здебільшого жителями Ланчина, працювали по найму, отримували досить пристойну зарплату, дорожили і гордились своєю працею.

Одночасно з першими письмовими згадками про місто Косів, довідуємося про виварювання та добування тут солі. В документах за 1472 рік згадується солеварня, або, як її тут називали, жупа, а в іншому документі «що в цьому ж році була копальня солі і найбільша в цій місцевості солеварня».

За даними люстратора в 1563 році «за чверть милі від Косова були королівські соляні бані, які завжди держали пани, снятинські старости і брали з них пожиток, є понад 30 черенів в яких варять сіль».

За свідченням П. Сіреджука «в 1565 році біля солеварні снятинський староста Тенчинський заснував м. Риків, зруйноване згодом паном Язловецьким, власником Кут. Через деякий час містечко відновилося під назвою Косів». Це є одні з перших свідчень про солеварний промисел Косова, хоч ні в кого не виникає сумнівів, що цим даром природи користалися люди не одне століття, а може й тисячоліття до цього.

Салінарні поля косівської солеварні розмістилися на південно-західній околиці м. Косів, південна частина їх прилягала до вулиці Монастирської і підходила до неї впритул біля Банського мосту. Паралельно до Монастирської проходила вулиця Салінарна, яка розміщувалась виключно на території солеварні. Загальна площа земель солеварні становила 15,5 га, де знаходилось понад 30 об'єктів господарської діяльності.

З північного боку знаходився солянковий збірник, куди закачувалася солянка із шибів. Після деякого часу відстою (декантації) солянка за допомогою трубопроводу доставлялася до варильні. Варильня

№1 і №2 розміщувались в одному приміщенні, досить великих розмірів. Кожна варильня мала свою сушарку, дим і пара спрямовувалися в окремий димохід. Третя варильня знаходилася поруч і була відокремлена. Площа кожної панви у варильнях становила по 88 м².

На східній та південній в'їзних брамах знаходилися будинки для сторожів, а по всій території – склади готової продукції, дерев'яних матеріалів, сіна, різних речей, старого заліза і т.п. Біля варильні знаходилася територія для складування дров.

Цікавими для вивчення є система наземних та підземних комунікацій. Однією з перших наземних комунікацій було відгалуження річки Рибниця, яким постачалася вода до жупи. Оскільки в документах вона називається Млинівка, то, очевидно, на ній ще функціонував водяний млин. Для подачі води в шахти та викачування солянки з них застосовувалися трубопроводи. Окремий трубопровід довжиною 834 метри постачав солянку від збірника до варильні. Підземна каналізація з'єднувала варильні цехи, житловий будинок директора жупи, південну вартівню і виходила на березі річки Рибниця на 2 метри вище поверхні води. Зливний канал озера мав протяжність 68 метрів і виходив на березі річки.

Цікавою за своєю будовою та підземними комунікаціями була шахта №4 «Барбара», яка весь час вважалася основною на косівській соляній жупі. Загальна глибина шахти, що мала 165 метрів, була поділена на 4 рівні. На першому, на глибині 84 м, знаходилася так звана комора «Драк». Вибрана тут кам'яна сіль утворила коридор висотою до 20 метрів.

На другому рівні, на глибині 112 м знаходилася друга комора «Eminger». Ця комора разом з луговнею «Plepeg» мали зв'язок з вентиляційним шибом №7 «Новим».

Третій рівень знаходився на глибині 132 метри. На цьому рівні функціонували луговні «Ott», «Wallach» та «Jorkasch». На найнижчому рівні знаходилася луговня «Korytowski». Всі рівні були з'єднані між собою шибом та кількома шибиками (каналами) кожна.

Вся територія була обгороджена, перед виробничими та житловими будинками красувалися квітники і газони. Дороги обсажені живоплотом та деревами. Навпроти помешкання директора жупи – тенісний корт, а навпроти шибу №4, на березі озера – майданчик для оркестру.

Найважливішими об'єктами соляної жупи були, безумовно, шиби-криниці, з яких з давніх часів черпали солянку. Давні шиби знаходилися в центрі території салінарних земель і сягали глибини 30-40 метрів. Це були шиби №1, 2, 3, 5, 6, які розміщувалися колом, що мало діаметр приблизно 250 метрів.

Цікавим джерелом дослідження солеваріння в Косові є «Опис геологічного та гірничого стану копальні солі», в якому говориться: «...поклади солі в Косові відкрито давно на 8 шибих, з яких черпали солянку... в 1790 році в Косові було 3, а в 1844 році – 4 працюючі шиби». Про те, що на початку ХІХ ст. існувало більше шибів ніж тих, що працювали, свідчить той же документ, де сказано, «що внаслідок недостатності солянки в шибих №1 і №5 зроблено значне поглиблення».

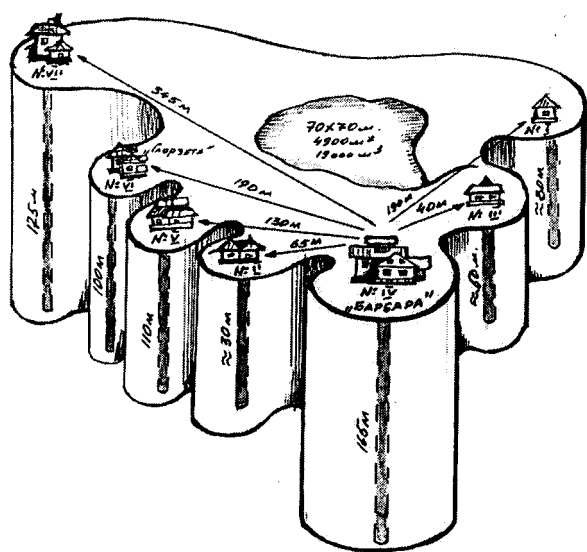
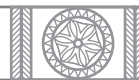
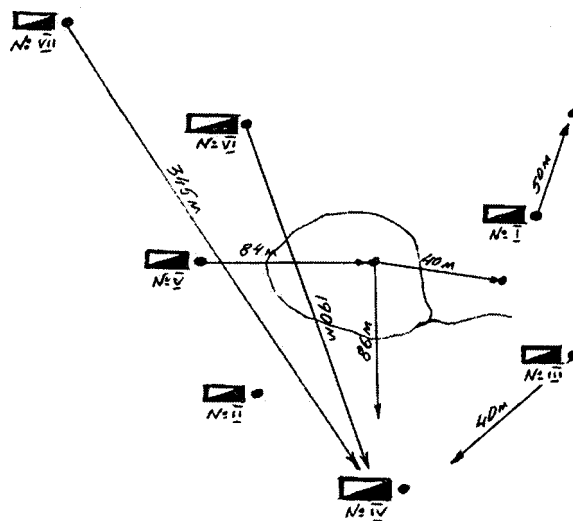

Схема розміщення шибів та їхні глибини

Карта-схема напрямку та довжини перехідників та сходників косівської соляної жупи

З якого часу існував шиб №1 невідомо, але в 1817 році був поглиблений. При поглибленні «було натраплено на значні поклади солі». На протязі 1819-1832 років шиб відбудовувався. Знаходився він у напрямку N-NW ($22^{\circ}14'$) на відстані 190 метрів від шибу №4. З дна шибу на глибині 80 метрів виходить сходник довжиною 50 метрів. На початку 30-х років XX ст. шиб №1 засипали.

Про шиб №2, який, мабуть, був відкритий разом або після шибу №1, мало відомостей. Є тільки згадка «що на давній карті є відмітки про засипаний шиб, що знаходиться між шибамі №4 і №5».

Шиб №3 знаходиться на відстані 40 метрів від шибу №4, в напрямі E-ES ($15^{\circ}10'$). З дна шибу на глибині 40 метрів виходив сходник до шибу №5.

Шиб №4 «Барбара» (давня назва Ko'hler), був поглиблений в 1850 році з метою добування кам'яної солі і штучної солянки. Добування кам'яної солі з «Барбари» тривало від 1851 по 1872 рік. Кам'яну сіль з цієї шахти експортували в Російську імперію. При поглибленні шибу №4 «натраплено на 72-х метровий поклад солі, що доходив до самого дна шибу. Шиб №4 мав такі 4 рівні глибини:

I – 84,365 м	II – 112,59 м
III – 132,00 м	IV – 152,39 м

Нижче вінця шибу №4 на глибині 9 метрів знаходився вхід в штольню, який проходив нижче рівня води в озері. В штольні знаходилися труби, що служили для наповнення водою копальні. До початку XX ст. воду використовували з Млинівки, що протікала біля шибу №4. Щоденно із шахти за допомогою нововлаштованих «чотирирубних помп американської системи викачували 100 гектолітрів солянки на 1 год. з глибини 130 м». Місячна спроможність шахти від 16000 до 17000 гектолітрів солянки, з якої виварювали 480-500 тонн солі.

Шиб №5, поглиблений у 1816-1825 роках, знаходиться в напрямі NW ($21^{\circ}10'$) на 130 метрів віддалений від шибу №4. Як видно на карті від 1850 року, з цього шибу на глибині 96 метрів веде сходник у східному напрямі довжиною 84 метри, в цьому місці проходить розгалуження в напрямі до шибу №4 на 86 метрів та у східному напрямку на 40 метрів. В 1834 році шиб перестав існувати і його засипали.

Шиб №6 «Глорзетта» знаходиться в північному напрямку ($22^{\circ}10'$) на відстані 190 метрів від шибу №4. Цей шиб приблизно ідентичний шибові №1. Вінець шибу №6 знаходиться вище від вінця шибу №4 на 11 метрів і сягає рівня 100 метрів. Від 60 метрів глибини є сполучення з копальнею, як вентиляційний отвір. При поглибленні цього шибу відкрито тільки солений шар з піском, який сягав 60-73 м товщини.

Шиб №7 «Новий» поглиблений у 1897 році. Знаходиться в північному напрямі від шибу №4 ($23^{\circ}10'$) на відстані близько 345 метрів. В цьому шибі відкрито на 49-ти метровій глибині поклади солі з піском, а на 170-ти метровій глибині поклади пісковика товщиною до 3 метрів. Солянка з цього шибу не перевищувала 7,5% насиченості.

Розміщення такої кількості шибів на такій малій території стало фатальним в історії існування соляного заводу. Одним з головних об'єктів, який спричинився до його руйнування, є так зване «Банське озеро». Утворилося воно в північно-західній частині салінарних земель на місці кількох колишніх шибів та поруч шибів №1, 2, 3, 5 та 6. Старі шибви глибиною біля 30 м, з яких багато років черпалася солянка, перестали існувати в XVIII-XIX ст. Порожнини, що утворилися, поступово почали осідати, утворилася западина ґрунту, яка з часом наповнилася підшкірною «солодкою водою». В 1858 році було припинено черпання солянки в шахті №5, а в 1872 році припинено добування кам'яної солі з шахти №4. Тоді ж стали застосовувати добування штучноствореної солянки. В шибі, зокрема №4, заливалася вода, яка через деякий час розмішувалася з не дуже якісною кам'яною сіллю (суміш піску і солі) і утворювала 32% розчин солянки. До утворення ставу, воду для заливання в шахти брали з Млинівки, що була відгалуженням річки Рибниця. За старими записами з 1869 року «відомо, що в той рік брано воду із ставу для створення солянки». Майже 100 років став слугував джерелом постачання води в шахту №4. Деяко пізніше воду почали закачувати за допомогою насоса та системи водопровідних труб. Для регулювання води в озері прокла-

ли наземний зливний канал до річки Рибниця понад 60 метрів завдовжки. Озеро мало достатньо велику площу, яка сягала 4900 м² (70x70 м). Найглибша точка озера доходила до 16 метрів, об'єм води сягав більше 19 000 м³. Такий великий об'єм води і така близькість до шибів (до шибу № 5 відстань не перевищувала 20 м) призвела до того, що в сполучі із поверхневими водами відбувалося поступове розчинення підземних соляних та сипких покладів навколишньої території. Перший сигнал про поступлення води у вигляді солянки у шахту № 4 відбувся у 1906 році в камері «Eminçer», на глибині 110 метрів.

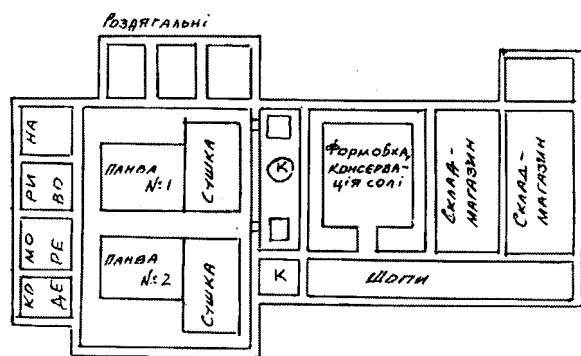
У вересні 1915 та в лютому 1916 року відбувалися прориви води із ставу в шахту №4. Стало зрозумілим, що процес, який розпочався, самостійно не зупиниться і було прийнято рішення засипати озеро. Третього липня 1922 року під керівництвом директора жупи Костянтина Альбрехта розпочалося засипання ставу. Під час робіт було знайдено якийсь старий канал, через який якраз і проривалася вода до шибу №5. Після засипання частини ставу та знайде-ного каналу приплив води зупинився.

Друга половина 20-х та початок 30-х років пройшли як для керівництва жупи, так і Гірничого управління в Станіславові в пошуках шляхів виходу з цієї ситуації. Поряд з тим виварювання солі з штучної солянки не припинялося. Часті комісії, які призначалися для вивчення ситуації, констатували рівень загрози, пропонували постійно засипати озеро та давали вказівки як покращити роботу, щоб збільшити виробництво солі.

Починаючи із 1924 року (Лист до Міністерства Промислу та Торгівлі від 13.07.1924 року), уряд жупи повідомляє про можливі наслідки тих подій, що відбуваються в копальні, і що це може загрожувати не тільки соляній жупі, але й місту Косів. В наступних роках до складу комісії з вивчення змін на терені жупи вже постійно включається делегат від повітової влади Косова, або ж сам бургомістр Йозеф Левицький.

На початок ХХ ст. косівська, дялятинська та ланчинська соляні жупи були вже достатньо модернізованими підприємствами, які приносили державі неабиякі кошти.

Ланчинська солеварня 20-х років ХХ ст. – це комплекс із більше як 30 будівель, складів дров, локомотива, двох насосів для помпування солянки та води, а також працівників, кількість яких у різні часи досягла від 50 до 100 осіб.

«Варильня»

Основою солеваріння були так звані варильні – цехи, де виварювали та сушили сіль. Ланчинська варильня складалася з двох цехів, з'єднаних між собою та накритих. У варильні розміщувалися дві панви 56 м² і 67 м² кожна. Панви – посудини, в яких варили сіль.

Ланчинська саліна

Монтувалися вони із сталевих листів товщиною 10 мм, довжиною 70 см та шириною 50 см. Довша частина листа мала 11 отворів для заклепок, ширина – 9. Панва варильні №1 була набрана із 168 таких листів, а панва з варильні №2 мала 201 лист. Склепана в єдине полотно панва обмуровувалася бортиком з вогнетривкої цегли висотою 0,5 метра. Під панвами розпалювався вогонь. Дрова згорали у так званих «пультівих пальниках без руштів». [17,63].

Із звітів про роботу Ланчинської солеварні за 1923-1925 рр. переконливо видно про налагодження роботи, збільшення видобутку та продажу продукції. В цей час на двох панвах продукували сіль варену I-го сорту ціною 70 злотих за тонну та два види солі III сорту. Сіль III сорту мелену по 24, та сіль III сорту «креж» по 22 злотих за тонну.

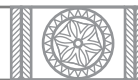

Працівники саліни (1924 р.)

Середня кількість працюючих на солеварні в ці роки становила від 55 до 60 працівників. З них 5 завжди обслуговували «машину та верстати». Біля 30 працювали в варильні, понад 20 на різних роботах. Крім того, у варильні щоденно працювали один інженер і один працівник канцелярії.

Вміст солі в солянці Ланчинського родовища становив 32 кг з одного гектолітра. Для виварювання солі використовували значну кількість дров. Так у 1924 році за 11 місяців для солеварні було заго-

товлено 22889 м³, а в 1925 році – 19539 м³ дров. Для виробництва однієї тонни солі використовували 0,7-0,8 м³ дров.

Для відтворення стану роботи Ланчинської солеварні в середині 20-х років ХХ ст. скористаємося звітністю за 1923, 1924, 1925 роки. В 1923 році з 116373 гектолітрів солянки було виварено 3636 тонн солі, продано 3511 тонн. Щоб виварити таку кількість солі було використано 2894 м³ дров.

В наступному 1924 році було видобуто 89325 гектолітрів солянки, з якої було виварено 2770 тонн солі. Продано – 2730 тонн. Всього використано для варильні 1967 м³ дров

У 1925 році з 141383 гектолітрів солянки виготовлено 4403 тонни солі, продано 4501 тонну солі, що на 98 тонн більше ніж виготовили (залишки з попередніх років). Для цього використано 3555 м³ дров.

Значна частина виготовленої солі (80-90%) відправлялася вагонами, які заздалегідь заповнялися.

З наведених вище прикладів видно зростання обсягів виробництва. Річна спроможність видобутку солянки досягала 160000 гектолітрів. Спроможність варильні при сприятливих умовах могла досягати 6000 тонн. Однак дані за 1932 рік – 6152 тонни та за 1939 рік – 7200 тонн засвідчують, що спроможності варильні були значно вищі за проектні. [18, 6; 18, 11; 18, 12; 18, 22; 18, 42; 18, 45; 18, 60; 18, 64].

В солеварні працювали вільнонаймані працівники, які за штатом поділялися на такі категорії: надзваричі, зваричі, вогневики, формачі, помічники формачів, пакувальники, сторожі, коваль, помічники ковалів, столяр. Спеціалісти з виварення солі формувався в кіри, які за своїм складом не змінювалися з поч. ХХ ст. Робочі зміни тривали вже по 8 год. Перша зміна з 6⁰⁰ до 14⁰⁰, друга зміна з 14⁰⁰ до 22⁰⁰, третя зміна з 22⁰⁰ до 6⁰⁰ ранку. Праця у змінах проходила без перерви, виплата зарплати здійснювалася раз у місяць. Вихідними днями були неділя та державні свята, встановлені президентом Речі Посполитої від 15 листопада 1924 року, а саме: Новий рік, свято Трьох Королів, Найсвятішої Діви Марії, другий день Великої Ночі, третього Травня, другий день зіслання Святого Духа, свято Божого Тіла, свято апостолів Петра та Павла, Найсвятішої Діви Марії, всіх Святих, Марії Діви, Різдво, другий день Різдва. [17, 9].

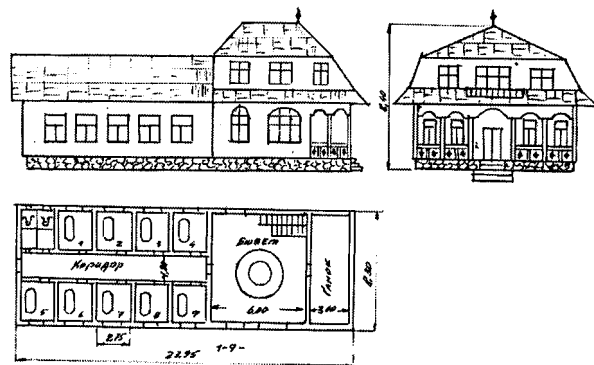
Як перспективне виробництво з постійним збільшенням випуску солі, з вигідним розташуванням та залізничним зв'язком Ланчинська саліна в 1931 році була приєднана до Товариства Торгово-Промислового «REAL», що знаходилося у Варшаві на вул. Відок, 24. Відповідно рішення міністра промислу і торгівлі від 7 вересня 1931 року утворена фірма отримує офіційну назву «Заклад виробу солі харчової, лікувальної і спеціальної в Ланчині». [17, 7]. Дивом збережені фотографії доносять до нас історію підписання цієї угоди в Ланчині та фотографії представників: Окружного гірничого уряду в Станіславові, Міністерства торгівлі та промислу, Польської монополії солі, директорів соляних жуп сусідніх солеварень, священника греко-католицької церкви Ланчина, ксьондза католицького костела та великої кількості урядників. Таке об'єднання повинно було принести неабияку користь солеварні, якби не військові події Другої

світової війни. Були складені плани на реконструкцію всіх об'єктів солеварні, мав поповнитися склад машинного парку.

В ланчинській солеварні 7.09.1931 р.

Важливу роль відводилося на курортно-лікувальне спрямування розвитку солеварні. Згідно кошторису від 8.05.1932 року на будівництво приміщення курорту «NOWE LAZIENKI» було заплановано 72 000 злотих. Із звіту комісії (протокол від 18 серпня 1938 року) вже знаходимо, що «будинок курорту знаходиться у доброму стані, вимагає дрібних доопрацювань... доробки тераси 15 м²... всього на суму 60 злотих». Вражають розміри та внутрішнє планування курорту. В окремі місяці курорт був так переважаний, що «літники» шукали помешкання в Добротові. У 1939 році для цієї мети було використано 175 тонн солі для лікування ревматично-кісткових захворювань та дихальних шляхів. [19, 28].

«Nowe Lazienki»

Одночасно з боротьбою за збереження шахти №4 керівництво косівської жупи старалося наростити виробництво солі, бо початок 20-х років ознаменувався дуже різким зменшенням виробництва. Для характеристики стану справ у косівській солеварні візьмемо 1923-1925 роки.

У 1923 році, з 9-ти досліджених нами місяців, жодного разу не проводилося виварювання солі на 3 панвах. Більше того, тільки протягом 3-х місяців працювали дві панви, решту – одна панва. Інформації про причини такого стану справ знайти не вдалося, але стає очевидним, що головна причина цього – обмежена кількість солянки. За показниками 9-ти місяців 1923 року видобуто 2219 тонн солі, що є май-

же половиною від загальної спроможності солеварні, 2274 тонни було продано.

У 1924 році за 9 місяців ситуація не тільки не покращилася, а навпаки – погіршилася. У березні і квітні не виварено жодного кілограма солі. У березні продано всього 10 тонн, а у квітні – 50,38. У травні одна панва працювала тільки 13 днів, а у липні – 12, відповідно у травні виварено 111 т солі, а у липні – 111,5 т. Продано у травні 69,9 т, а у липні 216,5 т солі. Загальна кількість видобутої і проданої солі свідчить, що видобута солянка майже вся тут же використовувалася. Цікавим показником у цій ситуації є використання робочої сили. В середньому щомісячно на косівській солеварні працювало 63 робітники. 20 робітників обслуги у варильні, 3-4 в копальні, більше 40 на так званих інших роботах.

Дещо кращим виявився 1925 рік. Відсутність звітів за лютий, серпень та грудень все ж таки дають можливість простежити зростання виробництва солі. Першим, що кидається у вічі – це менш-більш стабільна робота варильні на двох панвах. До кінця року виробництво солі збільшилося вдвічі (в січні – 237,5 т, а в листопаді – 477,8 т солі). Значно зріс продаж: від 142,47 т в січні до 446,3 т в листопаді. Загальна кількість виробленої солі за 9 місяців становила 2448 т, а проданої 2417 т.

Про роботу солеварні в останнє десятиліття її історії дізнаємося з кількох цікавих джерел. [18, 6-60]. У рефераті від 1.10.1930 року Л3990/30 на предмет можливої ліквідації жупи в Косові говориться «... жупа солі в Косові виварює сіль на двох панвах вже кілька літ і продукує місячно 480-500 тонн солі харчової. Місячна потреба солянки становить 16000-17000 гектолітрів, яку подає нововлаштований насос американської системи, зі спроможністю 100 гектолітрів в годину». [20, 144-150]. В інформації до гірничого уряду в Станіславові від 5.01.1933 року говориться «... що внаслідок підняття рівня солянки після раптового прориву води 15 січня 1928 року до шибу №4 «Барбара» солянка затопила перехідник. Перехідник з'єднав шиб № 7 («Новий») та шиб №4 («Барбара») на глибині 112 метрів і служив для вентиляції ... для викачування солянки встановлено канадський насос». [20, 105-106].

У 1936 році за чотири літні місяці було добуто солянки та вироблено солі... в червні – 4410 гектолітрів (13,8 т), в липні – 1110 гектолітрів (34,6 т), в серпні – 5700 гектолітрів (178 т), у вересні 2370 гектолітрів (74 т).

Останній документ до Гірничого уряду в Станіславові «Про ліквідацію соляної жупи в Косові Гуцульським» від 12 квітня 1938 року доносить до нас такі відомості: [20, 18].

1. Дно ставу частково засипано, глибина становить 5,9 м. Засипано до ставу 6603 м³ землі, яку брали з ґрунтів, що розташовані на сході, півдні та заході.

2. Канал відпливний із ставу до річки Рибниця, підготовлений для зливу води.

3. У шибі №4 насосне знаряддя виїняте, решітки для замкнення шибу - підготовлені, драбини, що служили для спускання та піднімання – демонтовані.

4. Шиб №7 закритий залізними решітками.

5. Про заборону черпання солянки в шибих №4 і №7 буде повідомлено додатково.

6. Забезпечення шибу №5 буде здійснюватися за допомогою Гірничого уряду.

7. 6000 гектолітрів солянки, що знаходиться в збірнику солянковім, є власністю Польської соляної монополії. До вирішення питання про цю солянку, збірник та вентиль на трубопроводі, що веде від збірника, опломбовані і ключі від них знаходяться в приміщенні Польської соляної монополії.

8. Відносно будинків: варильні, складів солі і надшибового будинку «Барбара» – то вони будуть належати жупі не довше ніж до 30 червня 1938 року.

9. Звертаючи увагу на вагомість директора жупи Кордецького та машиніста Корека, дозволити залишитися їм у своїх помешканнях, але не далше ніж до 30 червня 1938 року.

Нагляд за технічними роботами в жупі далше має здійснювати директор жупи Кордецький та майстер машин Корека. Крім канцелярських робітників, до роботи на цей час залучати 5 постійних працівників жупи. [20, 21-30].

Якщо проаналізувати діяльність трьох солеварень гуцульсько-покутської межі, то варто скористатися даними за 1904 рік, де видно, що в ланчинській жупі було виготовлено 4431 т, а в дялятинській 6388 т солі. Інформації про видобуток солі у 1904 році в косівській жупі не виявлено, але відомо «... що місячна спроможність жупи на поч. ХХ ст. становила 480-500 тонн.» Підсумувавши дані про вироблену сіль в трьох солеварнях, видно, що вона могла сягати 17-18 тис. тонн в рік. А це значить, що при річній потребі 3,6 кг солі на одну людину, цієї солі вистачило б на забезпечення потреб всієї Західної України. Успішне функціонування солеварень перервала Перша світова війна. Найбільше з усіх постраждала дялятинська солеварня, яка була зруйнована так, що нова польська влада не захотіла її відновлювати. Ланчинська солеварня «... в 1916 році знаходилася у вирі військових дій і частково згоріла. Відбудова почалася в 1918 році австрійською владою, закінчувалася при **Окупаційній (виділена наше) українській владі.** [17, 63]. Польська влада відібрала саліну від румунського уряду в листопаді 1919 року в стані придатнім до роботи. Косівська жупа, крім знищень під час війни, зазнала природного катаклізму – шахту №4 залила вода».

Небажання польської влади використовувати потужні запаси солі, отримуючи від цього до 500% чистого прибутку, видно не лише із закритої ними дялятинської солеварні, а і з прикладу ланчинської солеварні. За результатами проданої тільки в 1932 році 6152 т солі ланчинська солеварня отримала 430 640 злотих прибутку. Держава, продавши цих 6152 т солі, отримала 1 752 320 злотих або 1 322 680 злотих чистого прибутку, але як тільки для надійної безперебійної роботи солеварні виникла необхідність відремонтувати шиб №2, то не знайшли можливості на це виділити гроші. Комісія, яка встановлювала об'єм роботи, визначила суму в 6000 злотих на роботи, або 100 злотих на консервацію шибу. Того ж таки дня, 19 вересня 1938 року, комісією було прийнято рішення закрити шиб №2, «як непотрібний для експлуатації» і виділити для його засипання 2000 злотих.

Для того, щоб заробити 6000 злотих на ремонт солеварні, потрібно було виробити всього 86 тонн солі (не цілий тиждень роботи однієї панви).

Важливо відмітити, що керівництво жупи не було згідне з рішенням комісії і в той же день 19.09.1938 року в листі до Міністерства промислу і торгівлі висловило свою думку: «... шиб солянковий №2 як надзвичайно цінний державний об'єкт, що знаходиться в районі солеварні повинен бути збережений для нащадків. На запропоноване засипання шибу... заперечуємо як небезпечний і непотрібний експеримент..., шиб потребує ремонту верхньої частини, хоч тієї що знаходиться вище рівня солянки. Оскільки всі плани шибу №2 були знищені в війну, то для повнішої картини пропонуємо свідчення двох учасників прокладання перехідника в 1902-1903 роках Міхала Залуцького і Йозефа Верстлера, які працювали при направі шибу... Важливо відмітити, що з 1903 року жоден із шибів не був у ремонті.» Цей лист підписали провізійніст Залуцький та директор соляної жупи Мацкевич.

Початок Другої світової війни вирішив по своєму долі солеваріння на Прикарпатті. Все обладнання було вивезене до Німеччини як металобрухт, будівлі – понищені. На території ланчинської солеварні виросла новозбудована школа, на салінарних полях косівської солеварні – художній комбінат «Гуцульщина», а на землях дялятинської солеварні поселилися люди, виселені із села Луг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українське народознавство. - Львів, 1994.
2. Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття. - Львів, 1990.
3. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. - Київ, 1987.
4. Надвірнянщина. /Історико-етнографічний нарис/. - Надвірна, 1999.
5. Задорожний В. Є. Товарне виробництво і торгівля на західноукраїнських землях. - Львів, «Вища школа», 1989.
6. Грабовецький Володимир. Ілюстрована історія Прикарпаття. Тисячолітній літопис Гуцульщини. т. III. Івано-Франківськ, 2004.
7. Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область. Київ, 1971.
8. Історія Гуцульщини. Львів, «Логос» 1999 р. т. IV
9. ІФОДА. Фонд 47. Опис 1. справа 1232.
10. ІФОДА. Фонд 47. Опис 1. справа 1229
11. Небелюк Мирослав. Гуцулія. 4. 2-3.
12. ІФОДА. Фонд 47. Опис 1. справа 694
13. ІФОДА. Фонд 47. Опис 1. справа 1228
14. ІФОДА. Фонд 47. Опис 1. справа 1233
15. ІФОДА. Фонд 47. Опис 1. справа 766
16. ІФОДА. Фонд 47. Опис 1. справа 791
17. ІФОДА. Фонд 47. Опис 1. справа 693
18. ІФОДА. Фонд 47. Опис 1. справа 1245
19. ІФОДА. Фонд 47. Опис 1. справа 696.
20. ІФОДА. Фонд 47. Опис 1. справа 695

Роман Яченко

З ІСТОРІЇ МИТНОЇ СПРАВИ НА ПРИКАРПАТТІ

Торговельно-митна діяльність у Галицько-Волинському князівстві

Зовнішньоекономічні зв'язки як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях є одним з головних показників розвитку держави, її ролі в міжнародних відносинах. Під цим кутом зору вивчення економічних контактів Галицької та Волинської земель у період їх входження до складу Київської Русі і самостійного державного існування є необхідною умовою для створення загальної картини розвитку Київської Русі та Галицько-Волинської держави, визначення їх місця в міжнародних економічних відносинах епохи середньовіччя.

Увійшовши в останній чверті X ст. до складу Київської Русі, названі території почали відігравати помітну роль в міжнародних економічних зносинах останньої, а у XIII-XIV ст. Галицько-Волинське князівство за інтенсивністю контактів з Візантією і країнами Сходу займало провідні позиції в східноєвропейському регіоні. Такому становищу сприяла низка чинників: вигідне географічне розташування, близькість до

кордонів Візантії, наявність розгалуженої внутрішньої мережі водних і сухопутних шляхів, які водночас були складовою міжнародних торговельних магістралей, наявність значних міських центрів – осередків ремесла і торгівлі (Галич, Звенигород, Володимир, Лучеськ, Львів, Дорогобуж, Белз, Пересопниця, Берестя). Велике значення мало також формування інфраструктури зовнішньоекономічних зв'язків (митниць, портів, торгових площ, складів товарів, засобів комунікації та ін.), створення необхідної правової бази для їх розвитку.

У X-XII ст. зовнішньоекономічні зв'язки Галицької і Волинської земель набувають характеру постійних контактів з Візантійською імперією і Північним Причорномор'ям, країнами Сходу, Південно-Східною Прибалтикою, землями Польщі.

Економічні зв'язки Галицької і Волинської земель з Візантією стали особливо інтенсивними з другої половини XI ст. Майже у всіх великих осередках досліджуваних територій знайдено фрагменти візантійських амфор. Їх значне поширення приводить до висновку, що вони

надходили з Візантії та її причорноморських володінь не лише як тара для вина і продуктів, але і як важливий самостійний предмет торгівлі. Велику групу привізних візантійських товарів становили скляні вироби (браслети, медальйони, намистини, лампадки), полив'яний посуд, камінь стеатит (з нього місцеві жителі виготовляли іконки, виявлені в Крилосі, Чорнівському городищі, Данилові), речі з напівдорогоцінного каміння, дерева, свинцю, кольорових металів (геми, пломби і печатки, предмети культу, замки до скриньок). Знайдені візантійські і візантійсько-херсонеські монети також свідчать про торговельні операції місцевих купців з Візантією та Північним Причорномор'ям.

З південно-Східної Прибалтики і Скандинавії надходили вироби з чорних і кольорових металів (ювелірні прикраси, зброя). Бурштин з Південно-Східної Прибалтики використовувався для виготовлення намистин, предметів культу (знахідки у Галичі, Звенигороді). З Польщі довозилася сировина (олово та свинець), яку використовували для виготовлення покрівель, прикрас, предметів культу, пломб, кистенів, надходили скроневі кільця зі срібла і бронзи. Олово надходило також з Чехії, яка у X-XII ст. була одним з найбільших експортерів цього металу в Європі. Ювелірні вироби з Великої Моравії, пізніше Чехії, помітно вплинули на формування волинського ювелірного мистецтва.

Угорська мідь, вироби зі срібла використовувалися здебільшого як сировина для місцевого ремесла. З Болгарського царства в Галицьку землю привозили амфороподібні посудини. З Польщі, Угорщини, Чехії у Волинську і Галицьку землі також надходили вироби, виготовлені в Німецькій імперії та Франції: релікварії, водолії, блюда, ложечки для причащення. Не виключено, що певна їх частина могла потрапити сюди внаслідок безпосередніх економічних і культурних зв'язків Галицької і Волинської земель з країнами Західної і Центральної Європи.

Отже, за свідченням археологічних джерел, імпорт з країн Європи становили здебільшого вироби з кольорових і чорних металів, сировина для ремесел. Галицька і Волинська землі мали також зв'язки з країнами Сходу, про що свідчать знахідки монет, карбованих у містах Арабського халіфату і держави Саманідів. З другої половини X ст. зростає значення привізних саманідських монет, як засобів грошового обігу, що спричинило, очевидно, практику різати саманідські диргеми на менші частки, згадувані в письмених джерелах як куни, резани. В XI-XIIст. помітно розширюється спектр привізних східних товарів. Велику групу становлять вироби з напівдорогоцінних каменів (сердоліку, гірського кришталю, аметисту, агату, ляпіс-лазури). До Галицької і Волинської земель також надходило напівдорогоцінне каміння як сировина для ювелірів. В XI-XII ст. з'являється продукція зі скла (кубки, намистини) із середньоазійських держав і Сирії. У XIIст. у Волинську і Галицьку землі імпортували золото- і срібно-скляні

намистини, які виготовляли в Сирії та Єгипті. Важливу групу товарів складав керамічний і металевий посуд. Так, з Персії привозили поливну кераміку, яка наслідувала елітарні зразки, виготовлені в техніці «люстр» (знахідки у Звенигороді). Із Середньої Азії надходив посуд з бронзи, про що свідчать фрагменти посудини із Звенигорода.

З країн Сходу привозились металеві хрести сирійсько-палестинського типу. Подібні хрести могли потрапляти з паломниками, які побували в Сирії і Палестині, містах Візантії, зокрема Херсонесі. З Кавказу і Криму у Волинську землю доставляли самшит – дерево, з якого місцеві жителі виготовляли гребені. Отже, в X-XII ст. існували постійні економічні зв'язки з Візантією, країнами Сходу і сусідніми країнами Європи.

Всупереч усталеній в історіографії думці про те, що імпорт амфор з Північного Причорномор'я припинився в середині XIIIст., матеріали археологічних експедицій 1990-х рр. свідчать про їх подальше надходження впродовж другої половини XIII – першої половини XIV ст. Про розвиток торговельних зв'язків з Візантією свідчать також поодинокі знахідки монет, зокрема імператора Іоанна Кантакузена. З'являються монети з Трапезундської імперії, що засвідчує встановлення економічних контактів з нею.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. *Історія міст і сіл Української РСР.* – Київ, 1971.
2. *Історія митної справи в Україні.* – Київ, «Знання». 2006.
3. *І.П.Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство.* Київ. Наукова думка 1984.

Митна система Габсбургів у західноукраїнських землях

З другої половини XIX ст. митна політика перетворилася на комплексне явище, яке впливало не лише на збагачення окремих соціальних груп, але й добробут усіх верств населення тієї чи іншої держави. Після третього поділу Речі Посполитої у 1795 р. 2/3 території України опинилася у складі Російської і 1/3 – у складі Австрійської імперій.

До 1775р. Австрійська імперія не мала єдиної державної митної системи і загальнодержавного митного тарифу. Імперія (повна назва – Священна Римська імперія німецької нації) була поділена на частини численними обласними та земельними митними зборами. Лише імператриця Марія-Терезія ввела в 1775 р. загальний для всіх німецьких областей Австрії митний тариф. У 1796р. цей тариф поширився і на Галичину. Але внутрішні мита продовжували існувати на території Угорщини. Остаточне скасування митної автономії імперських земель було здійснено в 1827р., коли вся територія Австрійської імперії перетворилася на єдиний народногосподарський механізм.

У середині XIX ст. довжина митного кордону Австрійської імперії складала 1170 географічних миль. Після революції 1848р. митне відомство імперії змінило підпорядкування. Зі складу особистої канцелярії імператора митні органи перевели до міністерства фінансів. Уздовж митного кордону Австрійської імперії розташувалися 685 прикордонних митниць (з них 229 першого класу – Zoll-Amt і 456 другого – Hilfs-Zoll-Amt); 63 головні внутрішні митниці (Haupt- Zoll-Amt); 50 допоміжних митниць (Zollegstutten); 71 митне бюро. Загальна чисельність митного апарату складала 51924 чиновники. Витрати на утримання всієї митної інфраструктури становили 30% від суми митних зборів.

Ще в 1774р. у Львові створено адміністрацію митних доходів (administracia dochodów celnych). Вона збирала мита з міських рогаток (застав) і мостів. Ця структура складалася з адміністратора, трьох асесорів, трьох секретарів, одного протоколіста, експедитора, реєстратора, ад'юнкта-реєстратора, митного комісара. Установа мала у підпорядкуванні три головних і два допоміжних митних склади, 53 комерційних, 45 торговельних служб, сюди ж входили служби зі штампування товарів. Крім Львівської митниці, на державному кордоні, який проходив через Східну Галичину і ділив Україну на російську і австрійську, дислокувались такі австрійські митниці: у м. Шарпанцаль, митниця 3-го класу; у м. Стоянові, комерційна митниця 3-го класу; у м. Броди, комерційна митниця 1-го класу; у м. Гонтові, прикордонна митниця 3-го класу; у м. Синявці, прикордонна митниця 3-го класу; у м. Токач, прикордонна митниця 3-го класу; у м. Підволочиськ, комерційна митниця 3-го класу; у м. Тарноруди, прикордонна митниця 3-го класу; у м. Калаурівка, прикордонна митниця 2-го класу; у м. Гусятин, комерційна митниця 3-го класу; у м. Окоп, комерційна митниця 3-го класу.

Митно-тарифна політика австрійського уряду наприкінці XVII-XIX ст. йшла у кільватері загальних тенденцій у цій сфері. 1780 р. австрійський імператор Йосип II запровадив митний статут, який наклав обмеження на імпорту товарів, але при цьому всередині імперії діяв принцип економічного лібералізму. Щоб уникнути явного протиріччя, імператор, як компенсацію заборонним митам, дозволив дарувати портам Адріатичного моря режим порто-франко.

Після завершення наполеонівських війн австрійський уряд знову повернувся до радикальних протекціоністських тарифів, намагаючись використати економічний досвід Наполеона I. Новий тариф був запроваджений 1817 р., і відразу викликав незадоволення з боку промисловців, тому що не дозволяв їм купувати імпортні верстати та сировину, яка не вироблялася на території імперії. Ці скарги та постійно зростаючий обсяг контрабанди змусили уряд у 1838 р. прийняти новий тариф, яким забороня-

лось імпортувати лише 10 найменувань товарів, а на 72 найменування залишалися високі ввізні мита на рівні 60%. Наприкінці 1840-х рр. австрійський уряд розпочинає ґрунтовну підготовку з приєднання Австрії до Німецького митного союзу. На той час для Австрії головною проблемою залишалося збереження її впливу на німецькі землі в протистоянні з Прусією. Під тиском зовнішніх обставин уряд імперії змушений був відмовитися від каральних тарифів і перейти до поміркованих. Такий поміркований тариф ухвалюється 1851 р. Ввізні мита зменшуються до 15%. Цей тариф дав можливість Австрії у 1852 р. приєднатися до Північнонімецького митного союзу.

У 1867 р. Австрійська імперія трансформується в Австро-Угорську імперію. Одним з наслідків дуалістичного договору 1867 р. стало форсування капіталістичного розвитку імперії. Австрійський уряд, згідно з досвідом Прусії, активно використовує принципи й методи протекціоністської політики. Кредитно-банківська система, прокладання залізниць і створення переробної галузі сільського господарства стала фундаментом економічного розвитку Австрійської імперії у другій половині XIX – початку XX ст. На території імперії сформувалися два збалансованих економічних райони – австро-чеський промисловий і угорський аграрний. У цілому господарський організм країни був захищений суворим протекційним кордоном.

Слід зазначити, що імперський уряд розглядав територію Галичини як майбутній театр бойових дій проти Росії, з якою дипломатичні відносини постійно погіршувались, починаючи з 1853 р. Крім цього, відсутність серед галичан національної правлячої еліти, яка могла б впливати на імперський уряд, призводила до того, що цей регіон залишався без капіталовкладень. Усі фінансові надходження зосереджувалися в австро-чеському промисловому регіоні. Така політика перетворювала Галичину на економічну провінцію.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Історія митної справи в Україні /К.М. Колесников, О.В. Морозов, Г.М. Виноградов та ін.; За ред. П.В. Пашка, В.В. Ченцова. – К.: Знання, 2006. – 606 с.:іл., карти. – (Митна справа в Україні).
2. Історія міст і сіл Української РСР. – Київ, 1971.
3. Мицак А. Особливості митної політики речі Посполитої на українських землях у XIV-XVIIIст.. *Право України*. – 2002. -№ 9.
4. Тимошук О. Захисники кордонів Української держави (1918 р.). – Д.: АМСУ, 1999.

Віталій Лотоцький

З ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК ДАВНЬОГО ГАЛИЧА

Поруч із писемними джерелами, що розкривають історію виникнення та розвитку середньовічних городищ та міст України, важливе місце займають археологічні. Саме вони збагатили історію відомостями про початки містобудівництва, економічний потенціал середньовічних міст, заново освітили красу втрачених храмів, замків, палаців, витонченість художніх смаків наших давніх митців. Все сказане повною мірою стосується археології давнього Галича – столиці Галицько-Волинської держави, одного із провідних політичних, економічних і культурних центрів Київської Русі [1, с.39].

Упродовж майже двох століть практично всі дослідники історії Галицько-Волинської держави приділяли увагу висвітленню численних пам'яток матеріальної культури, які були створені нашими предками в період середньовіччя. На жаль, через війни та природні умови більшість пам'яток дійшла до нас у зруйнованому або напівзруйнованому вигляді, які зберегла нам земля у залишках археологічних предметів, зокрема фундаментів переважно культових будівель [3, с.17].

Археологи виділяють два основних періоди розвитку давнього Галича: долітописний (до XII ст.) і літописний (XII–XIII ст.). Останні дослідження дозволяють виділити третій, самостійний і не менш важливий період історії Галича – Крилоса, як церковного, релігійного центру Галичини XIII–XVIII ст. [12, с.7].

З середини XIX ст. пробуджується інтерес до історії Галицько-Волинського князівства та його столиці – стародавнього Галича. Першим, хто почав обстеження пам'яток Галича, був історик А. Петрушевич. У 1847–1850 рр. він детально ознайомився із залишками руїн кількох церков княжих часів, оглянув існуючу парафіяльну церкву та залишки стародавнього замку і дійшов до висновку про локалізацію колишньої столиці на місці сучасного Галича [6, с. 88]. Хоча А. Петрушевич помилково відстоював свої припущення щодо Успенського собору, який він вбачав у парафіяльній церкві Різдва, а також щодо замку галицьких князів, усе-таки його праці, присвячені галицькій архітектурі та історії, які спиралися на аналізі літописних та архівних джерел з історії галицької старовини, мали свого часу велике значення для дальших наукових пошуків. Найвідоміші його дослідження – «О соборной Богородичной церкви въ городе Галиче происходящей изъ первой половины XII столетия» (Львів, 1899), «О галицьких епископах со времен учреждения галицкой епархии до конца XIII века» (Львів, 1854) дали поштовх для подальших досліджень.

Вивчаючи різнотипові і різночасові пам'ятки давнього Галича, науковці найбільше уваги приділяли питанням церковної архітектури і забудови Крилоського городища та його околиць. Менше уваги було звернено на поховальний обряд населення Галича, хоча першими дослідниками і проведено обстеження більшості курганних могил по всій периферії княжого Галича.

Уперше було започатковано розкопки курганних могильників в околицях Галича в 1880 р., коли А.Петрушевич почав досліджувати «велику могилу вище сокільської дороги при краю лісу». В 1883 р. Т. Земенцький з Кракова провів розкопки одинокого кургану на території Крилоського городища (ур. Качків, Галичина могила). У 1884 р. ним досліджено декілька курганів у лісі Тиндикове між селами Крилос і Вікторів. В цей же час відомий український дослідник І. Шараневич здійснив розкопки курганних могил в околицях с.Крилос. Будучи одним з консерваторів пам'яток старовини в Східній Галичині, професор І. Шараневич залишив по собі вдячну пам'ять своїми численними розкопками в околицях Галича. Попри постійну нестачу коштів, тиск з боку польської адміністрації та інші обставини, які гальмували ефективність археологічних розкопок, йому вдається продовжити розпочату справу [6, с.88]. В 1882 р. Л. Лаврецький, парох с. Залукви, та І. Шараневич розпочали дослідження цілого ряду пам'яток церковної архітектури княжого Галича в урочищах Цвинтариська, Прокаліїв Сад, Церквиська, Воскресенське. Під час розкопок знайдено і окремі поховання. До 1887 рр. І. Шараневич з о. Л. Лаврецьким дослідили при допомозі розкопів шість румовищ. Тоді ними були відслонені наступні фундаменти :

1) церкви св. Спаса на полях Залукви з боку «Кам'яного вивозу»;

2) церкви св. Кирила та Методія на полі «над Борщевом» з боку частини лісу Дуброви, званого «Кирилівкою»;

3) церкви невизначеної назви на полі «Цвинтариська», при гостинці Залуква–Четверки;

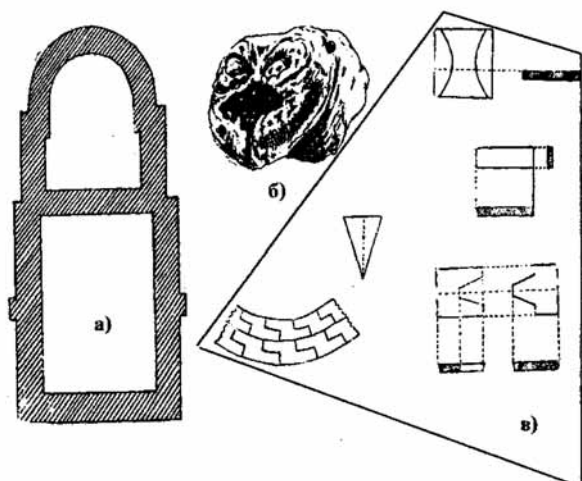
4) церкви Благовіщення на полі «Церквиська» біля Четверок;

5) церкви св. Іллі на узгір'ї з правого боку Мозолевого потоку;

6) так званого «Полігону», колишньої каплиці чи вежі на горбах залуквівської височини, з боку поля «Карпиці» (Карпів гай) [15, с.80].

Археологічні розкопки за участю І.Шараневича тривали з квітня 1882 до вересня 1885 р., після чого відкопані фундаменти церков були законсервовані [4, с.18].

Археологічні знахідки:

- а) фундамент церкви св. Благовіщення Підгороддя;
- б) кам'яний верх з колони;
- в) геометричні фігури поодиноких цегол з помосту

У 1885-1890 рр. І. Шараневич плідно працював з львівським професором О.Чоловським над дослідженням залишків церкви невідомого титулу і печери в с.Вікторів. Особливо цікаві результати дали їхні розкопки навколо Успенської церкви в с.Крилос, де виявлено сліди давнього кладовища. На початку ХХ ст. (1909, 1911 рр.) дослідженнями галицьких старожитностей займався мистецтвознавець Й.Пеленський, який знайшов ще декілька нових місць давніх церков. В с. Залуква він проводив невеликі розкопки двох ґрунтовних могильників з княжих часів. Досліджував також кладовище навколо Успенської церкви в с. Крилос. Крім цього, Й. Пеленський знову приступив до розкопок Галичиної могили та Татарської могили (с. Шевченкове Галицького району). Протягом 20-30-их років в околицях Галича особливо плідно працювали Л. Чачковський та Я. Хмільевський, які обстежили і картографували більш як 60 курганів і курганних груп, більшість з яких не збереглася до нашого часу. В цей час в околицях Галича досліджується ряд курганів польським ученим Т. Сулімірським. Та найбільших успіхів в дослідженні поховальних пам'яток давнього Галича досягнуто професором Я. Пастернаком. Вже в 1934 р. він розкопує Галичину могилу, потім ряд могил в лісі Діброва, дві з яких дали надзвичайно цікавий матеріал Х-ХІ ст., які трактовані ним як поховання знатних літописних угрів. У 1936 р. в лісі Діброва він досліджує велику Настасину могилу, в урочищі Туркова – другу могилу, а на сусідньому урочищі Гунище виявив окремі християнські поховання княжої доби. Декілька могил під кам'яними плитами він знайшов на ділянці Крилоського городища в урочищі Золотий Тік. У 1936 р. Я. Пастернак розпочав великі роботи щодо пошуків, а з 1937 р. приступив до досліджень фундаментів старого катедрального Успенського собору княжого Галича [12, с.4].

25 липня 1936 року було виявлено масивний мур із тесаних кам'яних блоків 240 см завгрушки – це і був перший слід фундаментів старого катедрального собору княжого Галича [14, с.24].

Апсида Успенського катедрального собору старого Галича в Крилосі під час розкопів у 1937 р., вигляд від півдня (фот. С. Щурата) вгорі, та нутро південної апсиди Успенського катедрального собору старого Галича в Крилосі (фот. С. Щурата) внизу

Відкриття Успенського собору мало для української науки величезне значення. Воно остаточно завершило багаторічну дискусію і, безсумнівно, окреслило місце, де стояв Галич – одна із столиць княжої України-Русі.

Великі розміри плану фундаментів (32,4-37,5), конструктивні особливості храму (великий чотиристовпний триапсидний храм, з трьох боків охоплений галереями), багатство кам'яного декору і розкіш внутрішнього інтер'єру переконали науковий світ: у Крилосі відкрито рештки однієї з найвеличніших церков середньовічної Європи [9, с.11].

Також проведені розкопки Я.Пастернаком в інших місцях (урочище Юрівське, Золотий Тік) відкрили нові невідомі сторінки з історії, мистецтва, побуту стародавнього Галича. Результати вивчення цього великого економічного і культурного центру Південно-Західної Русі підсумовані у монографії вченого «Старий Галич», що була надрукована в 1944 р. [7, с.87].

Цілий княжий город Галич був на одному із широких плоских хребтів лімницько-бистрицької височини. Від півдня пригороддя проходив потрійний вал, а по його північній стороні інші, подвійні вали боронили приступи до княжого города. Південну частину займала Богородична катедрна з єпископською палатою, а в північній частині, на самому кінці скелястого хребта горбовини, був «Золотий Тік», де знаходився княжий двір, а біля нього – придворна церква св. Спаса [8, с.9].

До археологічних пам'яток ми можемо віднести купчення керамічних плиток з християнською символікою, якими прикрашали, очевидно, вертикаль-

ний інтер'єр церкви. Вони були знайдені лише в Галичі і тільки в одному місці, на Золотому Тоці. Тому слід вважати, що артіль майстрів, яка їх виготовила, добре зналася на візантійській символіці та іконографії, була не місцевою, а прийшла із сусідніх земель. Ця артіль виконала одноразове замовлення, викликане розбудовою Галича у зв'язку з перенесенням до нього столиці князівства, що відбулося в 40-х роках XII ст. Можливо, її діяльність була пов'язана із заснуванням в кінці 50-х років XII ст. у Галичі єпископату [10, с.36].

Велика різноманітність типів і форм галицької культової архітектури викликана насамперед їх різною соціальною і церковною функціональною приналежністю. Спостерігаються опосередковані впливи візантійської і романської традицій Малопольщі, Чехії і, особливо, Угорщини, цистерціанського ордену. Все це безперечно вплинуло і на поховальний обряд населення християнського періоду княжого Галича [13, с.52].

Серед румовищ Успенського собору знайдено чимало архітектурних деталей, які свідчать про надзвичайно розкішне внутрішнє і зовнішнє оздоблення. В середині храму, під підлогою з алебастрових плит, знайдено кам'яний саркофаг зі скелетом людини. Історики і археологи вважають, що це останки князя Ярослава Осмомисла. Тут знайдена також гробниця зі скелетом молодої жінки. Судячи по золототканій пов'язці на голові та інших коштовних предметах, це – княжна [5, с.12].

Що стосується Галичиної могили, то з поховального обряду випливає, що вона являла собою кенотаф знатного воїна. Також можна припустити, що Галичина могила була насипана в честь галицького князя, який міг бути і засновником міста Галича. Це підтверджує, зокрема, і хронологія всього комплексу речей поховального інвентаря, який попередньо датується X ст. [2, с.31].

Галицька археологічна експедиція Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, Національного заповідника «Давній Галич» та Івано-Франківського краєзнавчого музею (керівник – доцент Б. Томенчук) продовжувала дослідження на території Крилоського городища в с. Крилос Галицького району Івано-Франківської області.

Студенти та викладачі історичного факультету, які брали участь в археологічних розкопках в с. Крилос. (Гаврилів Б., Деркач І., Кафарський В. Давній Галич в пам'ятках історії та культури. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. – С.74)

Галицька археологічна експедиція Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Студенти історичного факультету. Група І-13. Крилос. 2004 р.

Впродовж 2003–2004 рр. роботи проводились поблизу приміщення митрополичих палат (Музей історії давнього Галича). У попередні роки на цій території було досліджено вал, відкрито житлово-господарський комплекс XII-XIII ст., систему підвальних приміщень великої дерев'яної будівлі, яку, на думку дослідників, можна вважати слідами комплексу княжого палацу Ярослава Осмомисла [11, с.37].

Галицькою середньовічною археологічною експедицією Національного заповідника «Давній Галич» (керівник – науковий співробітник відділу археології О.Л. Мельничук) у 2004 р. розпочато роботи з дослідження прицерковних поселень давнього Галича. Проведено шурфування на території подолу княжого Галича в ур. Церквиська, а також розвідки в урочищі Прокаліїв сад (с. Крилос) та на Замковій горі в м. Галич [11, с.40].

У наступні п'ять років (2006-2010рр.) Галицька археологічна експедиція Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, яка працює спільно з науковими закладами Івано-Франківська, Галича, Львова і Києва буде продовжувати роботи декількома окремими загонами за такими основними науковими напрямками:

1. Дослідження давнього Галича, зокрема на території Крилоського городища – дитинця міста, посаду, і Шевченківського городища з церквою св. Пантелеймона – княжого двору Романа й Данила Галицьких.

2. Дослідження давніх замків та монастирів, зокрема на території Гуцульщини й галицького Опілля.

3. Дослідження давніх торгових шляхів, зокрема трансєвропейського «бурштинового» й транскарпатського.

4. Дослідження місць, пов'язаних з давнім добуванням корисних копалин (залізо, мідь, сіль) та їх виробничих зон.

5. Дослідження місць, пов'язаних із давніми визначними культурно – освітніми центрами, зокрема друкарень у Стратині (1604 р.) і Крилосі (1605 р.)

6. Дослідження пам'яток, що мають зв'язок з подіями військової історії. [11, с.44].

Отже, сьогодні у світлі багаторічних археологічних розкопок можна не сумніватися в тому, що періоди найвищого піднесення Галича припадають на час існування Галицько-Волинського князівства. Археологічні дослідження минулого та вже віднайдені археологічні пам'ятки в наші дні суттєво доповнюють картину історичного розвитку Галича.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Баран В.Д. Археологічні дослідження Галича // Галич і Галицька земля в українському державотворенні. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – С.39-55.
2. Баран В., Томенчук Б. Галичина Могила // АНУ Інститут Українознавства ім. І.Крип'якевича. Міжнародна наукова конференція. Галицько-Волинська держава : передумови виникнення, історія, культура, традиції. Галич. 19-21 серпня 1993 р. Тези доповідей та повідомлень. – Львів, 1993. – С.30-31.
3. Гаврилів Б. Перші українські дослідники історичних пам'яток давнього Галича // Галицька земля: історія і сучасність. Матеріали наукової конференції, присвяченої 1100-річчю Галича. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – С.17-24.
4. Гаврилів Б., Борчук С., Грабовецький В. Історико-краєзнавчі дослідження Ісидора Шараневича. Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», Коломия, 1997 – 39 с.
5. Грабовецький В., Арсенич П. Галич. – Львів : «Камінь», 1964. – 69 с.
6. Кісь Я., Педич В. І. Шараневич – дослідник Стародавнього Галича // АНУ Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича. Міжнародна наукова конференція. Галицько-Волинська держава : передумови виникнення, історія, культура, традиції. Галич. 19-21 серпня 1993р. Тези доповідей та повідомлень. – Львів, 1993. – С.88-90.
7. Коваль І. Ярослав Пастернак – найвидатніший дослідник Стародавнього Галича // АНУ Інститут Українознавства ім. І.Крип'якевича. Міжнародна наукова конференція. Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія,

культура, традиції. Галич. 19-21 серпня 1993р. Тези доповідей та повідомлень. – Львів, 1993. – С.86-88.

8. Пастернак Я. Перші розкопки на «Золотому Тоці» у Крилосі // Сьогодні і минуле. Вісник українознавства. НТШ у Львові. – Львів, 1939. – 135 с.
9. Пастернак Я. Старий Галич. Археологічно-історичні дослідження у 1850-1934 рр. Ювілейне видання, присвячене 1100-річчю Галича. – Івано-Франківськ : «Плай», 1998. – 347 с.
10. Ткачук Т.М., Тимус К.Л. Галицькі керамічні плиточки з рельєфним зображенням та гончарні клейма. – Галич, 1997. – 59 с.
11. Томенчук Б., Мельничук О., Вуянко М. Археологічні дослідження Давнього Галича у 2003-2005 рр. // Галичина. – 2005. – №11 – С.37-44.
12. Томенчук Б. Некрополі долітописного Галича // Наукові записки Івано-Франківського краєзнавчого музею. – Галич, 1993. – Вип. 2. – 107 с.
13. Томенчук Б. Некрополі Княжого Галича // АНУ Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича. Міжнародна наукова конференція. Галицько-Волинська держава : передумови виникнення, історія, культура, традиції. Галич. 19-21 серпня 1993р. Тези доповідей та повідомлень. – Львів, 1993. – С.50-52.
14. Федунків З. Галицький релігійний центр : Проблеми і факти. Науково-популярне видання. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001. – 288 с.
15. Чачковський Л., Хмилевський Я. Княжий Галич. – Чикаго, 1959. – 104 с.

Богдан Кіндратюк

ДЗВОНИ КРИЛОСЬКОЇ ЦЕРКВИ УСПІННЯ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ

У княжому Галичі історія дзвонів бере початок від запровадження в цьому ареалі християнства й оснащення ними зведених церков. Мав ці музичні інструменти й головний храм на крилоській горі. У результаті археологічних пошуків Ярослава Пастернака тут, ще в 30-х роках ХХ ст. стало відомо про значну кількість «кусків розбитих церковних дзвонів... Знайшлися вони в самій спідній верстві румовища, переважно просто на поверхні фундаментів [Успенського собору] [3, 70]. Свідченням того, що дзвони чи дзвіночки й бубонці могли вилитися у давньому Галичі, є виявлений горн для плавлення міді та бронзи, біля якого знаходилися відходи виробництва, керамічні тигельки й ін. [4, 91].

У розвідці, присвяченій музейним лекціям як важливого джерела вивчення історії української дзвонарської культури, нами не тільки приверталася увага до малярських робіт із зображенням церков, дзвіниць, приміром, Михайла

Фіголя (1927-1999) «Успенська церква XVI ст. в Крилосі» (1969 р.; картон, олія), Зеновія Соколовського «Брама-дзвіниця Скита Манявського» (1980 р.; папір, туш, перо), «Церква Святого Духа в Рогатині з прибудованою вежею-дзвіни-

М. Фіголь. Успенська церква XVI ст. в Крилосі (1969 р.; картон, олія)

цею» (1985 р.; папір, туш, перо), що експонуються у Івано-Франківському художньому музеї, а й відзначалася у зв'язку з цим потреба подальшого вивчення дзвонарства Прикарпаття [2]. Адаже впорядкування списків подібних робіт, систематизація змалювання дзвонів, дзвонарів у зображальних джерелах, формування відповідних музейних експозицій і нагромадження докладної інформації про виставлене дозволить краще пізнати національне дзвонарське й малярське мистецтво, його регіональні особливості тощо. Це визначило мету нашої статті – характеристика дзвонів Крилоської церкви Успіння пресвятої Богородиці. Водночас це сприятиме в укладанні Каталогу дзвонів України.

У згаданій роботі М. Фіголь зберіг для наступних поколінь зображення Успенської парафіяльної церкви с. Крилос Галицького району Івано-Франківської області такою, що постала з відновленням верхом у 30-х роках минулого століття (нині їй надано вигляду, який був до Першої світової війни). Цей храм збудували в XVI ст. з каміння катедрального собору XII ст. У пожежі 1915 р. після обстрілу австрійськими військами парафіяльного храму й каплиці-дзвіниці (на її другому ярусі було дві кімнати для гостей, і аж на третьому – дзвони), згоріли верхи споруд, інтер'єри. Тоді й постраждали ці унікальні музичні інструменти. У нещодавно введеному до наукового обігу Марією Вуянко Інвентарі 1906 року цього храму записано, що дзвіниця «знаходилась на «всході від церкви». Нижня частина її була мурована, верх – критий гонтами. На дзвіниці було 8 дзвонів» [1, 32]. Ця споруда для них була зведена свого часу з матеріалу й на частині фундаменту літописного Успенського собору княжого

Каплиця св. Василя, церква Успіння Пресвятої Богородиці, фундамент літописного Успенського собору в с. Крилосі

Галича (нині вона відома як каплиця св. Василя). Пізніше Я. Пастернак писав, що на дзвіниці було дев'ять дзвонів, а метал, на який вони розтопилися під час пожежі, «виміняли з доплатою в ливарні дзвонів у Калуші на новий дзвін» [2, 156].

У післявоєнному Інвентарі 1936 р. Крилоської Успенської парафіяльної церкви, який уже було складено надзвичайно обмежено й тому більшість запитань залишилися без відповіді [1, 40], у спеціальному другому розділі, де мала б подаватися інформація про дзвіницю, нічого не сказано про дзвони. Можливо, що церковна влада, передчуваючи наближення нової війни й навчена гірким досвідом попередньої (вони тоді реквізувалися на мілітариські потреби), відомості про цінні належності цього храму вирішила не подавати.

Нині на скромній дерев'яній дзвіниці, що знаходиться в протилежному місці від каплиці, три дзвони. Висота найбільшого разом із короною 50 см, а нижній діаметр 58 см (тут і далі перша цифра означатиме висоту дзвона, а друга – нижній діаметр). У цього дзвона кругла корона. Під нею прикраса висотою 10 см у вигляді рельєфних завиточків. На плащі рельєфне зображення Богородиці (h 11,5 см) в короні з дитям на руках. Під цим образом рік виготовлення дзвона – 1922 (h 17 мм). Плащ у цього ідіофона в нижній частині, як на його розміри, вельми тонкий. На валу дзвона укріплююча тяга, вище неї, внизу плаща, ще одна, вона широка й рельєфна.

Другий дзвін (43 і 44 см) не тільки надщерблений, а й із завареною тріщиною, що негативно впливає на звучання. На дзвоні відсутні прикраси й не вказано рік його виготовлення. Якщо фриз із розповсюджених на багатьох ідіофонах нашого краю завиточків під короною вилитий не дуже чисто, то тяга на валу досить чітка. Між валом дзвона й укріплюючою тягою на плащі вилито рельєфні завиточки. Товщина плаща дзвона на валу 2,6 см. Форма й прикраси цього музичного інструмента дозволяють припускати, що він вилитий після Першої світової війни.

Третій дзвін (36,6 і 35,3 см) чисто вилитий у 1926 (?) році. Як і попередній, він надщерблений та із завареною тріщиною. Оскільки остання цифра пошкоджена швом від зварювання, то погано читається. Цей ідіофон теж прикрашений зображенням Богородиці з дитям на руках (їхня висота 11 см). Рельєф Божої Матері не чіткий. На протилежному боці дзвона перед валом і на ньому вибито напис із декількох слів, які важко прочитати.

На жаль, дзвони нерухомо за корони (у двох менших вони мають вуха) прикріплені до осей, що дещо приглушує звучання цих ударних музичних інструментів. Шнури прив'язані до важелів, а не до язиків, тому корпус дзвона б'є в них (для кращої диференціації ударів мало б бути навпаки).

Усі ці дзвони найближчим часом перенесуть до зведеної поруч нової дзвіниці (в її підвалі збережено фундаменти давнішої споруди для дзвонів). До них долучиться найбільший четвертий дзвін (72 і 75,5 см; вага близько 220 кг), якого подарував храму місцевий підприємець Іван Кашуба. Дзвін, що виготовлений у Нововолинську, прикрашає текст: «В Дар Богу і людям. Вилито цей дзвін за старанням р. Кашуби для ц. Успенія Богородиці в Крилосі року Божого 2005». Дзвін ще оздоблюють зображення Богородиці (висотою 15 см) й Хреста (висота 16,5 см), а під короною – фриз (висота 5,5 см). Поміщено на корпусі й фірмовий знак ливарів. У перспективі, яку намалював автору парох цієї церкви о. Ярослав Жолоб, після завершення будівництва мурованої дзвіниці, досконаліше їхнє розміщення (передусім увага буде звернена на таке підвищення дзвонів, коли вони висять вільно й ніщо не приглушує унікальність їхнього звучання). У цьому вбачається одна із заповук всеохоплюючого душу вірних впливу музики дзвонів (правда, тут ще важливе значення має дотримання дзвонарем приписів уставних дзвонів). На 7-го липня цього року заплановано їх освячення, що відбувається за спеціальним чином (він появився в українській Церкві вперше в Требнику 1646 р. митрополита Петра Могили).

Інші складові дзвонарської культури нашого краю доповнює невеликий фрагмент дзвона (одна із сторін має близько 30-ти см), який зберігається у фондах музею «Давній Галич»; маленький дзвіночок із Золотого Току приніс директору цієї інституції Квітославі Тимус житель с. Крилос (цей дзвіночок із цифрою «4» міг входити до складу тих, що були в чотиридзвоні); трохи меншого, віднайде-

го в околицях Галича, подарував Олександр Береговський. У книзі Михайла Фіголя «Давній Галич» [5] поміщена ілюстрація дзвоника, якого теж він знайшов на цих теренах. В експозиціях музею ще зберігаються бубонці, віднайдені археологами.

Дзвони й дзвонарське мистецтво та їхня оберегова функція знайшли відображення в мотивах дзвіночків, якими прикрашені береги тарілок чи їхній центр. Наприклад, серед експонатів відділу «Галицькі мальовані тарелі» згаданого музею, на таких виробках, що зібрані його директором, у квіткових композиціях місцеві майстрині кінця XIX – початку XX ст. часто зображали квіти-дзвіночки.

Перспектива наукових студій бачиться у подальшому вивченні зображень дзвонів і дзвонарів у виробках ужитково-прикладного призначення галицьких майстрів. Потребує також уваги не тільки докладніша характеристика історії дзвонів і споруд для них цього парафіяльного храму, а й віднайдення закопаного в Другу світову війну церковного скарбу, зокрема дзвона.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вуянко М. Успенська церква в Крилосі: сторінка історії. Історичне видання. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001.
2. Кіндратюк Б. Музейні колекції – джерела вивчення історії дзвонів // Матер. Міжнар. наук.-практич. конфер. «Музеї, колекції, люди: традиції і перспективи розвитку музейної справи. Вітчизняний і зарубіжний досвід». У рамках святкування 25-річчя Івано-Франківського художнього музею 10-11 листопада 2005 р. – Івано-Франківськ: Гостинець. – С 57-60.
3. Пастернак Я. Старий Галич: Археологічно-історичні дослідження у 1850-1943 рр. Перевидання 1944 р. – Івано-Франківськ, 1998.
4. Петегиріч В. Ремесло // Археологія Прикарпаття, Волини і Закарпаття (раннеславянський і древнерусський періоди) / В.В. Аулих, І.К. Свешников, В.Н. Цыгыльк и др.; Отв. ред. А.П. Черныш; АН УССР. Ин-т обществ. наук. – Киев: Наук, думка, 1990. – С. 89-93.
5. Фіголь М. Мистецтво стародавнього Галича. – Київ: Мистецтво, 1997.

Іван Бойко

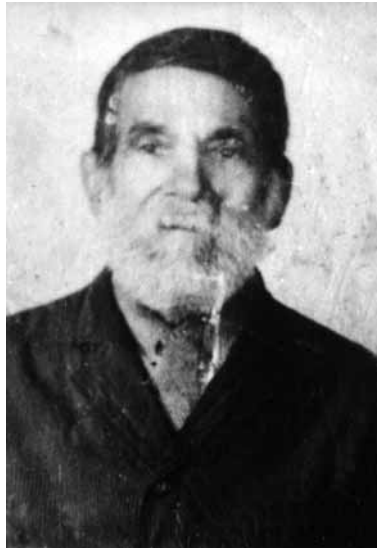
ПРО ГАВРИЛІВСЬКОГО БАЙКАРЯ, ЛЕГЕНДАРНЕ МІСТО ГУБЧИН ТА ДОВБУШЕВІ СКАРБИ

«Казка – небилля, в ній є трошки правди, а брехні – копиця».

Сакура

Того похмурого осіннього дня несли його на вічний спочинок. В ті часи в церкві ще не дозволяли дзвонити. Дітвора ганяла м'яча на стадіоні біля школи. Побачивши, що несуть домовину, зупинили гру, зняли шапки. «Сакуру ховають» – сказав хтось із хлопців. З дитинства чув автор цих рядків про Сакуру. Чув, що живе в горішній частині Гаврилівки, що має бороду, що знає дуже багато казок, цікавих, фантастичних, і, головне, своїх, не прочитаних, бо й сам був ледве грамотний. Автор жив в долішній частині села, тому й не знав особисто діда. Про нього розповідали однокласники з паралельного класу. Вижене він, що розміняв восьмий десяток літ, паси корову, діти йому пасуть корову, а він їм розповідає байки. Сиділи, слухали, заслуховувались так, що часто ху-доба в шкоді пасла на людській присадибі, на колгоспному полі. Любив ходити по селі, розповідати неймовірні історії. Де тільки збереться юрба людей – там і він. Як тільки в селі толока – і він туди, все розказував, іноді відволікаючи від роботи. Де тоді мені десятилітньому було знати його. Можливо, й бачив десь, та не звертав уваги.

Тільки в середині 90-х, коли почав досліджувати історію Гаврилівки, відшукав його фото. І то тільки одне, зроблене примусово в 1977 році внаслідок загальної паспортизації. А через рік в 1978 році його не стало. Односельчани з часом забули його байки і так би вони пішли з ним в могилу навечно, якби не навідувався до нього в кінці 60-х – на початку 70-х років письменник, фольклорист, лауреат Шевченківської премії Степан Пушик, тоді ще кореспондент газети «Прикарпатська правда». Він ходив селами і шукав «народних Гомерів» – носіїв фольклору і, особливо, казкарів. «Нині, коли вже немає на світі таких казкарів, як Євдокія Іванівна Юрчак, Іван Миколайович Гараздюк... мені не віриться навіть, що не міг не побувати в селі Полик Богородчанського району, в селі Гаврилівка Надвірнянського району... не записати казок, які пізніше вийшли в збірках «Чарівне горнятко (1971р.), «Казки Підгір'я» (1976р.), «Золота вежа» (1983), «Срібні воли», «Казки гір і Підгір'я в записках Степана Пушика». В основу збірки «Золота вежа» лягли записи від Євдокії Юрчак. Народилась 13 серпня 1901 року в селі Цуцилові, померла 6 березня 1979 року в

Гараздюк Іван Миколайович (1900-1978) – гаврилівський байкар, збирач народних легенд, прислів'їв, приказок. Відомий під прізвиськом «Сакура»

селі Полику. Це казки, перекази, оповідання, легенди, приповідки, загадки, повір'я, язичеські молитви і відмови, заклинання при укусі змії. («Золота вежа. Українські народні казки, легенди, притчі, перекази, загадки та приповідки». Упорядник С.Г. Пушик – Ужгород, «Карпати» – 1983 р. – с.5). Наприклад, від неї письменник переписав опис лісового карпатського демона – Чугайстра. «Чугайстер» – дво- чи семиметровий оброслий білою шерстю бородатий лісовий чоловік, дуже любить танцювати і співати. Зла людям не чинить, але душить гірських Нявок (Мавок). Коли зустрине людину одну в лісі, то може запросити до танцю, якого хворобливий не витримає. Любить, скрутившись колесом, грітись коло ватри, а взимку опівночі залазить в димохід і співає. («Золота вежа». ст. 9.). Нагадує Чугайстер Снігову людину. Він вихор і вітер, ще й розсерджений на людину лихий дух. Слово Чугайстер – двохчлен: «чуга» і «стер». «Чуга» в Карпатах – вежа, «Стер» є в слові Дністер... Бог вітру Стрибог – то чи не «велетом-вітрогоном нарекли Чугайстра колісь» (ст. 10). До речі, окремі топоніми і гідроніми на Надвірнянщині походять від імен язичеських богів: – Стрибог – Страгора, село Волосів, річка Велесниця, село Велесниця пішли від імені бога худоби Велеса (Волоса). Цікаві своїм змістом прислів'я та приповідки Євдокії Юрчак.

«Коли хтось просить – золоті уста носить, а як треба віддавати – втікає з хати». «Як серце не скаже – то лице покаже». «Людина міцніша за крем'я, а слабша за муху». «Не жити без води квітці, а без кохання дівці». «Вода весь бруд змиває, а погане ім'я не змиє». «Головна героїня роману «Страж-гора» – Марія Марчак. Сказати, що це була Доня Юрчак було б неправильно. Але прототипом героїні стала ця народна казка». («Срібні воли». Ст. 9). За роман «Страгора» Степана Пушика відзначено державною премією ім. Т. Шевченка.

Та повернемося до розповіді про Івана Гараздюка, байкаря із Гаврилівки. Прадавня байка – нинішня міфологічна казка. А ось соціально-побутові оповіді байками можливо й не називали. В інших регіонах України народився писемний алегоричний твір (переважно віршований – байка.)

«Дід Гаврило ... мешкає на краю села, бороду мав як Глібов – байкар, та й казки свої називав байками. Він мав вуличне прізвисько «Сакура». (Степан Пушик. Твори в шести томах. Том 3. «Страж-гора», «Ватра на чорній горі». Новела «Сакура». ст. 349.) Цікаво було б дізнатись походження цього прізвиська. Пам'ятаю в дитинстві дивився фільм «Сьома подорож Сіндбада», в якому один з персонажів звався Сакура. Був він чарівником і вся його сила, як і в інших арабських казках подібно до джіннів була в бороді. Можливо, після перегляду фільму вперше за те, що він носив бороду, односельчани прозвали Івана Гараздюка Сакурою. Адже відомо, що після виходу в 60-х роках французького фільму про Фантомаса, надвірнянці назвали пам'ятник на честь «100 ліття надвірнянської нафти» за подібністю теж Фантамасом. І до сьогодні мікрорайон Руднева називають так. Однак прізвисько Сакура він носив здавна. Можливо, походить від назви вишні по-японськи – сакура, шляхом зміни наголосу. Але це малоімовірно.

«Білий весь був як молоко і борода і волосся на голові. Любив розказувати фантастичні казки. Він умів навіть про дрібницю розказувати мудро і цікаво. «Мені добре літа рахувати. Скільки має наше століття, стільки і я» – говорив він. Народився в 1900 році. Голос був дзвінкий і в кінці кожна фраза дзвеніла».

«Тато загинув. Я від 10 років пішов працювати» Про тяжку долю за часів Австро-Угорщини розповідає: «Вижену малим гусята пасти, та й складаю поміж бахурами казку, аби м дістав за неї кавалок хліба. Сестра поїхала до Німеччини. Я вчився шевства і на муляра навчався.

А тоді пішов у гори заробляти грошей. А сімнадцятого року забрали мене австрійки в драгуни. Наш дев'ятий регімент стояв у Тарнові в Польщі, а потім повезли на італійський фронт. Коли Австрія розвалилася, я рушив пішки додому. Опинився в Буді (Будапешт). Українців у поїзди не брали. В Галичині почалася війна поляків з українцями. Для того, щоб сісти на потяг прийшлося збрехати, що віри римо-католицької... Я був голодом знищений і на український фронт не взяли – відстрочили. Кинувся тиф. Я поховав маму, брата, і сам 7 тижнів відлежав. Усі ті, що ховали маму і брата, повмирали. Півтора тижні я лежав сам у хаті. Снігу намело з вікнами. В стайні – телиці, ніхто їй їсти і пити не давав. Вона з'їла березину, заготовлену братом на віники, а потім стару стріху їла, що голе небо було над головою. В хаті було 18 курей – всі поздихали. Я 16 тижнів не міг ходити. Була дівчина Ануня – наймичка дідичева. Захворіла – померла. При тифі, що ти забаг їсти – не можна, бо заверне. Видужав у Зелених свята. А Україну вже на той час запродали більшовикам, румунам, полякам, чехам. Якраз їхали польські шандарі уряд закладати. А люди збунтувались. Один вхопив вила, другий – косу, третій – сокиру й цю банду прогнали з села. Це було в понеділок, а у вівторок напала на село карна сотня. Би́ли всіх нагайками, палили хати... Кругом стрілянина. Я кинувся бігти, поляк стрілив, а куля зайшла в живіт і попри хребет виїшла. Хотів добити, але врятував старшина, він зі мною на італійському фронті був».

Каральна експедиція прибула із Станіславова в Гаврилівку у вівторок 10 червня 1919 року. Поляки наступали зі сторони сіл Волосова і Камінної. Тому в першу чергу постраждала долішня сторона села, зокрема

урочище Луги, де раніше проживав дід Сакура. Було спалено біля 10 хат. Вбито Дмитра Цюпра, батька воїна УГА Якова Цюпра. Зачинщиків заколоту було заарештовано, напевно підказали місцеві поляки. Івана Сідляра – представника української народної міліції в селі, як одного з головних винуватців, прив'язали до гармати і босого погнали у Станіславів. Через тиждень, повернувшись з тюрми, він помер. Івана Паламарчука заставили викопати собі яму, після чого розстріляли. За супротив польській владі село було б, мабуть, повністю знищене. Однак сільський війт, чи як тоді називали – сільський комісар, Іван Соломка розшукав місцевого дідича Андрія Єжа і той після переговорів врятував село. Старожили позитивно відгукувалися про місцевого поміщика, який був досить популярним в окрузі (І.Б.)

«Дев'ять днів жив тільки водою по три ложки в день. Сусід був санітаром на війні, то мене доглядав. А через два роки – оженився. Жили бідно. По війні я мурував пічки. Жінка загинула – збила машина, залишився з двома дітьми». (Степан Пушик. Твори в шести томах. Том 3. Новела «Сакура» - с. 351.) «Нам пощастило на Прикарпатті відкрити до десяти носіїв казки, від яких протягом 5 років записати 350 сюжетів... У селі Гаврилівці Надвірнянського району – 32. Серед багатьох казкарів Прикарпаття слід згадати І.М. Гараздюка. Особливо цінний запис казки від цього талановитого оповідача. Цікаво, що певний час він керував сільським драматичним гуртком, який тоді поставив близько десяти п'єс». (Журнал «Народна творчість та етнографія» 1973, №4, липень – серпень. Степан Пушик. «У Прикарпатських казкарів» с. 108). Дійсно, в 1935 році Іван Гараздюк керував аматорським гуртком читальні товариства «Просвіта» в Гаврилівці. (ЦДІА у Львові, Ф.348, Оп.1, Од. зб.1723). «Крім казок вдалося записати від нього легенди, народні оповідання, усмішки, чимало пісень. Він дещо розуміється в народній медицині. Чим захоплюють Гараздюкові казки? Насамперед правдивістю змалювання внутрішнього світу героїв, строгою і викинченою формою. Казки «Золотий птах», «Що таке добра, а що зла година» – за своїм розміром неначе фантастичні повісті. Характерний зачин однієї з казок: «Був такий богач, що пів світу було йому замало, а цілого – трошка забагато». Це одночасно вбивча характеристика жорстокого, скупого, пожадливого експлуататора. Мова його казок барвіста. Він вміє подати малюнок срібного, золотого, чи діамантового лісу, трапляються цікаві портрети героїв, чого майже нема в інших оповідачів. Гараздюк вміло використовує прислів'я, казки, як приклад: «Казка небиліця, в ній є трошки правди, а брехні – копиця». «Золото на золоті не росте». «Казати казки з Божої ласки». І особливо вдало оповідач вивершує казку, тобто додає від себе закінчення, яке нерідко приправлене теплим гумором. Ось як закінчується казка «Що таке добра, а що зла година»:

«Благословили їх батьки, відгуляли весілля. А який чудесний пропій був! Як подарували гості свої дари, то наперепивали два мішки води і стеблом підперли. А на весіллі був староста кривий на одну ногу. Зачепив ногою стебло, мішки впали, й уся вода з них вилилася. Зробилася велика повінь. Я крикнув: «Гості, рятуйтеся хто як зможе! Я у двері – вода. Я у вікно – вода. Я згадав, що на розі палацу причеплений човен. Виліз через мишачу дірку надвір, сів у човен, взяв у руки весло і мене аж сюди занесло». («Срібні воли», с.8) . Раніше

казки розповідали діди на вечорницях, а тепер вони линуть до дітей з екрана телевізора.

Але зібрати все фольклорне багатство під силу тільки великому заgonу кореспондентів. Потрібний ентузіазм громадськості, особливо педагогів шкіл які б допомогли виявити народних майстрів слова. (Журнал «Народна творчість та етнографія» 1973, №4. С.Г. Пушик «У Прикарпатських казкарів» – с. 109) Цікаво байкар припрошував слухача: «Сідай небоже – щоб ворог не бачив, а дурний не чув».

Більшість казок Івана Гараздюка, як і легенд, мають незавершений або трагічний кінець. Як от переказ про легендарне місто Губчин або Крамарське, який Степан Пушик опублікував у журналі Україна в 1976 році.

«Записуючи народні казки, пісні, прислів'я та приказки, то тут то там натрапиш на легенду про зруйнований замок, ціле село, чи місто. Кілька таких легенд я (С. Пушик) записав від відомого на Прикарпатті казкаря із с. Гаврилівки І.М. Гараздюка. Ось одна з них.

«Там тепер така яма, така кемпа глибока й широка. Займає вона великий простір, що тягнеться від Дігтярів аж до Гаврилівки, у долину, де поперечна дорога, що йде на Парище. А колись там було місто. І називалось – крамарське місто Губчин. Але воно затряслось... А було так. У нас жив лютий, скупий і заздрісний пан Грабовський. Мав такі погані очі, що як на щось подивиться, то те згорить, або пропаде а на людину – вмирає, на худобину – гине. Той пан наробив дуже багато шкоди, а все через свої очі. Часто пан Грабовський виїждав з фільварку на прогулянку. Карету його тягло шестеро коней. Багато пан їздив, але мало бачив, бо йому забороняли дивитися на світ. Перед кожним виїздом наймит йому зав'язував очі і руки сковував, бо на що подивиться – вже того нема.

Але ранесенько їде він шестіркою попри Губчин. Він ще не снідав, губчинські жінки повставали й варять, смажать, що пан аж конає. Просить наймита, щоб розв'язав його, аби він хоч одним оком подивився на містечко.

Каже слуга:

— Пане, я не смію. Ви добре знаєте себе і свої очі.

— Йой, нічого лихого не станеться, бо я думаю, аби не сталося, лише розв'язи мені хоч одне око.

Наймит довго упирився, але мав м'яке серце і розв'язав одне око. Той подивився і зразу взяла його заздрість, що люди збудували таке прекрасне містечко. Оббіг усе оком і сказав:

— Правда, що файне місто, і на горбі, але хісна з нього не буде. Був би хосен, якби велике місто, а то мале, і його не треба.

Та лише минув Губчин, як місто запало в безодню. Отакий був пан...»

Впорядковуючи збірку легенд Прикарпаття С. Пушик побував на місці щезлого крамарського Губчина. Тут тепер село Середній Майдан. Цікаво, що тут утворилися два широчезні яри, котрі геть заросли лісом: Городище й Камениця. Між ними висока гора, поле. У другому яру була колись глибочезна криниця, яку називали – «вікном» або «вікнищем». Там знаходили стародавні монети. На жаль про це в історичній довідці нічого не має. Хто зруйнував його? Татарська орда? Лютий пан Грабовський? Чи може під містом була печера й ґрунт осів? (Журнал «Україна». 1976 р. №9 Степан Пушик «Легенда про невідоме місто»).

Археологічні дослідження в урочищах Губчин і Городище здійснювались у 1973 році відомим на Надвірнянщині краєзнавцем, істориком, археологом Михайлом Клапчуком та викладачем Прикарпатського університету археологом Богданом Томенчуком у 1979 році. Вони виявили знахідки епохи мезоліту; доби ранньої бронзи (можливо підкарпатської культури шнурової кераміки); раннього заліза (VII-V ст. до н.е.). (Пам'ятки історії та культури Надвірнянщини. Надвірна. 2002. ст. 17). Державний реєстр пам'яток археології Надвірнянського району №п/п. 64-65. Охоронний номер пам'ятки. 801, 802. Поселення Середній Майдан ІУ, поселення й городище Середній Майдан (північно-західна окраїна села). Основні розміри охоронної зони 100 x 100 м. Категорія охорони пам'ятки – місцева). Як бачимо, археологи не знайшли безпосередніх доказів існування давнього міста. «Городища – це давні укріплені поселення (по слов'янськи – «град»). Назви окремих гравдів дуже залежали від урочищ, що звалися «городищами». Городище – укріплення, або місце, що було оточене ровом або валами і часто захищене природними перепонами (ярами, річками, болотами). Первісні люди, в першу чергу, звертали увагу на природні оборонні особливості території, на якій поселялись. (Грабовецький Володимир. Нариси історії Прикарпаття. Т-І. – Івано-Франківськ 1992. – с. 27). Найдавніші слов'янські городища на Прикарпатті датуються другою половиною I тисячоліття до н.е. В IX столітті городища існували на всій Русі. У VII-IX ст. на території краю проживали племена білих хорватів, у них склались вже племінні союзи, почався процес відділення ремесла від землеробства, зароджується майнова нерівність.

Старожили Гаврилівки розповідали про давнє місто на південній околиці села в урочищі Губчин. Це найвища точка на околицях Гаврилівки. Цей своєрідний рельєф, дає можливість замислитись, чи не існувало тут якесь поселення. Хоча зараз ця територія належить до Середньомайданської сільської ради, однак в середині XIX століття ці земельні угіддя належали до домінії Гаврилівка. На кадастрових картах домінії Гаврилівка часто простежуються назви урочищ Губчин, Крамарське та потік Городище. (ЦДІА у Львові. Ф.186. Оп. №11. од. зб. 274). Крім того, країна південна частина Гаврилівки і зараз зветься Городищиця. А однойменний потік розділяв земельні угіддя Гаврилівки і Середнього Майдана.

Старожили розповідали, що це місто було в дев'ятсотому році, тобто – X столітті. Окремі оповідники називають його Крамарське. Мабуть, це було торгово-ремісничє поселення епохи середньовіччя. Про це свідчить топонім Крамарське. Від слова «крам». Адже зовсім недавно під поняттям «крам» наші предки розуміли товар. Звідси назва магазинів – крамниці. А в польській і австрійській часи: магазин це склад. Отже можна вважати поселення слов'янським городищем – градом, торгово-ремісничим центром. Тут часто знаходять залишки гончарних виробів. То яка ж причина зникнення цього поселення? Люди розповідають, що місто провалилось під землю, і в даний час залишилась там яма «без дна». «Слов'янські городища «гради», що існували в IX-X ст. з часом переросли у міста... Але частина городищ з певних причин не переросли в міста, занепали і взагалі зникли». (Грабовецький Володимир. Нариси історії Прикарпаття. Т.І. – с. 30). Мабуть, це і є найбільш

ймовірна причина зникнення. Можливо, торгові шляхи змінили свій маршрут і не проходили через городище, тому значення його як торгово-ремісничого центру було втрачено. Ремісники і жителі переселились в інші міста. Хоча могло залишитись село. Це навіть є думку про те, що місто зникло в другій половині XVI століття, коли виникло нове ремісничо-торгове поселення Надвірна біля Пнівського замку, яке знаходилось на транскарпатському шляху. Можлива й інша причина зникнення міста – катастрофічна: провал його під землю, зруйнування землетрусом. Хоча місцевість знаходиться неподалік від Карпат, однак на території краю не спостерігаються розломи земної кори та потужні землетруси, сейсмічність цих старих гір низька. Однак зараз в цій місцевості, в низовині, де протікає потік Городище, зведено штучні водойми-стави. Протягом останніх десятиліть тут загинуло кілька людей. Можливо, існує вир. Чи не є це зв'язком з підземною порожниною, яка стала причиною провалу поселення під землю. В такому випадку шукати залишків поселення потрібно не на пагорбі Губчин, а в місцевості Городищаниця. Тобто пагорб Губчин є частиною гори, на якій було місто і внаслідок опускання земної кори утворилась улоговина. Від городища града залишилась назва Городищаниця що і є частиною Гаврилівки. Крім того, на австрійських кадастрових картах домініює Гаврилівка є окремі топоніми Губчин і Крамарське. Однак житлових будинків не зображено, тільки межі, що розділяють селянські наділи та їх прізвища. Існує і третій варіант причини загибелі міста – воно могло бути знищене в результаті нападу. Але хто це міг бути: татари, угорці, поляки, чи, можливо, сусідній ворожий феодал, який став праобразом легендарного пана Грабовського. Тут слід згадати легенду, яка побутує в селі Середній Майдан, однак поширилась, мабуть, з Глинок. «В далекі часи люди селились переважно там, звідки була гарна видимість, щоб можна було заздалегідь побачити ворога і дати йому відсіч. Тому на Губчині почали поселятися люди. Про таке місце дізнався сам Данило Галицький і вирішив приїхати сюди. Коли він побачив цю місцевість, то наказав збудувати тут замок. План замку склав перший воїн, який став на цю землю – Крамар. І через певний час тут вже височів замок. Назву йому дали Крамарське – на честь першого поселенця і будівничого. Замок було видно дуже далеко. Навколо було викопано рів, висипано вал з частоколом і мостом, що піднімався. В замку був підземний хід, що вів у бік села Глинка. Був тут свій воевода, а звали його Губчин. Місто росло і розвивалось. Одного разу на місто напали татари. Їх відбили, а тих, що залишились обпарили окропом за містом. Через два, три століття за легендою місто затряслось і замок завалився. Загибло багато людей, а ті, які залишились – почали заселяти село Глинка. Ще й нині на Губчині є малий ставок Вікнище. Кажуть, що на ньому були палати воеводи».

Ця легенда тільки доповнює версію про катастрофічну причину зникнення міста. Правда, тут є натяк на версію про загибель міста від нападу татар. Спробуємо знайти історичне підґрунтя переходу Данила Галицького через дану територію. Як відомо, в князівські часи представник галицько-волинських князів Романовичів князь Данило Галицький, пізніше король Руський, мав замок – резиденцію поблизу села Княждвір. Сама назва топоніма вказує на це. Воно славиться своїм знаменитим у цілому світі тисовим заповідником. Сам Да-

нило є першим законодавцем Русі, що вирішив захистити ліси і взяв їх під охорону. Мабуть завдяки цьому факту заповідник існує й донині. І ці тисячолітні дерева пам'ятають князя. Можливо замок у Княждворі існував ще за галицьких князів Ростиславовичів. Так володаркою поселень Ланчин, Товмачик та солянних копалень на Коломиїщині та Делятинщині була дружина Ростислава Володимировича, внука Ярослава Мудрого, що успадкував собі Червону Русь. Була це угорська принцеса, дочка короля Бели Ілона (Олена або Ланка). Назва поселення походить від «володіння Ланки» – «Ланчин». Невідомо, чи вона заснувала замок в тисовому лісі навпроти своїх сіл.

«В тисовому лісі на горі князі жили й раніше, а що стосується волхвів то діяло тут і святилище дохристиянське, бо збереглася легенда про церкву, що запалася, а вона вказує на язичницький храм». (Газета «Галичина», – 4 жовтня 2005 року. Степан Пушик «Галичина і княгиня Ланка»). Це стосується і нашого випадку про існування міста на Губчині. За переказами односельчан на свято Рахмана чути з-під землі як дзвонять дзвони церкви давнього міста. Подібні легенди побутують по всій Україні. У XX столітті, коли радянські експериментатори, не задумуючись про наслідки, почали споруджувати на Дніпрі ГЕС і затопили цілі райони, під водою опинились села в тому числі і церкви. Інколи говорять, що з під води чути відгомін церковних дзвонів. «Рахманський великдень – четверта середа від передвеликодньої. Рахманський великдень – великдень мертвих, а Рахманія – потойбічний світ. Колись у цей день люди ходили слухати підземних дзвонів на ті місця, де, за переказами, запалися церкви. Очевидно, що на цих місцях стояли поганські святилища». (Степан Пушик «Дараби плывуть у легенду. Криваве весілля на Каялі (Слов'янська міфологія і слово о полку Ігоревім)» – К, 1990 – ст. 144).

Отож князь Данило, рухаючись із своєї резиденції в Княждворі до Галича, вибрав собі шлях через Хоросненські праліси і переходив повз Губчинську гору. До речі, чи немає топонім Хоросно відношення до язичеського божества сонячного світла – Хорса?

Таким чином вищевказані перекази свідчать про те, що, можливо, легендарного міста не існувало. Тут знаходився язичеський культовий центр. Чи тут було язичеське капище, чи навіть язичеський храм? Більшість краєзнавців як то Михайло Клапчук, археолог Богдан Томенчук, письменник Степан Пушик схиляються до того, що тут був язичеський храм. Зокрема, М. Клапчук вважав, що на транскарпатському шляху, що проходив через Лоеву і Стримбу на Страгорі з двома вершинами в згаданих селах і висотою 880 метрів над рівнем моря знаходився дохристиянський культовий центр. Арабський мандрівник X ст. аль-Масуді згадує про три загальнослов'янські святині: дві над морем та одну в горах. Вона була побудована на Чорній горі одним із слов'янських князів. Її оточували чудові різні за смаком води. В святині мав бути ідол, під однією ногою розташовувалось зображення мурашок, під другою – воронів. Можна припустити – що святиня знаходилась на Страгорі. Можливо, спочатку називалась Чорна гора, пізніше присвячена володарю вітрів – Стрибогу. Кольорові води – це річка Красна, п. Чорненський, криниця Зелена. З під Страгори витікає потік Ворона («під другою ногою – воронів»). Мурашки і ворони були священними

представниками живої природи (тотемами – І.Б.) прикарпатських племен білих хорватів та тиверців, які межували на Прикарпатті між собою. Часті вітри та опади на Страгорі створювали химерні витвори в природі. Навколо Страгори 80% топонімів і гідронімів міфічного походження. Це імена поганських богів: Коструби, Діви, Мари, Стрибога, Любіжі; це урочище Дівич, Богова криниця, Марин кут, Кострабки, потічки Боговець, Слобожниця, річки Любіжня, Велесниця. Ліси за потічками називались Хоросно. В Хоросненських лісах до XVIII ст. переховували поганських кам'яних ідолів. Скит Манявський мав свої філії навколо Страгори і Хоросненського лісу з метою боротьби з язичництвом. Це, зокрема, урочище Келія в Середньому Майдані. А засновник скиту Йов Княгиницький, жив біля Отинії, що межувала з Хоросненськими лісами» (Володимир Клапчук «Невідомі сторінки дялятинської старовини». – Газета «Комсомольський прапор» – 21 липня 1990 р. – №85-86). Й. Княгиницький заснував на пустирі, що підвищується, Угорницький монастир, де з під гори витікає джерело Дземброня. Зараз монастир, який закрили австрійки, відновлюється.

Мандрівники, можливо, зупинялись біля Вікнища в Середньому Майдані (Крамарське), де були прозорі соляні джерела та солеварні. (Там же, В. Клапчук...)

Отож, як бачимо, краєзнавці припускають існування на Губчині язичеського капища. З поширенням християнства поганські звичаї зберігалися ще кілька століть і населення таємно збиралось на колишніх святилищах. Пізніше на їх місці почали споруджувати церкви. Таким чином, легенда про загибель міста, провал під землю – це закономірний процес зникнення дохристиянських культових центрів, який тривав кілька століть. Ці події, як правило, не записувались. Тому місто так безслідно щезло. Та не пропав епос, що ширився з покоління в покоління.

Що ж до Вікна чи Вікнища, чи «бездонної ями». Жителі навколишніх сіл робили спроби з допомогою різних способів дістати дна. Однак безрезультатно. То що ж це за природний феномен? Нинішні скептики вважають, що в післявоєнні роки тут здійснювалися геолого-розвідувальні роботи, де проводились буріння на велику глибину. Це наслідок – невідчуття «дна». Але якщо в княжі часи, чи пізніше, тут була солеварня і тут добували сіль, то це могла бути глибока «баня» – шахта і «Вікно» є нічим іншим як його залишком. Як бачимо, версія про поганське святилище має певне підґрунтя. Слід ще дослідити топонім Губчин. Чи є топоніми Губчин, Городище, Крамарське тотожними, вказуючи на один об'єкт? Чи це різні географічні об'єкти, що відповідають різним історичним епохам? «Характерно, що на Прикарпатті городища збереглися в однойменних урочищах» (Грабовецький Володимир. Нарис історії Прикарпаття. Т.1. с. 28). До речі, відносно Губчина. «Місця дохристиянських святинь – це нині називають «погані місця» – як оце є погане місце на високогір'ї Чорногори на полонині Гутин-Томнатик... На Україні зафіксовано кілька місць, де стояли давні храми, а нині ці місця називають Гутинами, Губинами, Губчинами». (Журнал «Перевал» – №1. Грудень 1991 – С. Пушик «Чортові гори» – с. 12). Існує в Гаврилівці ще одна легенда, пов'язана з іменем легендарного міста Крамарське та поганого пана. «Було колись місто Крамарське. І жив там дуже поганий пан. Одного дня зібрав він своїх слуг і вибрався в дорогу.

На Губчині пан сказав слугам зупинитися і підняти йому повіки. Бо у нього були такі очі, що самі не відкривалися. І повіки треба було піднімати вилами. Відкрили слуги йому очі, він подивився на місто, яке залишав і в ту ж мить воно провалилось під землю... Слуги відтяли панові голову. І вона покотилася по дорозі. Вони її доганяли і наздогнали в одному селі, яке пізніше одержало назву Погоня. Тоді голову шаблею розсікли на дві частини, а те село назвали Посіч. В голові нашли по дев'ять колосків пшениці і те село назвали Пшеничники»... (За переказом жительки Гаврилівки Андрусяк (Пилип'як) Олени, 1899 року народження). Який зв'язок має ця легенда? Знову натяк на катастрофічну причину, одночасно знищення міста феодалом. Але як тут поєднати виникнення сіл Погоня, Посіч та Пшеничники. Всі три села знаходились біля обласного центру. Яким чином легенда поєднала їх з віддаленим, майже на 50 км Губчином? Можливо, польський феодал був одночасно володарем цих поселень і претендував на Губчин?

Заінтриговує ще один переказ, що побутує в Гаврилівці. Це розповідь про те, що через село переїздили козаки. Вони зупинились біля Губчина і розпитували предків-односельчан куди поділось місто Крамарське, яке було зображене у них на карті.

Коли це було, якщо цей факт має під собою історичне підґрунтя?

Козаки на Прикарпатті бували в 1594,1613-1615, 1629. Перебування тут їх у 1648-1655рр. відоме під назвою Прикарпатська Хмельниччина, коли на цій території діяли об'єднані загони прикарпатських повстанців і козаків на чолі із Семеном Височаном, уродженцем села Вікторова біля Галича(Грабовецький Володимир. Нарис історії Прикарпаття. Т.2. – с. 106-110, 163-169). Характерно, що село Гаврилівка вже існувало в цей час. І жителі села приймали участь у поході 15-тисячного загону С.Височана на Пнівський замок. (Історія міст і сіл Української РСР в 26 томах. Івано-Франківська область. – К., 1971 – с. 436). Важко встановити чи мали козаки Хмельницького в той час карти взагалі, а якщо і мали, то чи було зображено там згадане місто. Адаже перша найбільш відома карта України та карта Покуття французького інженера Гійома Левасера де Боплана була створена в 1650 році. На ній немає Гаврилівки, є тільки місто Добрилів (сучасний Добровіт). Перебували козаки і в наступні роки другої половини XVII ст. і в XVIII ст., а останній раз безпосередньо перед включенням краю до складу Австрійської імперії. У XIX ст. могли тут перебувати вже російські козаки, а у 1914-1915 та 1916-1917 рр., в часи Першої світової – донські та кубанські козаки. На жаль встановити істину практично не можливо.

Отже, який зв'язок має село Гаврилівка з легендарним містом Крамарське?

Село Середній Майдан відоме з другої половини XVIII ст. «Вся територія села була вкрита колись непрохідними лісами, де ховались селяни-кріпаки, на галявинах-майданах. Від цього й пішла назва поселення Майдан». (Історія міст і сіл Української РСР в 26 томах. Івано-Франківська область. – К, 1971. – с. 439). Степан Пушик вважає, що й назву села слід шукати не на «галявинах», а в загиблому місті». (Журнал «Україна». С. Пушик. «Легенда про невідоме місто». – 1976. №9). Однак автор вважає, що зв'язок загиблого міста із Гаврилівкою, Глинками і Привіщем мав би бути більший ніж

із селом Середній Майдан. Адже перші згадки про дані поселення відносяться до 1611 р. – Гаврилівка, 1644 р. – Глинки, 1664 – Парище. А Середній Майдан належить до пізніше заснованих сіл і вперше згадується в документах у 1735 році (Петро Сіреджук «Першовиток Прикарпаття». Краєзнавчий збірник ; на пошану Богдана Гавриліва; Івано-Франківськ, 2003. с. 41-54). Будучи ремісничим поселенням, городище – місто потребувало деревного вугілля. Саме сюди, в ліси, йшли жителі міста, щоб випалювати його. Рубаючи ліс, палили його, і, не даючи догоріти, закопували обгоріле дерево в землю. Кілька років воно зберігалось в землі. Після чого відкопували і використовували у металургії, ковальстві. Потребуючи харчового поташу, вони спалювали дерево і з попелу виготовляли пізніше за допомогою певної технології даний харчовий продукт. Пізніше, на цій очищеній ділянці лісу вони й оселились, заснувавши Слободу. До речі, це первинна назва Гаврилівки, яка вперше згадується в 1611 році. (Журнал Жовтень», 1984р. №2. «Як і коли заселялось Прикарпаття» . П. Сіреджук). Хоча це не означає, що вона не могла виникнути в кінці XVI – на початку XVII ст.. Пізніше, в документах село згадується під назвою Слобода Майданська в 1618 році. (Грабовецький Володимир. Нарис історії Прикарпаття. Т 2. с. 7.) Дослідник топонімів краю Бучко Д. повідомляє про Слободу Гаврилівську та Гаврилівку або Слободу. (Бучко Д. Походження назв населених пунктів Покуття. – Львів, – 1990. – с. 60). Можливо, це і Слобода Волосівська, що згадується в 1648 році під час походу С. Височана на Пнівський замок. (Будзинівський В. Хмельниччина в Галичині- Львів – 1906р.) Тоді жителі Камінної, Велесниці, Волосівської Слободи, Лядського під проводом шляхтичів Олександра і Андрія знищили двір пана Голинського в Перерослі. Отже, Гаврилівка може мати безпосередній зв'язок з легендарним містом. І засновники Гаврилівки були вихідці з Губчина чи Крамарського. Звичайно, всі висунуті думки автора, це тільки гіпотези. Їх не можна внаслідок відсутності закріпити архівними джерелами. Однак, можливо, задум автора додасть сил науковцям, археологам, краєзнавцям в дослідженні цієї білої плями в історії нашого краю. Автор старався висловити свої думки на основі місцевих усних переказів та досліджень провідних науковців і краєзнавців нашого краю. Надіємось, що після публікації краєзнавці та населення округних сіл доповнять цей науковий пошук новими відомостями.

Завершити розповідь про гаврилівського байкаря хотів би його легендою про Довбушеві скарби, які ніби-то були закопані в Гаврилівці. Про неї автор розповідав в інтерв'ю програми ТСН каналу «1+1» 13 січня 2005 року.

«... Івано-Франківський письменник та фольклорист Степан Пушик записав цікаву історію, яка трапилася в с.Гаврилівка Надвірнянського району, де в рік своєї смерті, як каже легенда, сховав частину своїх скарбів Довбуш. Місцевий селянин (І. Гараздюк – І.Б.) розповів етнографові цікаву правдиву історію про пригоду, яку новорічної ночі пережив вуйко його батька – Микола Микулин. А було так, що Микола пішов на свята повиншувати свого швагра Василя. А десь коло півночі повертався додому понад потік Синиловець. Раптом просто перед ним тричі блимнув половінь. Микола вчинив, як належить робити в таких випадках: завваживши місце, де з'явилися вогники – кинув туди чобіт.

Бо, побачивши половінь, треба кидати на те місце що маєш на собі. Кинувши шапку, копатимеш на весь зріст, ремінь – по пояс, чобіт – по коліна. Другого ранку прийшов Микола на помічене місце з лопатою. Тільки – но вкопався по коліна – є кітлик! Підкопав під нього, але сам витягнути не зміг. Тоді закликав на поміч свого брата Онофрія. Але той, коли прийшов на місце і побачив, що має тягнути, злякався і каже: «Най сей котел шлях трафить, я не хотів би з ним бідувати». І по сих словах котел запався глибоко під землю. (Газета «Експрес» 9-15 січня 2004 року. «На старий Новий рік шукайте скарби»). Легенди про Довбушеві скарби дуже поширені на території краю. Про перехід Довбуша з побратимами через Гаврилівку згадували старожили села. Відносно місця заховання скарбів побутує переказ, що їх слід шукати в своєрідному трикутнику, крайні точки якого знаходяться в урочищі Синиловець, в лісі за річкою Вороною, де стоїть камінь та біля джерела, що впадає в річку Ворону. Чи має історичне підґрунтя ця легенда? Довбуш міг переходити через Гаврилівку двічі. В 1741 році, коли ішов з побратимами з Манявського монастиря до села Голоскова біля Отинії, щоб помститись місцевому пану Карпінському. Тоді пан, дізнавшись про прихід опришків, втік з маєтку, залишивши напризволяще дружину, яка якраз тоді народжувала. Коли Довбуш увійшов до хати, баба – повитуха попросила не вбивати їх. Довбуш не тільки подарував пані і новонародженому життю, але й поставив в колиску 5 золотих і попросив назвати хлопчика Олексою, а Довбуша вважати хресним батьком. Коли хлопчик виріс, то став знаменитим польським поетом. Навчаючись в Станіславській гімназії, бачив страту Василя Баюрака. Це був Франтішек Карпінський. Другий раз славний ватажок опришків, як уже повідомлялось в легенді, переходив через село Гаврилівку в рік своєї смерті. Це був 1745 рік, коли Довбуш повертався з походу на Рогатин. Це можливо простежити на карті походів Довбуша. (Володимир Грабовецький. Ілюстрована історія Прикарпаття. – Т.2. – Івано-Франківськ – 2003. – с 160).

Де ж вони ті міфічні скарби? Де їх шукати? І чи існують вони взагалі? Наші предки завжди надіялись на краще життя, яке принесуть їм народні герої і скарби, якими ті володіли. Довбушеві скарби – вони ніби скарби Нібелунгів в середньовічній Європі. Мабуть, найголовнішим скарбом в даному випадку є збережена легенда про прославленого опришківського ватажка. Та чи варто вірити і шукати скарби, адже в народних переказах ті, що знаходили скарби – знаходили багатство, та не знаходили щастя. У більшості випадків золото затьмарювало їм очі і вони або гинули, або перетворювались на гидких, скупих, пожадливих істот, як той пан Грабовський. І найцінніший скарб – це народна мудрість. Знаючи сотні легенд про скарби І. Гараздюк взявся би за їх пошуки чи в Синилівці, чи на Губчині. Та не вірив він у скарби. Жив скромно, пережив важкі часи воєн, ледь не загинув. Та найголовнішими його скарбами були його байки, легенди, якими ділився з народом, які і понині живуть серед нас.

Найбільш відомі казки, записані Степаном Пушиком в с. Гаврилівка від І.М. Гараздюка: «Віщун», «Третій син Іван», «Вилупок і його брати», «Іван і зачарована царівна», «Казка про вперту жінку».

Богдан Яневич

КАЛУСЬКЕ ПІДГІР'Я У СВІТЛІ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Калуш у мешканців Прикарпаття асоціюється з потужною промисловістю – солеварнями, копальнями, ливарнями, фабриками, заводами, концернами, корпораціями. В кінці ХХ ст. обсяги промислового виробництва, експортованого в країни Європи, Азії та Америки тут сягали 30% продукції всієї області. Для тих хто зводив монстри хімічної галузі були збудовані житлові мікрорайони, заклади культури й спорту, профілакторії, лікарні, навіть пансіонати на узбережжі Чорного моря. Завдяки заводам-гігантам розвивалося не лише місто, але й регіон.

На межі тисячоліть Україна переступила прірву економічного занепаду та деградації суспільства. Тепер стали звичними приїзди промислових магнатів, партнерів по бізнесу, урядових й іноземних делегацій. Все частіше Калушину відвідують знані й прості люди для налагодження ділових стосунків, обміну досвідом, участі в презентаціях, а також економічних та екологічних, освітніх та розважальних, культурних і спортивних заходах.

Вслід за промисловістю починає розвиватись туризм. Та він не може розвиватись без базової й сервісної інфраструктури, невід'ємною складовою котрої є *національні пам'ятки*. Туристичні показники карпатського регіону постійно зростають за рахунок розвитку маркетингової стратегії, розростання туристичної інфраструктури та зростання професійності працівників туристичної індустрії. У той час коли гірський туризм вже досягає свого апогею і його вкладниками стають потужні інвестори – передгір'ям, його історичними місцями, культурними, природничими та промисловими пам'ятками, серед яких яскраво вирізняються місто й передмістя Калуша, Чорний ліс і меморіальний комплекс Степана Бандери у Старому Угринові, починають цікавитись туристи-інтелектуали та дрібні інвестори, які захоплюються історією й соціально-практичним буттям субетносів. Нашу місцевість можна вважати плацдармом для штурму гірських вершин – це середовище так званого сільського, зеленого (лісового) і малого, музейного і міського туризму.

Створивши умови (правові, матеріально-технічні, інформаційні) для розвитку музеїв, експозиційно-виставкової, краєзнавчої та видавничої справи слід забезпечити збереження, реконструкцію, охорону й дослідження національних пам'яток, впроваджувати шкільні програми музейної педагогіки, здійснити заходи щодо вивчення і популяризації національної спадщини, ініціювати тематичні теле-радіо передачі, рекламу, координувати роботу туристичних агентств та покращувати якість сервісних послуг, організовувати та відзначати пам'ятні дати, державні, релігійні й тра-

диційно-народні святкування з метою консолідації громадськості для досягнення високого рівня добробуту.

21 грудня 1966 року з метою збереження, реставрації, вивчення та пропаганди пам'яток історії та культури, а також контролю за додержанням законодавства про їх охорону і використання було засновано Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. В межах пам'яткоохоронних програм традиційно ведеться просвітницька діяльність, численні публічні та наукові заходи, покликані привернути увагу як офіційних органів, так і широкої громадськості до пам'яткознавчої і пам'яткоохоронної проблематики. Товариство робить вагомий внесок у справу виявлення і збереження пам'яток в Україні: впорядкування, ремонт чи реставрацію. Громадським коштом реставруються і пристосовуються для туристичних оглядів замки і фортеці у Вінницькій, Закарпатській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій областях, садиби, де проживали визначні українські діячі. За часів войовничого атеїзму лише Товариство охорони пам'яток осмілювалося фінансувати реставраційні роботи на пам'ятках культурової архітектури. Завдяки авторитету і фінансовій підтримці Товариства вдалося врятувати тисячі храмів та монастирських комплексів, унікальні зразки народної дерев'яної архітектури. Найкращі з них (близько 300) перевезено до Музею народної архітектури та побуту України, створеного Товариством у 1969 році. Всього з часу свого заснування на охорону пам'яток Товариство зібрало та витратило суму, еквівалентну 400 млн. доларів США.

У нашій області взято на облік майже 4 тисячі пам'яток археології, історії, архітектури, мистецтва, етнографії, з них близько 300 - пам'ятки Калущини. Понад 300 тисяч експонатів зберігається в державних та громадських музеях Івано-Франківщини. На території краю виявлено майже 1500 археологічних пам'яток різних епох. Серед них – близько 300 трипільських поселень (III тисячоліття до н.е.), пам'ятки комарівської культури (XVIII-XV ст. до н.е., назва походить від села Комарова Галицького району, де археологи розкопали курганний могильник), липицької культури (III-I ст. до н.е., назва утворена від села Верхньої Липиці Рогатинського району).

Калуські філії Товариства охорони пам'яток історії та культури після тривалого застою врешті відродять свою діяльність, адже нам є чим пишатись. З давніх часів наші землі прославляли літописці, книжники і співці. В нашій пам'яті ще перегукуються праці наших земляків етнографів, архіви рясніють невисвітленими документами. Вагомий внесок у вивчення історії Калущини зробили

наші сучасники: академік Володимир Грабовецький («Історія Калуша»), краєзнавці Михайло Коломиєць («Історія Калуша і Калущини у датах цифрах і цікавих фактах», «Просвіта» Калущини: далеке і близьке»), Іван Семаньків («Перемогла ідея»), Микола Когут (серія видань «Герої не вмирають», збірники «Калущина в іменах» та «Калущина: люди і долі»), Йосип Кащшин («Завій над Луквою-рікою») та Микола Зайшлий і Оріся Кащшин («Слово про рідний Войнилів»), Василь Цапів («Про що розповідають назви вулиць м. Калуша»), Федір Попадюк («Боднарів. Історія розвитку села від найдавніших часів до наших днів»), Андрій Костишин («Історія церкви Святого Архистратига Михаїла в Калуші»), працівники музею С.Бандери (краєзнавчі та наукові видання) та міських музеїв Калуша, багато інших дослідників. Потрібно щоб ця література була загальнодоступною у кожній бібліотеці та книгарнях району й міста.

Необхідність популяризації калуських пам'яток історії та культури (перелік поданий нижче) вказує на те, що нашим помісним державним мужам пора вже замислитись над реаліями створення міськрайонного Фонду «Розвитку туризму, краєзнавства й охорони пам'яток історії та культури» для стимулювання заслуг фахівців та аматорів цієї сфери діяльності на зразок як це роблять просвітяни завдяки премії імені Костянтини Малицької.

Опис калуських пам'яток історії та культури

Курганний могильник Комарівської культури в урочищі Струпкова гора та поховання в урочищі Залісся в Підгірках, курганні могильники культури шнурової кераміки на окраїні Негівців та в урочищі Дубина біля Томашівців своїми знахідками представляють період бронзи III-II тисячоліття та XV-XII ст. до нашої ери – це зброя, посуд, сільськогосподарський реманент, прикраси.

Пам'ятки, знайдені в могильниках біля сіл Цвітова, Сівка Войнилівська, Голинь розкривають поселення доби заліза II-VI ст. до нашої ери.

У селах Новиця, Голинь та на території Калуша археологи віднайшли залишки городищ давньої Русі (IX-XI ст. н. е.).

Багата на солеварні промисли Калущина була заселена з прадавніх часів, а, можливо, була й одним із центрів окремого племінного союзу білих хорватів чи тиверців, що згадуються в «Повісті минулих літ». Ще в другій половині XIX ст. в Калуші на місці колишньої толоки виявлені старовинні кургани, а в урочищі Струковате знайдено меч та гарно вигладжену керамічну сокиру, яку передано тоді до музею Краківської Академії Красних Мистецтв.

У XII-XIII століттях картографи фіксують Калуш на мапах Галицько-Волинського князівства.

Середньовічний герб родин Калуських і Кондрах був виготовлений на диску з червоним полем, на якому зображені дві шаблі, звернені руків'ями догори і вістрями лез до себе. В середині - золота стрічка. Над стрічкою п'ять білих пір'їн страуса і ще одна шабля.

Перший раз письмово згадується про Калуш 1437 року в судовій справі шляхтича Драгуша, записаній у дванадцятому томі галицьких гродських

книг, а в 1447 році згадується місцева солеварня (Calusza cum Szupa). У 1450 році тут вже існував римо-католицький костюл, а 5 квітня 1464 року польський король Казимир Ягайлончик надає фундацію на побудову латинського парафіяльного католицького костюлу Св. Валентина та право костюлові на використання вивару солі.

До 1549 року Калуш залишався селом, що входило до Галицького староства. У кінці XVI ст. тут будують дерев'яну ратушу та ринкову площу, а згодом і замок.

У 1549 році місто отримало привілеї Магдебурзького права (королівську юрисдикцію) та передано для тимчасового користування воеводі й гетьману Миколі Сенявському, який згодом стає міським старостою, а в 1615 році його замінив Л. Жолкевський, пізніше О. Чарторийський і Ян Замойський. Останнім старостою був маршалок, великий коронний князь Станіслав Любомирський.

Калуська оселя переведена на права міста в 1552 році, тоді ж, ймовірно, виник новий герб, за зразком якого зроблено першу печатку овальної форми з буквою «К» під короною на блакитному тлі. Під буквою зображені три топки солі та місяць, а навкруги написано латинською мовою «Печатка магістрату міста Калуша». Сам герб спирався на підставку, оточену лавром. Вінчала його корона, теж обрамлена лавровим листям.

В період Хмельниччини по калуській землі прокотилось повстання під керівництвом Івана Грабівського, з учасниками якого поляки жорстоко розправились.

Під час перебудови Калуша у 1616-30 роках дерев'яну ратушу замінено на кам'яну з розміщенням у ній магістрату та судової лави на чолі з війтом. Ратушу оточували гончарні, кушнірні, кравецькі, шевські й інші ремісничі крамниці та пекарні.

В інвентарі 1659 року вказані папірник і друкарі, то ж, мабуть, була й друкарня. В королівських люстраціях за 1771 рік описується калуський бровар, солодовня, три вежі (Контова, Костюльна, Наріжна), перебудований при замку у 1770 році фарний костюл зі смерекового дерева і накритий гонтами, церква св. Михаїла та церква на Львівському передмісті.

Згідно інвентарних описів Калуського староства від 1661 та 1771 року до замку належали: садова брама, міська мурована брама з їдальнею та покоями, оборонний вал з дерев'яними парканами та армадою зі спіжових і залізних гармат. Крім того, на озброєнні міста було 10 гаківниць. В замку був будинок для жовнірів залого, мурована скарбниця, дитинець, фільварок, офіцина для економа й писаря, господарські споруди. Панський будинок у кінці XIX ст. перебудовано на тюрму. Усі замкові будівлі були пов'язані між собою підземними ходами, залишки яких існували до XX століття. Мисливський королівський дворик поляками перебудовано на пошту. На річці Чечва працював Загірський млин. У грабівських та інших калуських лісах Яна Собеського виробляли поташ, який відправляли з повіреними листами Віслою до Гданська і далі в Європу. Серед реміс-

ників були золотарі, ковалі, котлярі, слюсарі, бондарі, воскобійники, винокури, круп'ярі, римарі, столярі, мулярі, токарі, колодії, стельмахи, шклярі, гончарі, шевці, ткачі, кравці, суконники, колимарники, рушникарі, вишивальники, поворозники, постригані, фолюшники, папірники, друкарі, роп'яники, різники, крамарі, малярі, музиканти. Розписував інтер'єри місцевих церков та будинки патрициїв, малював ікони й картини для калуського замку живописець Андрусь.

При матірній церкві Різдва Христового, за описом візитатора, була дзвіниця з чотирма дзвонами. Із стародруків у церкві зберігались друковане Євангеліє і виданий у друкарні Львівського Старопігіївського братства Службник, два Требники, два Тріюді, Трифілій, Октоїх, Часослов і три Богослужбники.

При церкві діяла школа і лікарня, кошти на їх утримання надходили з «костельного фонду».

1772 рік знаменний урочистостями з приводу австрійської окупації Галичини. Ще до приходу військ до Калуша перші віденські чиновники разом з місцевими польськими патриціями зачитали населенню цісарський патент про перехід влади у Калуші до Австрійської монархії. У польському костьолі на честь цієї події було відправлено Богослужіння, а 27 вересня міському поспільству проголошено універсал цісареві Марії Терези. 29 грудня цього ж року всі мешканці Галичини, в тому числі й Калуша, склали присягу вірності імператриці. В цей час уряд міста складався з бургомістра (обирався на 4 роки, а від початку XIX ст. на все життя), присягав цісареві і отримував платню від держави), його заступника, секретаря, канцеляриста, ревізора, жандармерії (капрал, дев'ять поліціантів, чотири польових, два ліхтарники, один конвоїр), касира, контролера, лікаря й акушера. Чиновниками управлінь обирались німці або поляки. Українці створюють при церкві Святого Михаїла церковне братство, організовують парафіальну школу.

Після першого поділу Польщі (кінець XVIII ст.) у Калуші існувало 3 соляні шахти: «Могила» і «Варвара» з соровичною глибиною 76 м. та нова шахта – 50 м., в якій згодом відкрито поклади *каїніту*.

З 1805 року обирання урядовців магістрату замінено складанням екзаменів, а бургомістром призначався депутат губернаторства. «Калуський магістрат мав три сенати, до яких входило по декілька магістратських чиновників – цивільний, карний і політичний. Два перші сенати під керівництвом міського синдика здійснювали судові функції, третій – віддав міським майном і справами міської адміністрації. Члени цивільного і карного сенатів призначалися апеляційним судом, а політичний – губернаторським управлінням. До міської ради міг бути обраний кожний, хто користувався правом голосу, тобто осілий калушанин або той, хто з добрими успіхами закінчив нормальну школу. В міській раді було від 12 до 40 осіб. Однак насправді міське самоврядування зосереджувалося в руках Калуського магістрату, а міський комітет тільки спостерігав за його діяльністю... « – з книги «Історія Калуша» В. Грабовецького.

У 1807 році діяло Вище лісове управління, управління солеварні, два штатні управління і народний комісаріат.

У 1808 році заснована «Ліярня Дзвонів», якою володіли Людвик і Михайло Фельчинські (відзначена золотими медалями й дипломом на краєвих виставках).

Описи за 1820 рік (Івано-Франківський архів) розповідають про міську лазню, військові кошари, фільварок.

У 1842 році змуровано новий костьол, освячений Львівським єпископом. Тут зберігались унікальні католицькі стародруки, срібні свічники, золоті келихи, позолочені шати ксьондзів.

5 червня 1848 року народне віче, що зібралось біля стін Церкви Св. Михаїла обрало Калуський осередок Львівської Руської Ради, 7 червня складено відозву «Від ради русько-народної деканату Калуського до ради Головної ...». Організовано українські відділи міського управління, сільських справ, фінансів і шкільництва.

У 1870 році на базі калуського бровара засновано пивоварню, яка з уведенням парової машини перетворилась на завод (власники Мільштейн, Шпідень, Вайсман). Тут працювали близько 200 робітників і виготовляли 30 тис. гектолітрів пива, яке експортувалось до Польщі, Угорщини, Франції.

У кінці XIX ст. набула широкої популярності у Калуші, Рожнятові й Станіславі продукція фабрики рому і лікеру. Глиняний посуд виготовляли 17 майстрів, які щорічно випалювали 15 тис. одиниць гончарних виробів; гончарну глину добували в Медині, Войнилові й Сівці. На гарбарському промислі спеціалізувались три гарбарі, які виправляли щорічно 500 якісних шкір. Діяли миловарня і фабрика хімікатів, три цегельні.

1876 року засновано Народний банк. Активний стан Калуського маєтку у 1880 році складав 399 577 злотих, пасивного – 906. Прибуток з міста Калуша у 1881 році становив 17 442 злоті. У праці Володимира Навроцького «Місто Калуш: 3 вигляду топографічного і історічного», що надруковано за редакцією Івана Франка у Львові 1884 року вказано: «До значних будинків Калуша належать ...: дім, в котрім уряд повітовий й поборчий поміщені ...; дім Camerl Wirtschafts-Amt (камеральної господарської служби); дім д-ра Диковського; магазин фервальтерії (управління); палата поштмайстра Кумперта, котра дуже густовно з дерева збудована, посідателя багато грошей коштувала, іще кілька інших».

У середині XIX століття до урядової структури староства увійшли адвокат і хірург, а також відділи будівельний, дорожний, податковий, до останнього входили: поборца, контролер, 3 ад'юнкти і практикант, керовані інженером.

За переписом 1880 року на території Калуського повіту проживало:

- 62 545 осіб (1895р. – 77 875), з них чоловіків – 32 289, жінок – 32 800;
- греко-католиків – 52072, римо-католиків – 4227, євангелістів – 989, юдеїв – 7 704, інших віросповідань – 95;

- освіту отримали – 5386 осіб, з них вміли читати й писати 3405 чоловіків і 1529 жінок, вміли тільки читати – 1671;

- діяли 52 народні школи (4-класова етатова чоловіча і 2-класова жіноча у Калуші й 3-класова етатова у Войнилові;

- працювали 2 аптеки, по одній у Калуші та Войнилові, цегельні, тартаки, домни, телеграф.

До повіту входило 67 сільських гмін, 49 двірських територій, які в 1895 році переділено на 69 політичних і 62 кадастральні гміни з населенням 77 875 осіб.

На межі XIX-XX ст. почалися пошуки нафти (с. Небилів). В Майдані працював цинколіварний завод. У Войникові була копальня вапна. В с. Середнє видобували гіпс. У Небиліві експлуатувався торф.

На кінець XIX ст. шахти мали глибину 160 м довжиною – 710 і шириною – 350, ділилися на три головні горизонтальні розрізи і були з'єднані з двома денними шибамі (№4, 5). На межі XIX і XX століть виявлено *карналіт* та введено у дію дві парові машини, парову помпу, механічні верстати і малу ливарню металу. Протягом року продукувалося три млн. вісімсот тис. кг солі. Сушили сіль у двох сушарнях.

1907 року австрійським урядом створено акціонерну спілку «Калі».

1912 року на виробництві працювали 415 робітників. У 1913 році видобуток солі становив 14 тисяч тон, у 1926 - 208 тис. т., а у 1938 – 267 тис. тон.

* * *

На очах краян набувають респектабельного вигляду архітектурні споруди міста. Привабливими для гостей і туристів є Історико-краєзнавчий музей, картинна галерея та виставковий зал, греко-католицька церква святого Михаїла, римо-католицький костіол святого Валентина, музей ЗАТ «Лукор», музей Івана Франка і пам'ятник Камењареви, будинок художника Григорія Смольського і дуб, посаджений у Підгірках за часів Хмельниччини Семеном Височаном, міський Народний Дім, міська ратуша, палаци культури «Мінерал» і «Юність», старовинні будівлі в центральній частині Калуша, пам'ятник Шевченку, барельєфи Б. Хмельницькому, М. Грушевському, С. Бандері, О. Бабію, О. Гірникові, В. Чорноволу, монумент розстріляним окупантами гімназістам у центрі міста - високомистецькі історичні й архітектурно-культурні пам'ятки. Захоронення на старому цвинтарі вояків австро-угорської армії та євреїв, знищених німцями підчас війни, визначних людей Калушини ще чекають своїх дослідників.

Аналогічні пам'ятки можна побачити в селах району.

Історико-меморіальний музей Степана Бандери у Старому Угринові є місцем паломництва для українців, які поділяють націоналістичні погляди, навіть більше того - комуністи приїжджають глянути проти кого вони боролись й до тепер борються, не спромігшись знищити впродовж половини

століття. Хоч музей тільки починає набувати рис науково-дослідного центру, але вже й тепер відчувається ретельність та комплексність в експонуванні, вивченні, комплектуванні й виданні цікавих матеріалів.

На калуській землі народились й проживали видатні українські діячі: Антін Могильницький – літератор, посол до парламенту у Відні; Францішек Смолька – правник, президент парламенту у Відні; Григорій Цеглинський – письменник, посол австрійського парламенту, керівник театру «Руська Бесіда»; Андрій Кос – адвокат, посол віденського парламенту; Іван Куровець – лікар, організатор національних товариств, посол Галицького сейму, співзасновник УНДО, фундатор «Народного Дому і народного банку в Калуші, видавець «Калуського листка», меценат будівництва греко-католицької церкви, Державний секретар здоров'я уряду ЗУНР, директор «Народної лічниці» у Львові, автор «Лікарського порадника»; Іван Белей – публіцист, редактор журналу «Світ» та газети «Діло», фольклорист та етнограф; Михайло Козоріс – письменник, байкар, літературознавець, репресований і розстріляний в Радянській Україні; Іван Рубчак – актор, співак; Костянтина Малицька – письменниця, авторка відомого вірша «Чом, чом, земле моя»; Микола Саєвич - інженер-лісівник, поручник УСС, сотник УГА, член У ВО і ОУН... Перелік можна продовжити ще десятками славетних імен.

Цікавими для огляду, в першу чергу учнями й студентами, є велетні-заводи, як наочність для вивчення нових технологій, економіки, науково-технічних досягнень. Для включення в туристичні маршрути можна було б реставрувати старі цехи, фабрики, заводи, якими було започатковане промислове виробництво, реконструювати зруйновані, але колись відомі на всю Європу ливарні дзвонів братів Фельчинських, стародавні солеварні, гуральні, пивоварні, шевські, прядильні, ткацькі, друкарські майстерні, яких у місті було багато.

Усе ж, чи не найбільшою увагою туристів можуть користуватися природничі пам'ятки: Чорний ліс, узгір'я, річки й озера, тощо. Цей перелік можуть доповнити штучно створені і найкраще освоені пам'ятки, серед яких, наприклад, кар'єр з добування калійної солі, напівзруйновані копальні.

Туристичні путівники, що містять кваліфікований опис пам'яток краю, явище поки що рідкісне, навіть виняткове. Тому за такими дослідженнями майбутнє туризму, музейної справи і національно-культурної спадщини.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. В.Грабовецький. *Історія Калуша// «Відродження». Дрогобич, 1997.*
2. *Пам'ятки історії Івано-Франківської області. Частина I // «Вісник». Івано-Франківськ, 2005.*
3. *Туристичні вісті // Рада туризму Карпатського регіону, 2004. – 410. – Ст. 1.*
4. www.pamjatky.org.ua/AboutUs/utopik.aspx

Богдан Зрайко

МІЖ ДВОМА ОКУПАНТАМИ

(Галичина під час II Світової війни)

Зважаючи на те, що сучасна історична наука в Україні все ще не позбулась сталінсько-брежневських оцінок в питаннях участі українців у II Світовій війні, актуальним залишається питання написання справжньої історії України. Особливо це важливо на фоні швидкої реабілітації сталінізму в Росії. Специфіка нашого концептуального підходу до оцінки «українського питання» в часи II Світової війни базується на кількох важливих тезах:

1. Мала місце не Велика Вітчизняна війна, а російсько-німецька. За своїми завданнями й методами ця війна була не визвольна, а імперіалістична й загарбницька з обох боків. Україні відводилось місце постачальника матеріальних і людських ресурсів для всіх воюючих сторін.

2. Ми вважаємо боротьбу УПА продовженням січово-стрілецької традиції, а також національно-визвольних змагань 1918-1922 рр. Червона армія, як подовжувач «справи» Муравйова й Троцького, оцінюється нами як окупаційна. Українські за складом частини, що дислокувались на території України, оцінюються нами як колоніальні (на зразок індійських частин у складі британської армії).

3. УРСР в цих подіях ми виключаємо як самостійного гравця, оскільки владні інституції, а також державна ідеологія були привнесені ззовні й ніколи добровільно не були прийняті українцями.

Перш за все слід чітко сказати, що СРСР вступив у війну не 22 червня 1941 р., а 17 вересня 1939 р. В цьому випадку доведеться визнати, що першими в боротьбі з нацизмом були не бійці Брестської фортеці, а націоналісти з «Карпатської січі», а також 200 тисяч українців, що в складі польського війська 1 вересня 1939 р вступили в нерівний бій з німецькими військами.

Відвертою фальсифікацією були заяви про «мільйон радянських партизан та їх сімей». Насправді єдиною потужною силою, яка діяла в тилу нацистів була ОУН-УПА. 30 тис. радянських диверсантів з військ НКВД виконували спецоперації, але істотної ролі не грали..

Довгий час замовчувалось, що нацисти розстрілювали не лише комуністів чи євреїв, але й українських націоналістів.

Зважаючи на великий обсяг матеріалу, зупинимось хоча б на Галичині. Ось, що пише відомий усім прикарпатцям Михайло Легейда який у радянські роки вилив бочки бруду на національно-визвольний рух. У книжці «Із когорти отважних» пише, що «гестапівцями Крюгера і катами з фашистського батальйону СС» по указу Альбрехта, ніби за зв'язок з радянськими партизанами, в селі Білі Ослави, що під Делятином було убито більше 80 ні в чому не винних жителів. По-перше, акцію на село Білі Ослави організував не Крюгер.

Він зник в кінці 1942 р., а на його місце прийшов катюга Бранд. По-друге, там акцію проводили не батальйон СС, а каральні загони: кримінальна поліція і шуцполіція та загони Власова (азербайджанці, татари, узбеки інші). Власне партизани-ковпаківці своїми діями спричинилися до такої акції і це робилося для того, щоб винищувати населення Західної України. Зараз для усіх нас це не є секретом.

У 1942 р. заарештували старшину української поліції, колишнього директора «Рідної школи» і викладача німецької мови Миколу Геву, який переховував у себе Ю. Безкровного і Єфремова (комуністи, що залишились для підпільної праці у Станиславові). Невідомий доніс про це гестапо – всіх трьох гестапо розстріляло. *(Ці факти записані зі слів Дарії Децик).*

М. Легейда пише: «Бескровный расстрелян где-то в лесу самым Крюгером в конце 1942 года. Предал его начальник участка полиции Гева». Про цей випадок пише і В. Яшан. Про те, що разом з Бескровним був вбитий і сам Гева Легейда, як і годиться справжньому кадебісту, «забув». Почався терор проти членів і симпатиків ОУН Бандери і УПА. З 10 жовтня 1943 р., коли в Галичині було введено надзвичайний стан і надзвичайні суди, і до червня 1944 р. згадані суди засудили на смерть 15 780 українців, чоловіків і жінок. Розстріли (іноді повішення) відбувались публічно. У списках розстріляних чи повішених між причинами дуже часто було зазначено: «приналежність до ОУН», «приналежність до УПА», «приналежність до організації Бандери». В цьому й полягала вся «співпраця» з нацистами.

Так, з 14 на 15 вересня 1941 р. Крюгер і його команда підступно заарештувала Бандеру Василя, Микитюка Ярослава, д-ра Рибчука Богдана, Омеляна Ковалю, Малащука Романа, Дейчаківського Володимира, в Тлумачі – Вінтоняка Олексу, в Богородчанах – Марганця Володимира, в Делятині – Ващука Корнила, Євгена Лозинського – майже весь Провід ОУН, а взагалі по області заарештовано понад сто провідних осіб (інформація – Каспрук С. Край в німецької окупації 1941-1944) Через два дні гестапівці вантажною машиною відвезли їх у м. Львів, а звідти в концентраційні табори смерті. Вижили тільки одиниці. Це підтверджує у своїх спогадах Марія Скрентович-Лаврів «Дзвенислава»: «Гестапо заарештувало провід ОУН зверху аж до повітових». КДБист Гальський добре знав, що Крюгер у 1941 році заарештував майже весь обласний провід і зі своєю командою головорізів розстріляв тисячі українських патріотів, а також поляків, євреїв та інших. Напевне, Гальський знав, що у другій половині листопа-

да 1941 р. СД видала наказ «для всіх своїх постів в окупованій Україні арештовувати всіх членів ОУН-Бандери і знищувати без суду, як грабіжників», бо «рух Бандери приготує повстання». Айнзацкоманда С 5 видала наказ за підписом Ервіна Шліца, щоб на теренах Києва, Дніпропетровська, Миколаєва, Житомира, Рівного, Вінниці членів ОУН (б) знищувати. Цей документ негайно почав діяти з 7 грудня 1941 року, щоб всіх бандерівців ліквідувати фізично, без ведення будь-яких допитів чи судових розправ.

Проти українців вела боротьбу польська організація на теренах Гуцульщини «Czarna miotła», а також власовці (Гандзик Роман. Надвірна: історичний нарис від найдавніших часів до наших днів, Івано-Франківськ, Сіверсія, 1999, ст. 126) характерно, що поляк Г. Анджейович видавав українців і німцям і російським партизанам-ковпаківцям (Там же, ст. 33)

Як червоні партизани підставляли місцеве населення під удар німецьких карателів, бачимо хоча б з такого випадку. Група ковпаківців натрапила на колону німецьких вантажних машин, які везли військовий одяг (без охорони). Ковпаківці вбили водіїв, скільки було необхідно взяли собі, рештки облили бензином, спалили, зникли. У відплату гестапо організувало каральні загони (кримінальна поліція, шуцполіція та загони Власова (азербайджанці, татари інші), які напали на село. З хат витягали всіх чоловіків і взагалі всіх, хто попадався на очі, розстрілювали. Цього дня в с. Білі Ослави вбито 71 особу, в тому числі троє дітей. Український повітовий комітет, що був у Делятині, запроваджував усе до подробиць 21 серпня 1943 р. під №817/43. (В. Яшан. Під брунатним чоботом)

З приходом червоних «визволителів» колесо каральної машини набирало все більше обертів. Арешти членів ОУН не були безсистемні. Покидаючи в 1941 році Західну Україну, органи НКВС залишили тут своїх шпигунів, які мали збирати інформацію про все, що діялося на окупованих територіях. Найвірогідніше, такі «юди» були і в Курові.

Неможливо стерти з людської пам'яті те жахіття, яке сталося 60 років тому в маленькому галицькому селі Курові. 24 серпня 1944 р. карателі з військ НКВС спалили його дощенту і вбили 50 мирних жителів. Цей день фактично розділив історію поселення на два періоди: до і після трагедії. В ніч з 23 на 24 серпня 1944 року жителі Курова навіть не підозрювали, що чекає на них удосвіта. Десь о 4-й годині ранку село з усіх боків оточили кілька рот енкавеєсівців. Зі смолоскипами в руках, без галасу, немовби злодії, солдати заходили на кожне подвір'я й підпалювали хати, стайні та стодоли.

Якщо будівля не спалахувала відразу, то все-рину кидали віхті запаленої соломи. Перелякани курівці вибігали з охоплених вогнем хат і потрапляли в руки облавників. Напівсонні люди не могли відразу збагнути, що тут роблять озброєні військові й чого хочуть від них. Дехто кидався тікати, та, не ступивши й кількох кроків, падав під автоматними чергами. Непокірних без жалю знищували на місці

Курів – не єдине село на Івано-Франківщині та й в Україні, яке спіткала подібна доля. 20 серпня 1944 р. у тому ж Галицькому районі від рук енкавеєсівців згоріло село Тумир. Наприкінці місяця, 29 серпня, криваву «вахханалію» завершила вандалська акція у Грабівцях на Богородчанщині, де большевицькі нападники по-звірячому закатували й розстріляли понад 80 жителів, а їхні хати майже повністю знищили вогнем. Нещасні селяни навіть не знали, за що гинуть. На них полювали, немов мисливці на дичину. (Гандзюк Р. Розстріляне село, Івано-Франківськ – 2004 – с.5)

Оголосивши війну націоналістичному підпіллю, чужинці одночасно розпочали тотальну мобілізацію до лав Червоної армії всіх чоловіків та юнаків 1894-1926 років народження. Такі дії мали чіткий, але водночас простий розрахунок: позбавити УПА її потенційних воєнків і тим самим ослабити збройний спротив повстанців новому режимові. Тим більше, що на той час військові частини СРСР зазнали відчутних втрат у боях із фашистами, тож поріділи ряди солдатів треба було поповнити свіжим «гарматним м'ясом».

Але радянське командування прорахувалося: більшість військовозобов'язаних чоловіків не прийшли на призовні пункти. У звіті секретаря Станіславського обкому партії М. Слоня секретареві ЦК КП(б)У д. Коротченку повідомлялося, що у Жовтневому районі, «незважаючи на застосування військової сили, мобілізація проходить незадовільно – все населення віком до 50-ти років пішло в ліс і не з'явилося в райвійськкомат». (Сергійчук В. Десять буремних літ. Західно-українські землі в 1944-1953 рр. – К: «Дніпро», 1988. – с. 122). Така ж картина спостерігалася і в інших районах, зокрема й Більшівцівському.

Тоді на допомогу працівникам райвійськкоматів прийшли підрозділи НКВС. До Станіславської області навіть прибула додаткова бригада ВВ НКВС чисельністю 1 328 бійців. Людей фактично вилловлювали і силоміць відправляли на фронт. Прокурор Станіславської області Алмазов мотивував дії «найгуманнішою у світі» влади так: «Райони наповнені ОУНівськими елементами, особами, які перейшли на нелегальне становище із числа членів ОУН й учасників УПА, німецьких ставлеників, із яких формуються банди. Лісовий рельєф місцевості абсолютної більшості районів Станіславської області дає можливість переховуватися учасникам банд та сприяє їхній великій маневровості. Організація Українських Націоналістів має розгалужену сітку в населених пунктах області й активно проводить оформлення банд для боротьби з Радянською владою і Червоною армією». (ДА Івано-Франківської обл. – ф.Р-584.-Оп.1. – Спр.2. –Арк 110). Секретар обкому М. Слонь неодноразово скаржився своїм зверхникам, що, «незважаючи на посилення боротьби з боку військових частин і органів НКВС та НКДБ, вони (УПА. – Прим. авт.) робили все можливе, щоб зірвати мобілізаційну кампанію».

Широкомасштабна операція, у якій взяли участь окремі прикордонні частини та бригада внутрішніх військ НКВС, почалася у кінці серпня

і тривала до 15 вересня 1944 р. Енкавееєсівці так і заявляли місцевим жителям: «Якщо не підете в армію, виб'ємо ваші сім'ї».

Слід зазначити, що деяка частина призовників під страхом можливих репресій проти них та їхніх родичів через кілька днів усе ж приходила на збірні пункти райвійськкоматів. Із 25 мобілізованих ту-мирців 17 не повернулися до рідних домівок.

У відповідь на активізацію партизанської боротьби каральні органи нової влади зганяли свою лють на цивільному населенню. Радянська спецслужба засилала в район своїх розвідників для виявлення повстанців та вивідування настроїв селян, їхнього ставлення до радянської влади та її керівництва. На початку серпня боївка кущового проводу ОУН захопила в Кінашеві, а згодом і знищила 3-х таких парашутистів-розвідників, які, видавали себе за поранених бійців радянської армії.

У спогадах Василя Яшана – члена станіславівської міської управи в книзі «Під брунатним чоботом» читаємо про «високі» моральні якості Червоної армії: «більшовицькі війська були нужденно вдягнені й часто забирали в населення одіж, щоб одягтися. З тої причини населення часто терпіло тому, що мадяри, зустрівшись з такими червоноармійцями були переконані, що до них стріляє цивільне населення. У селі Дорі біля Делятина з такої причини зробили погром і постріляли багато людей». (с. 30)

Про дії інших «визволителів» пише В. Яшан: «... у вересні 1944 року ту околицю (над Прутом) зайняла Червона армія. Хрести з могил повикидали ще й ляляти тих, хто хрести поставив». (ст. 186) Наприкінці березня й на початку квітня 1944 р в Богородчанському районі майже 30-кілометровий фронт був очищений від німців і мадьяр й знаходився під контролем В. Андрусика. Більшовицький командир Баландін вислав 4.04.1944 р. до українських повстанців листа з пропозицією домовитись про спільну боротьбу проти німецьких окупантів. (УПА в світлі документів з боротьби за УССД. – Видання 34 ОУН, 1957. – Т.2 – с.41) Були й інші спроби «домовитись» з УПА, в т. ч. з боку німців, угорців та поляків.

Зважаючи на великий фактичний матеріал, заперечити факт діяльності УПА як великої впливової сили неможливо. Представники ревізійної історичної школи намагаються подати боротьбу УПА проти окупантів, як конфлікт поміж українцями. Цим самим відбілюються злочин Берліна і Москви, а також нівелюються завдання й цілі самої боротьби ОУН-УПА. Вдаючись до підміни понять, національно-визвольну боротьбу деякі дослідники замінили так зв. громадянською війною.

Щодо останньої, то навіть ще радянський політичний словник під редакцією Л.М. Кравчука чітко вказував, що «громадянська війна – організована збройна боротьба за владу між класами і соціальними групами всередині країни» (Політичний словник, К., 1987 – ст. 152) народ, який не має власної держави не може вести громадянської війни, оскільки основний об'єкт такої війни – влада – був недоступний українцям. За владу в якій державі могли боротись українці між собою,

якщо власної не було. За часів «Руїни» ще може йти мова про громадянську війну, бо все ж існувала козацька держава Б. Хмельницького. Галичина і Волинь в 30-40 ві роки окремої держави не складали Як свідчить «справка о выдвигении местных кадров в отделах народного образования, здравоохранения, искусства по Львовской области от 19.03 1947 р» для Л. Кагановича, в керівництві львівською медициною з 151 осіб із місцевих було лише 14 (9,2%), в керівництві обласною освітою – 0 осіб, в районного рівня – 3 особи (8,3%) Із 5826 учителів, місцевих було лише 29, 7% Із 732 працівників мистецтва місцевих було 162. На керівній роботі з 869 осіб – місцевих 7 (10,1%) В цілому на 1946 рік «местные» в органах влади Західної України становили «аж» 14% (В. Анікієнко, А. Попов Ліквідація бандитизму...// Галичина 20 липня 1990) Отож, змалювати все, як «братовбивства» не вийде, як не крути.

Звісно, можна спитати, а хіба ті, кого прислалі на Західну Україну не були українцями, хоч і на службі в Москві. Слід одразу зауважити, що **однакової етнічної склад воюючих сторін не є ознакою громадянської війни**. Чому війну США за незалежність кінця 18-го століття не вважають громадянською, адже воюючі сторони належали по-суті, до однієї етнічної групи і відрізнялись лише за ставленням до політики короля Георга. Не класичний випадок? Звернімось до війни під проводом Б. Хмельницького, яку поляки до цього часу схильні називати різаниною між «любими дітьми» «укоханой Речі Посполитої». Чим не громадянська війна? Згадаймо Гайдамаччину на Правобережжі, де окрім поляків гинувало чимало тих же українців-уніатів за відхід від своєї віри. В усіх вищезгаданих випадках мали місце **національно-визвольні рухи із елементами громадянської війни**, значення яких не слід переоцінювати. На боці Гітлера проти своїх же воювало до 1,5 млн громадян СРСР. Чудова нагода перейменувати Велику Вітчизняну війну в громадянську. Керуючись такою логікою палестинсько-ізраїльський конфлікт слід назвати громадянською війною, хоча насправді палестинці інший етнос і воюють за свою державу, а не за владу в Ізраїлі (методів цієї боротьби ми не аналізуємо в даній статті).

УПА далеко не поодиноким явищем, щоб зацікавлювались на галицько-волинських землях. Відомо, що в часи Другої світової війни в Центральній і Східній Європі мав місце потужний рух Опору, який виявлявся саме у формі партизанської боротьби. Мова йде про такі непримиренні сили, як Армія Крайова і Армія Людова в Польщі, партизани Тіто і четники Михайловича в Югославії. Між цими силами не було навіть тих благоденських угод про ненапад, які укладались між націоналістами і партизанами Д. Медведєва і С Ковпака, однак вести мову про громадянську війну не спадає на думку ні полякам, ні югославам.

Події в Галичині 1941-1956 рр деколи називаються громадянською війною, бо вперше такого висновку начебто дійшов Митрополит у листі до А. Мельника у липні 1941р. Перш за все, слід зауважити, що подіям, які наступили після 1944 р.

Шептицький не міг давати оцінку, бо помер в 1944 році. Деякі дослідники шукають витоки «громадянської війни в Галичині» в 1939 році. (Я. Заборовський Митрополит Андрей Шептицький» с. 41). Хоча відомо – за винятком євреїв та деяких поляків-провокаторів комуністичний режим не знайшов прихильників ні в 1939, ні, тим більше, в 1944 рр. Якщо авторитет Шептицького значить більше ніж всі інші аргументи, то викликає подив термін «громадянська війна», адже Митрополит вжив вислів «домашня війна», маючи на увазі конфлікт в ОУН, але аж ніяк не громадянську війну (див пастирське послання А. Шептицького «Не убий» від 10 грудня 1942 р.) Допускається штучне перенесення звичайного «сімейного» конфлікту в лавах ОУН» (за словами самого ж пана Я.З.) на все суспільство, яке часто навіть не знало на початку війни про існування «двох ОУН». Боротьба поміркованих і радикальних течій в партійному житті властива всім народам у всі часи. В цьому контексті безумовно позитивним явищем була ліквідація бульбівської отаманії і загумінкових вождиків. Щодо Бульби-Боровця, то в червні 1942 року він мав особисту зустріч з полковником НКВС Лукіним, під час якої було укладено мирний договір. Подібні умови Боровець склав у жовтні того ж року з німецьким командуванням. Воїстину «конструктивна « позиція, яка чомусь не вела до створення «єдиного фронту». Кожен дослідник знає, скільки шкоди нанесла Україні отаманщина і відсутність чіткого воєнного керівництва періоду 1918-1922 рр. ОУН врахувала ці помилки УНР і саме завдяки цьому в значно гірших умовах УПА протрималась майже 10 років, в той час як незаможна УНР ледве рік.

Щодо спогадів, то не завжди вони об'єктивні. Скажімо, в той час, як вся свідома Європа гнівно засуджувала «пацифікацію» а Ліга Націй вивчала скарги українців, Г. Хомишин писав: «Хотя би нас держава польська гнобила і переслідувала, то таки маємо завсіди і всюди зазначувати нашу лояльність» (Г. Хомишин Пастирський лист від 1932 р. // Розбудова нації 1933, чч. 5-6). Навіть сам З. Книш в книзі «Бунт Бандери» писав: «читати постійні їхні взаємні звинувачення ...не лише дивно, але є звичайною фальсифікацією тогочасної дійсності». Вказуючи, що в самих святенницьких родинях виховувалися «майбутні терористи», чомусь забувають про значну фінансову і організаційну допомогу численним українським молодіжним організаціям («Пласт», «Сокіл» та ін.) яку надавав А. Шептицький. Відомо, що значна частина майбутніх «бойовиків» і «терористів» вийшла саме з цих молодіжних гуртків та організацій, що по-суті, займались військовим вишколом. Отож постійне посилення на мирні заклики Митрополита м'яко кажучи не переконують.

В 1944-1945 рр. почалась оперативна розробка «націоналістичних елементів» на Прикарпатті В цей же час відбулось остаточне становлення структури УПА й, зокрема, СБ. Повертаючись до діяльності СБ, слід зауважити істотну відмінність між діяльністю воєнної розвідки і власне СБ. У 1956 році за кордоном вийшла збірка бойових

статутів УПА «Українська партизанка», в якій чітко сказано про відмінність між сіткою ОУН і власне УПА. Сітка ОУН включала військову референтуру, а вона в свою чергу – референта розвідки. Щодо розвідки УПА, то вона носила воєнний характер, як це і було в усіх арміях світу. Боротьба з агентурою і провокаторами велась СБ. В статуті УПА в підрозділі «форми партизанської боротьби сказано, що «командир не може приймати до відділу людей неперевіраних, без рекомендацій організаційної сітки ОУН. Він повинен прислухатись до Служби Безпеки»(С.Ф. Хмель Українська Партизанка, Львів, 1993 – с. 177). Звісно, що одночасно вести чисто воєнну розвідку і боротись з агентами та провокаторами в бойових умовах УПА не могла і ці функції були розділені. Як бійці Червоної армії не могли впливати на «Смерш» чи НКВС, так і вояки УПА не тримали «за руку» СБ. Чи були підстави для створення СБ? За скромними даними професора Кульчицького на кінець 1945 р. в Західній Україні діяло 359 резидентів, 1473 агенти, 13085 інформаторів НКВС (Сторінки історії України, Київ, 1990 – с. 1530) Як відомо, саме СБ в роки війни знешкодила десятки німецьких і більшовицьких агентів (наприклад провокатор Кузнецов, якого викрив М. Арсенич). Зважаючи на все вищесказане, ми можемо зробити такі висновки:

1. УПА й ОУН у Другій світовій війні, по-суті, були третім фронтом, тобто це була поодиноким сила, яка воювала проти всіх без винятку окупантів України.

2. Спосіб ведення війни нацистами й комуністами, а також їх практична соціально-економічна й культурна політика дозволяє зробити висновок про те, що Україна загалом і Галичина зокрема опинилась між двома окупантами.

3. УПА не була армією лише оунівців, а презентувала широкі народні маси.

4. Методи діяльності ОУН і УПА були продиктовані історичними умовами та досвідом попереднього етапу національно-визвольних змагань. За тих обставин вони були єдино можливими і прийнятними. Антикомуністичні настрої галичан в часи II Світової війни були наслідком не пропаганди з боку ОУН, а терором більшовиків 1939-1941 рр.

5. Діяльність ОУН-УПА була спрямована не проти Червоної Армії чи росіян, а проти сталінського режиму та його карально-репресивних органів. Ця боротьба велась також в інтересах самого ж російського народу, як найбільш одурманеного й гнобленого.

6. Співпраця з радянським режимом, по-суті, була тим же колабораціонізмом, який повинен бути засуджений так само як колаборанство з нацистами.

7. УПА врятувала честь України в Другій світовій війні.

Василь Бурдуланюк

ПОВЕРНЕННЯ ПРАХУ ГЕРОЇВ НА БАТЬКІВЩИНУ

У 2008 році ми будемо відзначати 90-річчя Листопадового повстання українців у Львові та проголошення Західно-Української Народної Республіки. Як відомо, весь період існування ЗУНР, це період українсько-польської війни, в якій нашим предкам судилося зі зброєю в руках відстоювати своє Богом дане право бути господарями своєї долі.

За підтримки країн Антанти та потурання більшовицької Росії польські війська влітку 1919 року окупували територію Галичини і вона впродовж двадцяти років перебувала у складі міжвоєнної Польщі.

Зрозуміло, що за таких обставин значна частина діячів ЗУНР опинились на еміграції.

Багатьом з них більше не судилося повернутись на рідну землю. Зокрема, президент ЗУНР Євген Петрушевич з 1923 року проживав на еміграції в Берліні. Там він помер 28 серпня 1940 року і похований.

4 серпня 1919 року під Ратибором в Сілезії загинув в авіакатастрофі під час перельоту з Німеччини в Україну Державний секретар військових справ ЗУНР полковник Дмитро Вітовський разом зі своїм ад'ютантом четарем УГА Юліаном Чучманом. Вони теж були поховані в Берліні.

Згідно домовленостей представників України та української діаспори з німецькою стороною 1 листопада 2002 року на Меморіалі УГА на Личаківському цвинтарі у Львові відбулось урочисте перепоховання перевезеного з Німеччини праху Є. Петрушевича, Д. Вітовського та Ю. Чучмана.

Перебуваючи тоді на стажуванні у Львівському національному університеті імені І.Франка, я взяв участь в цій неординарній для Галичини і всієї України події і зробив кілька світлин на згадку про повернення на Батьківщину праху героїв національно-визвольних змагань, які і подаю для шановних читачів часопису «Краєзнавець Прикарпаття».

*Личаківський цвинтар. 1.11.2002 р.
Перепоховання Є. Петрушевича, Д. Вітовського,
Ю. Чучмана. Урни з прахом біля входу на цвинтар*

*Личаківський цвинтар. 1.11.2002 р.
Перепоховання Є. Петрушевича,
Д. Вітовського, Ю. Чучмана*

*Личаківський цвинтар.
1.11.2002 р. Перепоховання
Є. Петрушевича, Д. Вітовського
та ад'ютанта його Ю. Чучмана*

*Меморіал УГА. Личаківський
цвинтар. 1.11.2002 р.*

Микола Кугутяк

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ НА НАДДНІПРЯНЩИНІ Ї СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

Розвиток подій на Наддніпрянщині в 20-30-х рр., як і в попередні історичні періоди, мав величезний вплив на суспільні настрої Західної України. Посиленню соборницьких стремлень західних українців, їх глибокому усвідомленню кровної спорідненості з братами над Дніпром сприяв широкий національно-визвольний рух українського народу за свободу й незалежність у 1917-1920 рр. Чергове розшматування численними окупантами українських земель було неспроможне нівелювати почуття єдності, генетичної спільності, які жили в народних масах. Тому західноукраїнське населення з великою цікавістю стежило за подіями на Наддніпрянщині. Неоднозначну реакцію громадськості Західної України викликала політика більшовиків в Україні.

Вістки про голод на Наддніпрянщині надходили у Західну Україну протягом 1932 р., проте на початку 1933 р. у західноукраїнській пресі все більше появлялося повідомлень про масовий мор людей у Радянській Україні. Газети друкували листи наддніпрянців до родичів у Західній Україні, свідчення очевидців голодомору: іноземних журналістів, дипломатів, утікачів, яким вдалось перейти кордон. В одному з листів читаємо: «Дорогі сестро і браття! Я хочу довідатися про ваше здоров'я, як ви там жиєте, бо я тут дуже-дуже кепсько живу. Не знаю, як буде далше. Навіть за гроші нема де що купити. Дорогі сестро і браття, не забувайте за мене, я вам колись, може, віддячу – порятуйте мене якнайскоріше, пришліть мені що-небудь. Не хочу від вас нічого такого дорогого, але насущіть житніх або ячмінних сухарів хліба і пришліть мені пакунок, а може, як маєте звідки і не дуже у вас дорого, риж то вкиньте в пакунок який фунт дитині на кашу. Шкода мені її, що воно бідне голодує. Ще раз прошу вас, не забудьте за мене, порятуйте мене якнайскоріше».

Жахливі подробиці голодової катастрофи на Наддніпрянщині надходили одна за одною. Англійський журналіст, якому вдалося оминати офіційних провідників, повідомляв через «Дейлі Експрес»: «Ранком поїхав на північ від Харкова. По дорозі до найближчого «колхозу» стрічаю 3 селян. Один уже труп від попередньої ночі, другий конає, третій лежить на землі, не маючи сил підвестися. Інші селяни, котрих стрічаю в дорозі, говорять мені, що ходили до «колхозу» вижебрати дещо зерна, одначе відправили їх з нічим, ще й револьвером грозили. Кажуть мені також, що минулого року збори збіжжя були вистарчаючі на удержання, одначе левину їх часть забрали красноарміїці. Солдати зі зброєю в руках стережуть збору. В однім малім селі біля Харкова бачив я дім без даху. В нім знайшов я надзвичайно худу 14 років дівчину з братчиком, котрий уже не мав

людського єства. Мати дітей померла з голоду». Лавина подібних повідомлень свідчила про те, що український народ на Наддніпрянщині опинився на межі фізичного винищення. «Всі ті вісті надзвичайно страшні, – зазначала газета «Нова Зоря», – однак найстрашніше те небувало упокорення, серед якого воно відбувається. Там наш бідний нарід доведено до подоби худоби. Страшна се кара на наш нарід за те, що пішов за голосом злочинців».

З прикордонних надзбручанських повітів усе частіше надходили повідомлення про втікачів із Радянської України або ж спроби перейти кордон, які нерідко закінчувалися трагічно. Відомий політичний діяч, посол до польського сейму Степан Баран, до виборчого округу якого входили прикордонні повіти Тернопільщини, повідомляв: «Від часу передираються до нас селяни понад густий більшовицький кордон. Не одну жертву, що старалася вирватися із більшовицького пекла покрили навіки хвилі Дністра. Не одна згинула від куль московського червоноарміїця заки дісталися по цей бік ризької межі. Від Збруча у березні стали нести стогони мільйонів загибаючого селянства».

Для населення Західної України не були таємницею як справжні причини голодомору, так і його трагічні наслідки. Свідчать про це численні документи. «Не спричинили голод ні повінь, ні посуха, ні інші нещастя, – писала газета «Діло», – а тільки божевільні експерименти сьогоднішніх керманічів червоної влади».

Голова Української Парламентарної Репрезентації (УПР) Дмитро Левицький, виступаючи в польському сеймі, зазначив: «На совітській Україні політичний терор прибрав незнані до тепер в історії людства форми, а про розміри голоду приходять щораз жахливіші вісті. Впродовж зими і весни 1933 р. вимерло з голоду на Україні щонайменше 5 млн. людей. Причини того, що розміри тої страшної катастрофи не доходять до цивілізованого світу є те, що чужинецьким кореспондентам не-

Автор плаката
– Володимир Довгун

вільно об'їздити території, охоплені катастрофою голоду, що цензура забороняє поміщувати найдрібніші вісти про голод».

На трагедію українців Наддніпрянщини однією з перших відгукнулася Греко-Католицька Церква. Ще 24 липня 1933 р. увесь галицький єпископат на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким звернувся з пастирським листом «В справах подій на Великій Україні до всіх людей доброї волі». «Україна в передсмертних судорогах, – відзначалося в пастирському зверненні, – населення вмирає голодовою смертю. Перед цілим світом протестуємо проти переслідування малих, убогих, слабих і невинних, а гнобителів обвинувачуємо перед судом Всевишнього. Усіх християн світу просимо прилучитися до цього голосу протесту та болю. Про страшну долю конаючих з голоду селян знали їх брати, над ними боліли, терпіли та за них молилися».

Звернення греко-католицького єпископату й Громадського Комітету Рятунку України знайшли відгук у серцях сотень тисяч українців краю. У короткий час були утворені місцеві Громадські Комітети Рятунку України, які розгорнули активну роботу в масах по збору коштів, продуктів, організації протестаційних віч і демонстрацій, направлення відповідних телеграм до радянського посольства і консульств. Спеціальним комунікатом ГКРУ звернувся до західноукраїнської громадськості з проханням «збирати і надсилати до Комітету листи з Великої України з описом про тяжке становище тамошнього населення, про голод, які потрібні для міжнародних гуманітарних організацій».

Із сіл та містечок Галичини й Волині до Громадського Комітету у Львові масово надходили кошти, збіжжя на порятунок голодуючих братів над Дніпром. Західноукраїнські селяни, робітники, інтелігенція, які самі жили небагато, ділилися останнім.

Однак, у міру розгортання акції порятунку України, ставало очевидним, що радянський уряд, який заперечував факт голоду, не допустить міжнародної допомоги голодуючим. Мілена Рудницька з гіркотою зазначала: «Думаю, що всіх моїх земляків, які працюють у комітетах рятунку голодної України, огортає часто пригноблююче почуття безпорадності і безнадійності. Завдання рятункової акції у тому, щоб нести допомогу голодуючому населенню України. Але як це зробити, коли радянський уряд заперечує факт голоду? Чи можна манити себе надією, що більшовики дадуть свою згоду на міжнародну допомогую акцію і посередньо самі ствердять перед світом свою політику винищення голодом України?».

Проте робота не припинялася. Жевріла надія на Лігу націй, міжнародні гуманітарні організації, в першу чергу Міжнародний Червоний Хрест, нарешті на світову громадськість. Діяльність ГКРУ все більше набирала інформативного, протестаційного, викривально-го характеру.

По всій Західній Україні проходили масові віча та демонстрації протесту проти більшовицької політики голодомору в Україні. З ініціативи націонал-демократів і радикалів велике протестаційне віче відбулося 19 серпня в Станіславі. У резолюції віча вказувалося «Ми, українці Станіславщини, шлемо нашим братам і сестрам на Придніпрянщині, на Соловецьких островах, на Сибірі і в льохах наш гарячий привіт та взиваємо їх вдержати в тяжкій боротьбі з московськими окупанта-

ми. Протестуємо перед цілим культурним світом проти засобів, якими більшовики винищують український нарід та домагаємося від усіх народів, аби вони доти не спроваджували збіжжя із Совітів, доки Міжнародна Комісія не ствердить, що населення України має запевнений прожиток на цілий рік».

Повідомлення про страхиття колективізації й голодомору на Наддніпрянщині спричинилося до різкої зміни суспільних настроїв у Західній Україні, нового перегрупування політичних сил. Замість поширених у 20-х рр. радянофільських настроїв серед молоді генерації української інтелігенції, а за нею й ширшого загалу, все більшого впливу набував новітній націоналізм як реакція на трагічне становище народу. Катастрофічні національні та соціальні умови існування української нації посилювали крайні течії. На народних вічах з приводу голодомору в Україні західноукраїнське населення не тільки засуджувало політику більшовицького режиму на Наддніпрянщині, але й висловлювалося проти носіїв комуністичної та радянофільської ідеології в краї.

Трагічні події на Наддніпрянщині позначилися і на політиці націонал-демократів. Партія УНДО вважала за необхідне за цих умов домагатися автономії українських земель у складі Польщі, а також досягти політичного компромісу з польськими правлячими колами.

Діячі УНДО через Громадський Комітет Рятунку України доклали чимало зусиль до організації акції допомоги голодуючим України та руху протесту проти політики більшовицького режиму. З їх ініціативи ГКРУ оголосив 29 жовтня Днем національної жалоби і протесту з приводу голоду в Україні. Це рішення підтримав греко-католицький єпископат Галичини у своєму другому пастирському листі в справі голоду. В день свята Христового Царства в усіх уніатських та православних церквах було проведено урочисті богослужіння. Громадські організації в цей день проводили збори, засідання, віча та демонстрації на знак жалоби й протесту. У селі Делятині Надвірнянського повіту відбулися богослужіння, панахида, велелюдне народне віче. Амасторський гурток поставив одноактову п'єсу Уласа Самчука «Слухайте! Слухайте! Говорить Москва!». У Львові, Станіславі, Тернополі та інших містах краю відбулися жалібні сходи «Лугу». Українські посли до польського сейму взяли участь у сотнях народних віч, де збиралися кошти на допомогу голодуючим, приймалися резолюції протесту.

У зв'язку з підписанням радянсько-польського договору власті всіляко обмежували, а часто забороняли відзначення Дня національної жалоби і протесту. Виступаючи в сеймі, Дмитро Левицький відзначив: «Ждемо, коли остаточно прокинеться совіть польського народу! Поки що нам, українцям, заборонено збирати тут складки для несення помочі умираючим з голоду нашим братам на Совітській Україні. З невисказаним жалем і болем дивимося на ту трагедію».

Голодомор, винищення українства на Наддніпрянщині, наступ польського санаційного режиму в краї спричинилися до консолідації розпорошених до того національно-демократичних сил Західної України та діаспори. «Те, що робиться на Великій Україні, писала газета «Діло», – як пожежа мусить притягнути увагу цілої Української Нації і кожного українця по цілій земській кулі. Загибає Нація! Це вже сьогодні не істерична фраза, але реальний факт. На цей факт має чинно

зареагуваги ціла Українська Нація, бо катастрофа є національна. Прийшов час скликати Всеукраїнський Світовий Національний Конгрес, щоби обміркувати свою долю, в першу чергу страшний стан своїх братів на Великій Україні».

Одним із найважливіших напрямків в організації протиголодової акції було ознайомлення й залучення до неї світової громадськості. Прорвавши завісу мовчання навколо голоду в Україні на міжнародній арені, викривши в очах цивілізованого світу справжніх винуватців трагедії, національно-демократичні сили Західної України сподівалися тим самим вплинути на політику більшовицького режиму щодо українського народу, спричинитися до безпосередньої чи опосередкованої допомоги голодуючим в Україні.

З цією метою до авторитетних міжнародних політичних та гуманітарних організацій світу, відомих політичних діячів було надіслано від різноманітних західноукраїнських установ десятки звернень, маніфестів, послань і закликів із роз'ясненням трагічного становища в Радянській Україні, проханням прийти негайно на допомогу жертвам геноциду. «Вимирає з голоду на очах Європи (великий, багатомільйонний український нарід), – відзначалося в заклику Громадського Комітету Рятунку України «До культурного світу!». «Вимирають цілі села, трупи голодних валяються по вулицях міст і сіл. Прокидається людодіство. Московська диктатура почала нечуваний похід проти українського національного життя. Комітет звертається з закликом до суспільностей культурних народів світу, протестуючи проти грабежів, поневолення і фізичного винищення українського народу більшовицькою Москвою та має надію, що культурний світ прийде з поміччю для полегшення долі голодуючих наших братів під московсько-більшовицьким пануванням».

Союз Українок у Львові звернувся до міжнародних жіночих організацій світу з відозвою в справі голоду в Україні. «Трагедія діється серед мовчанки цивілізованого світу, – вказувалося у ній. – Відповідальні чинники держав мовчать, сховавши в теку недавно заключені з більшовиками «пакти неагресії чи торгівельні договори, яких предметом є, між іншим, те саме криваве збіжжя України, закривають очі на «внутрішні справи заприязненої держави», мовчать, лояльно чекаючи кінця більшовицького експерименту. Розворуште сонні сумління Ваших чоловіків, синів, братів. Не дозволяйте людству брати на свою совість страшної відповідальності за небувалі в історії злочини червоної диктатури на Україні».

23 вересня 1933 р. Центральний Комітет ГКРУ у Львові направив меморіал до голови Ліги націй Л. Мовінкеля з проханням «внести справу голодової катастрофи перед форумом Союзу Народів та спонукати його зорганізувати міжнародну допомогову акцію в користь вигибаючого від голоду українського населення». «Українці західних земель, а також канадійці і американці українського походження, – повідомлялось у меморіалі, – готові поділитися з загигаючими від голоду братами своїми скромними запасами збіжжя й іншими засобами поживи, якщо Союз Народів уможливить нам транспортування їх на Радянську Україну та роздачу цих засобів під міжнародним контролем». Одночасно ГКРУ направив листа до президента США Ф. Рузвельта «в справі допущення комісії, яка перевірила б дійсне, положення

на Україні та в справі гарантій, що комуністи не будуть далі виголюдувати українське населення».

До голови Ліги націй звернулася і Українська Парламентарна Репрезентація з різким протестом проти прийняття СРСР до цієї організації. Українські послы й сенатори до польського сейму й сенату заявили: «Український нарід, не маючи змоги офіційно протестувати перед Лігою націй проти вступу до неї його гнобителя, користується нашим посередництвом, щоби цивілізований світ міг почути його обурення. Вся совітська внутрішня та закордонна політика різко протилежна пактові Ліги націй і його основним ідеям».

На заклик західноукраїнських організацій про допомогу голодуючим відгукнулася, в першу чергу, численна українська еміграція Європи й Америки. За короткий час у більшості європейських країн, а також США та Канади, були утворені Громадські Комітети Рятунку України. З Парижа, Брюсселя, Берліна, Праги, Відня, Лондона та інших міст, де перебувала українська еміграція, до міжнародних організацій було направлено сотні листів. Так Союз українських журналістів і письменників на чужині домагався «від міжнародних організацій посилки спеціальної комісії для дослідження голоду на Україні та для організації негайної рятункової акції».

Звернення ГКРУ до світової громадськості, підтримані українською еміграцією, за словами газети «Діло», «пробили радянофільський фронт не лише на Західній Україні, але й на міжнародній арені, події на Великій Україні находять щораз сильніший і вірніший відгомін у закордонній пресі».

Велику заслугу в цьому мала українська еміграція США. Екзекутивний комітет Об'єднання українських організацій в Америці на чолі з Омеляном Ревюком закликав усіх американських українців «звернутися до уряду в Вашингтоні з проханням, щоби він, заки вирішить справу визнання Совітів, вислав туди американську комісію, яка перевірила би політику Москви супроти України, де панує такий голод, що доходить уже до людодіства».

Масові протибільшовицькі демонстрації українців Чикаго, Бостона супроводжувалися кривавими зіткненнями з комуністами українського, єврейського та російського походження, в результаті яких сотні людей було поранено. Велике враження на американську та світову громадськість справила протестаційна маніфестація українців у Нью-Йорку 18 листопада 1933 р. На демонстрацію з навколишніх міст прибули 8 тисяч українських січовиків, у тому числі членів «Чорноморської Січі», скаутів, дорослих і дітей у національному вбранні. Їм протиставились місцеві комуністичні організації. Сутички відбувалися впродовж всієї демонстрації та віча. Американська преса так описувала маніфестацію українців у Нью-Йорку. «Сутички з комуністами почалися ще в часі зборів. Особливо нападали комуністи на т. зв. живі образи: «Воля України» в 1918 р., на зразок американської статуї Волі, а другий представляв Україну в 1933 р., де пирують комісари, а перед ними виголюджена Україна. По середині вулиці йшли демонстранти, а по боках комуністи з таблицями і закидували маніфестантів пляшками з молоком, цеглами, палицями. У кількох місцях комуністи кидалися, щоби зірвати похід, але кінна і піша поліція наводила порядок. Похід супроводжувався беззастанними бій-

ками. Ранено 100 чоловік. Все це сенсаційне, бо саме в часі признання США СРСР».

Голоси радянофілів тонули у загальному хорі протесту проти організаторів голодомору. Звернення ГКРУ знаходили відгук у громадськості зарубіжних країн. Заклик митрополита Андрея Шептицького прийти на допомогу голодуючим був почутий Католицькою Церквою у багатьох країнах світу. У зв'язку з подіями на Наддніпрянщині Ватикан виступив проти прийняття СРСР до Ліги націй. Віденський кардинал Теодор Інніцер 12 липня створив міжнародний і міжконфесійний комітет допомоги голодуючим в Україні. В австрійській та німецькій пресі Інніцер виступив з «апелем до цілого світу, до гуманітарних організацій прийти на допомогу вигибаючим з голоду». В середині грудня 1933 р. під його керівництвом у Відні відбулася міжнародна конференція всіх допомогових комітетів. У відозві конференції «До сумління людей цілого світу» вказувалося: «Гряде нова поворотна хвиля голоду в СРСР. Знову мільйонам людей грозить голод. Треба витворити атмосферу загальної помочі». Подібну роботу проводило духовенство в Англії, Німеччині, Бельгії та інших країнах.

Важливу роль у висвітленні правдивого становища в Радянській Україні зіграла американська, англійська, німецька, австрійська, швейцарська преса. Завдяки їй про голод в Україні дізналися мільйони людей.

До пропаганди антиголодової акції на міжнародній арені найбільше доклались західноукраїнські послы до польського сейму, члени ГКРУ Мілена Рудницька та Зенон Пеленський. 23 вересня 1933 р. у справі голоду в Україні Мілену Рудницьку прийняв Голова Ради Ліги націй Мовінкель (міністр закордонних справ Норвегії). На другий день українські послы передали Мовінкелю меморіал та обширні матеріали про голод у радянській Україні.

Голова Ради Ліги націй зі співчуттям поставився до трагедії українського народу. В інтерв'ю кореспонденту «Матен» він заявив: «Знаю, що політично та юридично яка-небудь акція нелегка. Треба звернутись з запитом до московського уряду, чи не вважає би корисним допустити на територію міжнародну комісію для розслідування справи та допомоги». Завдяки активній позиції Мовінкеля справа голоду в Україні стала 29 вересня 1933 р. предметом обговорення на засіданні Ради Ліги націй у Женеві.

Однак українська протиголодова акція мала не тільки прихильників, але й впливових противників. Слід пам'ятати, що 1933 р. був переломним у ставленні західних держав до СРСР. На протипагу Німеччині, Італії та Японії йшло зближення Франції, США, Англії, Польщі із СРСР. Прем'єр-міністр Франції Едуард Еррію після свого візиту в СРСР у 1933 р., під час якого відвідав Україну, заявив, що СРСР процвітає, а в Україні голоду немає. Мілена Рудницька, виступаючи 16 вересня 1933 р. у Нерпі на Конгресі організованих національностей, у зв'язку з цим зазначила: «Старий відомий демократ і пацифіст великої європейської держави, яка гордиться тим, що на своїх прапорах виписала гасла свободи, братерства і рівності, приймає з рук тов. Ворошилова рангу полковника Червоної армії і на основі потьомкінських сіл, які йому там показали, заявляє пан Еррію, або радше «товариш командир Еррію», що на Україні все в порядку, та що там немає ніякого голоду».

Шукаючи взаємної підтримки у боротьбі проти Німеччини, уряди Франції та Чехословаччини пішли на підписання договору із СРСР про взаємодопомогу. Ще в липні 1932 р. Польща підписала договір із СРСР про неагресію. Йшло зближення з Англією та США, які шукали підтримки проти Японії. 10 жовтня 1933 р. Франклін Рузвельт виявив готовність почати переговори про нормалізацію відносин між США та СРСР. Згодом СРСР прийняли до Ліги націй.

За таких міжнародних обставин розраховувати на принципову позицію урядів західних держав щодо голоду в Україні було годі. Продискутувавши дві години над цією «неприємною справою», Рада Ліги націй, посиляючись на «формальні моменти», відправила її до Міжнародного Червоного Хреста, запит якого уряд СРСР проігнорував.

Хоч спроба надати пряму реальну допомогу голодуючим в Україні зазнала невдачі, однак сам факт розгляду цієї справи в Лізі націй був великою морально-політичною перемогою західноукраїнських національно-демократичних сил, усього українського народу. «Чи це не великий успіх, що справу голоду в СРСР було поставлено на женецькому терені виключно в площині української справи, – писала Мілена Рудницька, – та що ми примусили Раду Союзу Народів присвятити бодай одно засідання трагедії України? Хто знає режисерів і куліси женецького театру, цей оцінить як слід українську перемогу. Білянс рятівної акції вчить нас одного, чого може dokonати збірне зусилля українського громадянства, коли до праці стають усі без різниці політичних поглядів і без огляду на партійні протиставлення».

Ліга націй не заперечила наявності голоду, а самим фактом розгляду цієї трагедії світ визнав її загальнолюдською справою. Спільний осуд організаторів голодомору був настільки рішучий і одностайний, що прокомуністична зарубіжна преса не наважилася виступити з якимись запереченнями. «Всякі «юманіте» та «червоні прапори», – писала газета «Діло», – мовчали, ніби води в рот набрали». Немає сумніву в тому, що протиголодова акція ГКРУ на міжнародній арені спричинилася до того, що уряд СРСР, у зв'язку з вступом до Ліги націй, змушений був рахуватись із світовою громадською думкою й припинити безпосереднє винищення українського народу шляхом організованого голодомору.

Як видно, трагедія Наддніпрянщини не залишила байдужою західноукраїнську громадськість, яка одностайно виступила на захист нації, організувала широкий прогіголодовий рух у краї й за кордоном.

Події на Наддніпрянщині спричинилися до зміни суспільних настроїв у Західній Україні. Зникло радянофільство. Припинили своє існування всі ліворадикальні прокомуністичні політичні партії. Наміри керівництва СРСР опанувати політичні настрої зазнали повного краху. Втрата позицій у Західній Україні була однією з найбільших невдач радянської політики 30-х років.

Замість комуністичних та радянофільських впливів у краї набув поширення новітній націоналізм, зросли впливи католицьких партій, активізувався процес консолідації національно-демократичних сил. Стала очевидною істина, що трагедія українства у його бездержавності. У суспільно-політичних настроях населення Західної України утвердилась ідея боротьби за соборну суверенну українську державу.

Тетяна Завгородня, Лілія Проців

ГАЛИЦЬКИЙ ПЕДАГОГ ІЛЛЯ КОКОРУДЗ

Ілля Кокорудз (31.07.1857 – 2.06.1933) – відомий галицький педагог, культурно-освітній діяч, науковець-україніст народився у м. Яворів Львівської області. Він походив із міщанської родини.

Після закінчення початкової школи Ілля Кокорудз вступив до Львівської академічної гімназії, де зарекомендував себе здібним і працьовитим учнем. На його майбутню долю мали вплив події, які відбулися під час його навчання у восьмому класі. Будучи єдиною дитиною у батьків, він подав прохання про звільнення від військової служби. Але це прохання, не зважаючи на всі протекції, владою не було задоволено і Кокорудз повинен був йти до війська на три роки. Склавши у 1897 році із відзнакою іспит зрілості, він за рекомендацією директора гімназії о. Василя Ільницького звернувся з проханням до Відня про надання йому існуючої тоді стипендії Франца Йосифа-Єлисавети і, залучивши всі шкільні свідоцтва, вніс прохання до самого цісаря признати йому права «однорічного охотника» (звільнення на певний термін від військової служби).

Після закінчення гімназії з 1 жовтня 1879 р. Ілля Кокорудз приступив до дійсної військової служби в Перемишлі. Однак, тільки з'явившись на службу, він дізнався, що за ним признали права однорічного охотника. Звичайно, він дуже був тим задоволений і негайно, одержавши відпустку, поїхав до рідні. У Яворові Ілля Кокорудз одержав повідомлення, що йому було надано згадану вище стипендію. Таким чином, було позитивно розв'язано такі важливі проблеми у житті І. Кокорудза, які, безперечно, вплинули на його долю в подальшому.

Отримавши матеріальну підтримку у вигляді стипендії, він став студентом філософського факультету Львівського університету, про який віддавна мріяв. Під час навчання Кокорудз посилено студював українську мову та літературу (проф. Омелян Огоновський), класичну філологію (проф. Венцлевський та Цвікльський), педагогіку (проф. Черкаський), психологію (доц. Охорович), польську і німецьку мови та літератури (доц. Брікнер, проф. Ліске, проф. Завера, проф. Пілята). Отже, можна стверджувати, що важливим чинником становлення І. Кокорудза як педагога, фахівця і громадянина був вплив відомих науковців, цікавих викладачів. Навчаючись в університеті, майбутній педагог поглиблював знання з латинської, грецької та української мов, приймаючи активну участь у наукових семінарах. На другому році філософських студій він закінчив однорічну військову службу і, склавши іспит, був іменований «поручником у резерв». Варто відзначити, що у студентські роки Кокорудз був одним із близьких товаришів Івана Франка і співробітничав у редакціях виданих ним видавництвах.

Впродовж всього періоду навчання в університеті І. Кокорудз брав активну участь в роботі академічного товариства «Дружній Лихвар» (був його виділовий) і постійно займався в літературно-науковому гуртку. У 1882 р. в університеті з іншими товаришами-філологами він започаткував український класично-філологічний гурток, який, на жаль, невдовзі розпався. Як делегат «Дружного Лихваря», І. Кокорудз приймав участь в анкеті, що постановила 1879 року заснувати періодичне видання під назвою «Діло». Він протягом

тривалого часу постійно співпрацював з редакцією цієї газети.

1883 р., коли ще навчався в університеті, за пропозицією В. Ільницького – директора української гімназії в Перемишлі – Кокорудз пішов працювати помічником заступника вчителя. 1884 року, після звільнення від шкільних обов'язків, І. Кокорудз почав готуватися до вчительського іспиту з української мови і літератури – головного предмету

Ілля Кокорудз

та класичної філології як побічного предмету для гімназій з українською, польською, німецькою мовою викладання, який успішно склав у липні 1885 р. Склавши іспит, він у жовтні того ж року був призначений на посаду заступника вчителя в німецькій гімназії в м. Броди (сучасна Львівська обл.). Тут він викладав в гімназії класичну філологію як головний предмет. Одночасно продовжував приймати участь у громадській роботі, зокрема, був одним із засновників гуртка «Шкільна Поміч», який надавав допомогу українській гімназійній молоді, виступав з лекціями перед членами «Товариства вчителів вищих шкіл», ознайомлюючи польське населення з українським письменством. Після однієї з таких лекцій його навіть звинуватили в тому, що нібито він у своєму виступі закликав до національної ненависті. Після проведеного розслідування краєвий суд визнав його невинним і дозволив йому далі виступати з лекціями.

У 1890 р. І. Кокорудз був переведений на роботу у Станіславську гімназію на посаду вчителя й одержав титул професора. Директором гімназії був уродженець Закарпатської України, вельмишанований всіма, хоча «як шеф дуже вимагаючий – І. Керекіярто [1, с. 199]. За його ініціативою учнівська молодь почала щороку проводити Шевченківські вечорниці. Поряд із учительською працею він вів активну літературно-наукову діяльність, брав дієву участь у роботі гуртка народовецької інтелігенції.

1892 р. у Станіславі І. Кокорудз одружився з Іванною Чачковською, дочкою директора реальної школи. Коли ж її у 1894 році обрали головою «Товариства руських жінок» у Станіславі, чоловік допомагав їй у піднесенні й активізації діяльності Товариства. Жінка старалась залучити до діяльності в Товаристві якнайбільше членів. Щоб зацікавити жінок діяльністю Товариства і сформувати позитивне ставлення до нього в широких колах української суспільності, вона започаткувала вперше в Станіславі для дітей вечорниці на Миколая. Для цього вона організувала дітей з українських інтелігентних родин й підготувала їх до виконання дитячої оперети «Коза дереза» М.Лисенка. Після виступу «повстав

справжній ентузіазм у численно зібраної публіки» [2, с. 246]. Потім, організовуючи лекції, малі і великі вечорниці тощо, родина Кокорудзів намагалася зібрати якнайбільше грошей на відкриття Інституту для приїжджих українських дівчат, що навчалися у публічних школах Станіслава. Їм вдалось протягом одного року зібрати більше ніж 800 злотих, і вже 1895/6 навчальному році планувалося відкрити згаданий Інститут, але за багатьох обставин цього не сталося. Тоді жінка запропонувала, щоб до Інституту замість платної служби для обслуговуючого персоналу приймати українських послухниць без оплати, за рекомендацією о. Селюцького. На те особи, які були зовсім неприхильні до відкриття Інституту, почали розголошувати, що ніби то голова хоче віддати Інститут езуїтам. Тому питання про відкриття Інституту було загальмоване. Як бачимо, дружина І. Кокорудза, як і її чоловік, була подвижницею освітньої справи і, незважаючи на перепони, продовжувала шукати шляхи реального втілення в життя української спільноти своїх задумів.

Про діяльність Кокорудза в Станіславі можна дізнатися з листів педагога до редактора часопису, «Діло» Івана Белея (автобіографія Кокорудза, як і його 11 листів до Белея зберігаються в Бібліотеці Наукового Товариства імені Т. Шевченка у Львові). Там Кокорудз розповідає про свою просвітницьку діяльність в товариствах і різних інституціях. Особливо цікавим є лист від 24 жовтня 1894 р., де Кокорудз звертався до Белея з проханням за випускника Станіславської гімназії – Лева Турбацького, який, за словами педагога, був «чесним і здібним молодцем». Але, скінчивши гімназію в крайній біді, Турбацький не зміг продовжити навчання на факультеті правознавства Львівського університету, де не мав ніяких знайомих. Тому Кокорудз звернувся з проханням до Белея, щоб той допоміг йому знайти роботу в редакції газети «Діло» (йшлося, наприклад, про посаду коректора, перекладача тощо) або в експедиціях у товариствах «Просвіта» чи «Дністер». І. Кокорудз так писав про Л. Турбацького: «він хлопець, як кажу, здібний і може стати пожиточним помічником. Шкода би було такого розвинутого молодця; не треба йому дати знидіти або пустити на службу чужим богам» [3, с.219]. Цитований лист яскраво свідчить про турботливе ставлення педагога до талановитої української молоді, намагання допомогти їй у професійному зростанні.

У 1896 р. Кокорудзи переїжджають до Львова. Прихильні станіславські українці «уладили на прощання обох прощальний бенкет і на пам'ятку всі разом відфотографувались» [2, с. 246], що, безперечно, є свідченням великої поваги до педагога і його дружини. На новому місці він спочатку працює на посаді професора Львівської академічної гімназії. Зважаючи на те, що він був скромною людиною і не належав до тих, що стараються «засвітитися», а навпаки, завжди чесно виконував те, що було найбільш необхідним для громади, був зразком тихого вельми товариського громадянина, його було призначено директором цієї гімназії. Він займав цю посаду упродовж 18 років (1909-1927). У цей час, як зауважує Д. Герцюк, розкрився його талант непересічного педагога, організатора, наставника і вихователя української молоді. На цьому поприщі Кокорудз підтримав і розвинув ліпші традиції своїх попередників, зумів провести гімназію через важкі воєнні і повоєнні роки, піднести її на високий рівень [4, с. 202]. Утім, відповідно до закону, Кокорудз мусив піти на пенсію.

Усе своє життя І. Кокорудз присвятив педагогічній діяльності, яка тісно була пов'язана з його літературною працею. Свою літературну діяльність він розпочав уже в

шостому класі гімназії, виступаючи з лекціями на сходинах товаришів у гуртку, у восьмому класі виступав з читанням власних віршів. Навчаючись в університеті, Кокорудз приймав активну участь в історико-науковому гуртку, у студентському допомоговому товаристві «Дружній Лихвар», наставником заснування якого у Львові був відомий педагог, громадсько-просвітницький діяч, редактор і видавець, автор низки підручників та посібників з української мови і літератури для народних шкіл, українських учительських семінарій Омелян Партицький.

Перша літературна розвідка І. Кокорудза, що з'явилася друком у «Зорі» (1885, чч. 15-19) (саме в цей час редактором цього двотижневика теж був О. Партицький), була присвячена темі: «Посланіє Т. Шевченка. Естетично-критична студія». Взагалі педагог велике значення надавав проблемам творчості вельетня українського народу Тараса Шевченка. Так, у часописі «Діло» була надрукована його доповідь «Думки Шевченка, їх генеза і мотиви» (1892, ч. 149-150), що була виголошена 1892 р. на Шевченкових вечорницях у Станіславі.

Надалі Кокорудз друкував свої розвідки, рецензії, виступи, кореспонденції в «Зорі», «Правді», «Ділі», «Записках Наукового Товариства ім. Шевченка». Взагалі, він є автором близько 40 наукових і літературних праць, які надруковано як в окремих виданнях, так й у різних журналах і часописах. Найважливішими серед них є: «Маркіян Шашкевич і народні пісні» («Зоря», 1887), «О мітології словянській» («Зоря», 1888), «Десятилітня діяльність Товариства руских Женщин в Станіславі» (1895, ч. 290), «Професор Д-р Омелян Огоновський. Їго житє і твори» (IV том Записок Наукового товариства ім. Шевченка), «Вражіння з подорожі на Україну і Крим в 1901», «Перший археологічний конгрес в Афинах» (1905), «Спомини з Атен» (1906), «Старинна штука у ватиканськїм музею в Римі» (1907), «По якому вчити би граматики руської мови в гімназіях» (1910) та інші. Крім цього, І. Кокорудз написав чимало рецензій на шкільні підручники з української, латинської і грецької мов. За досягнуті наукові успіхи, а особливо за працю, присвячену діяльності професора. Ом. Огоновського, у 1899 р. він був обраний дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Тривалий час Кокорудз був заступником голови філологічної секції, а пізніше головою комісії з питань класичної філології.

Протягом усього життя І. Кокорудз багато часу приділяв громадській роботі, де «тільки народня справа того вимагає» [2, с. 246]. Він був взірцем громадянина, що «все своє життя віддав щоденній, муравлиній, невдячній праці для загалу» [5].

Ще наприкінці 90-х років XIX століття І. Кокорудз як активний член товариства «Руська Бесіда» організовував масові свята, постійно виступав з доповідями або лекціями у філіях товариства «Просвіта», не тільки в містті, але й на селі, зокрема, в сільських читальнях. У «Товаристві руських женщин» він один рік виконував обов'язки секретаря (1890 р.), був одним із засновників «Руського Клубу» і навіть директором в «Банку Зв'язковім». Більше року (1895/6) був вимушений вести діла того банку самостійно, навчившись для тієї мети основних правил бухгалтерії.

Про авторитет педагога свідчить той факт, що коли помер директор української гімназії в Яворові Василь Ільницький, то саме Кокорудз і як член товариств, і як учень покійного представляв львівські громадські товариства на похороні в Підпечарах (біля Станіслава) і виступив на могилі з промовою.

Прибувши 1895 р. до Львова, Кокорудз зразу ж увійшов в українські товариства, був обраний до відділів «Наукового Товариства ім. Шевченка», «Руської Бесіди», «Руського Педагогічного Товариства» тощо.

Коли ж І. Кокорудз вийшов на пенсію після 44 років напруженої педагогічної праці, то, маючи багато енергії та бажання працювати, не пішов на заслужений відпочинок, а дав згоду очолити Товариство «Рідна школа». «На цім становищі, – як відзначала тодішня преса, – необхідна була людина залізної руки, великого такту, докладного знання рідношкільної дійсності і вимог хвилі на виховному полі, яка всеціло б присвятила себе Рідній школі, яка зуміла би зробитися авторитетом, до якого має повне довір'я ціле українське суспільство» [6, с. 154]. Саме таким провідником, який започаткував нову добу в історії Товариства, став Ілля Кокорудз, який з 1927 р. повністю віддався діяльності товариства «Рідна Школа». Як зазначалось у газеті «Діло», він «в часи найбільшої фінансової скрути та найтяжчих ударів не випускав керма із рук, не тівав від відповідальності, як то не раз роблять люди вузьких горизонтів і малої віри, йдучи по лінії найменшого опору» [5].

Взагалі, ім'я І. Кокорудза золотими літерами вписано в історію «Рідної школи». Діяльність Товариства під його керівництвом у 1927-1933 рр. була піднесена на найвищий рівень. Так, завдяки зусиллям Головної управи, отримали свій подальший розвиток різноманітні акції Товариства, розпочаті у попередні роки, були започатковані і нові освітньо-виховні ініціативи. Помітно зростала чисельність дитячих садків, загальноосвітніх і фахових шкіл; навчальними планами загальноосвітніх закладів на 1931/1932 н. р. було передбачено навчання учнів кооперації і відповідно організовано спеціальні курси для рідношкільного учительства; посилилась увага до організації професійної орієнтації учнівської молоді, її професійного самовизначення відповідно до особистих нахилів, здібностей та врахування суспільних потреб для чого почала функціонувати при Головній управі «Українська порада для вибору звання». Слід відзначити, що в рік 50-річчя Товариства було започатковано будівництво у Львові трьох фахових шкіл (чоловічі торговельно-кооперативна і промислова та жіноча ремісничо-промислова); відновлено випуск журналу «Рідна школа» — друкованого органу Товариства (1 січня 1932 р. побачив світ перший номер. Цей журнал аж до 1939 р. був «трибуною у найбільшій підставових справах української нації, якими є шкільництво і виховання та дороговказом у її змаганнях») [7, с. 5].

Не менш вагомим для національного виховання української молоді стало ініціювання Головною управою, починаючи з 1932 р., організації при гуртках «Рідної школи» так званих секцій доросту. Головна мета полягала в тому, щоб «дати нації людей здібних до організованого співжиття на ідейному підкладі свідомої приналежності до української нації», а це реалізовувалося шляхом самоосвіти молоді на гурткових сходах, фізичного вишколу, плекання релігійності та духовної культури [8, с.4].

Живим пам'ятником педагогу стали навчальні заклади, що були відкриті завдяки його фундаціям. Висловлюючи свою останню волю, І. Кокорудз заповів «Рідній школі» значну частину свого майна, грошових заощаджень. Так, в с. Дора (поблизу Яремче) він віддав зі своєї власності приміщення для приватної народної школи товариства «Рідна Школа» і ремісничо-промислової школи. За його кошти був побудований будинок, у якому в 1933 р. була розміщена дівоча українська приватна гуманітарна гімназія, що носила назву «Жіноча гімназія «Рідної Школи» імені Івонни та Іллі

Кокорудзів [9, с. 203]. За словами С. Шаха, це був «останній традиційний галицький патріот, що ціле життя щадив на те, щоб опісля віддати заощаджений гріш своїй вбогій суспільності» [10, с. 50].

І. Кокорудз був врівноваженою, відповідальною людиною, яка ставилася з розумінням до різних проблем, котрі не повинні були йти в супереч вимогам часу та інтересам товариства «Рідна школа». Як голова «Рідної Школи» був «просто ідеальний і тому ця установа потерпіла з його смертю справді велику втрату» [5].

І. Кокорудз – директор академічної гімназії, голова «Рідної Школи», дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка, голова «Союзу Українських Власників Реальностей» і т.д. помер 2 червня 1933 року на 77 році життя. У некролозі зазначалося, що він помер «з почуттям добре сповненого обов'язку на тій тяжкій, але почесній позиції, на якій поставила його воля громадянства» [5]. Тому не дивно, що його похорони, які відбулися у Львові 5 червня 1933 р., перетворилися у величезну маніфестацію, що розтягнулася по вулицях Львова більше як на кілометр і «в якій взяли участь маси народу і всі школи Товариства, складаючи ось так подяку і поклон заслуженому рідношкільному діячеві і патріоту» [11].

На похоронах І. Кокорудза із промовами виступили д-р Кость Левицький, новопризначений директор гімназії д-р Денис Лукіянович, від «Рідної школи» і «Просвіти» – д-р М. Коновалець, від Наукового Т-ва ім. Шевченка – проф. д-р Гординський, від рідношкільного учительства – К. Малицька, Г. Творидло – від батьків учнів мгр. Ю. Старосольський – від студентства – П. Ігнат від Союзу Українських Власників Реальностей» і наприкінці Лев Ясінчук – від керівництва «Рідної школи».

Похований І. Кокорудз на Личаківському цвинтарі у Львові.

Підсумком життя Іллі Кокорудза можуть бути слова зі статті в газеті «Новий час», присвяченій другій річниці його смерті: «Він був зразком українського виховника, громадянина, патріота, він належав до тих немногих, що для народу все віддали, що для нього змогли» [12].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Струтинський М. Ілля Кукурудз (Біографічний нарис) // Рідна школа. – 1933. – Ч.12. – С.199-200.
2. Ілля Кокорудз про своє життя // Рідна школа. – 1938. – Ч.15-16. 15 серпня. – С.245-252
3. Ілля Кокорудз про своє життя до 1897р. // Рідна школа. – 1938. – Ч.13-14. 15 липня. – С.219-220.
4. Герцюк Д. Ілля Кокорудз. Голова Товариства у 1927-1933 рр. // Товариство «Рідна Школа»: історія і сучасність: – Науковий альманах. / Упоряд. І наук. ред. Д. Герцюк, С.Ярема. – Львів: Вид-во Львів. край. Т-ва «Рідна школа», каф. педагогіки ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. Ч.1. – С. 202-205.
5. Ілля Кокорудз // Діло. – 1933. – 4 червня (ч.142) – С. 1.
6. Ілля Кокорудз // Рідна школа. – 1933. – Ч. 11. – С. 154.
7. Рідна школа. – 1932.- 1 січня. – С.4-8.
8. Правильник організації Гуртків Доросту при Кругжках Рідної школи. – Львів, 1935. – 17 с.
9. Шах С. Львів – місто моєї молодості (Спомин присвячений Тіням забутих Львов'ян). – Частина І ІІ. – Мюнхен. В-во: «Християнський Голос», Т. І, 1955. – 267 с.
10. Шах С. Львів – місто моєї молодості (Спомин присвячений Тіням забутих Львов'ян). – Частина 3. Цісарсько-Королівська Академічна гімназія. – Мюнхен. В-во: «Християнський Голос», Т.2, 1956. – с.
11. Ілля Кокорудз // Діло. – 1933. – 7 червня(ч.144) – С. 1.
12. Друга річниця смерті Іллі Кокорудза // Новий час. – 1935. – Ч.117 (2 червня).

Василь Бурдуланюк

ОМЕЛЯН ОГОНОВСЬКИЙ – ВЧЕНИЙ, ПИСЬМЕННИК І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

(До 175-річчя з дня народження. 3.VIII.1833-28.X.1894)

Серед вчених та громадсько-культурних діячів Галичини XIX століття важливе місце належить Омелянові Михайловичу Огоновському. Народився він 3 серпня 1833 року в селі Григорів на Рогатинщині. Навчався в гімназіях у Бережанах та Львові. Пізніше продовжував навчання у Львівській духовній семінарії, Львівському та Віденському університетах. З 1867 року, після відходу з університету у зв'язку з виїздом до Росії Я. Головацького, працює професором на кафедрі української мови та літератури Львівського університету.

О. Огоновський-творець першої національної філологічної школи в Галичині. Серед учнів О.Огоновського – педагога слід назвати І. Франка, М. Павлика, О. Колессу, О. Маковея, В. Коцовського, Р. Заклинського, О. Макарушку та інших.

Він був одним із засновників шевченкознавства та шашкевичознавства в Галичині. Починаючи з 1872 року, вчений опублікував на сторінках львівського часопису «Правда» ряд наукових досліджень про життя і творчість М. Шашкевича та Т. Шевченка. Він відзначав вміння Т. Шевченка мовними засобами створити зорові і слухові картини, вміння створювати і гармонійно поєднувати контрасні художні сцени. Особливості мистецького світосприйняття Т. Шевченка О. Огоновський вбачає не тільки у його глибокому національному корінні, а й в інтелектуальному багатстві. Т. Шевченко, який займав почесне місце серед європейської духовної еліти, на думку вченого, знав і своєрідно трансформував передові філософські та соціально-політичні теорії свого часу.

В 1892-1893 роках за редакцією О. Огоновського було опубліковано двотомне видання «Кобзаря» Т. Шевченка. Воно виконало свою роль у збереженні та систематизації творчої спадщини Кобзаря.

В 70-х роках XIX століття з-під пера О.Огоновського з'явилися такі цікаві дослідження як «Погляд на історію руської літератури в часі Татарщини» та монографія про «Слово о полку Ігоревім», що звернула на себе увагу у всій Європі. З університетських викладів О. Огоновського постав «Погляд на Квітчину повість «Маруся», де дослідник ґрунтовно аналізує згаданий твір автора зі Слобожанщини, що пізніше знайшло схвалення в М. Зерова, М. Дашкевича, Ю. Шевельова та інших відомих вчених.

Працюючи на кафедрі української філології, О.Огоновський як ніхто інший відчував потребу цілісного опрацювання історії української літератури. В 1881 році він написав «Короткий погляд на історію літерату-

ри руської від Татарщини до кінця XVII віку», а згодом, в 1886-1894 роках видав шеститомну «Історію літератури руської». В цій праці дослідник вперше поставив проблему української літератури в її органічному розвитку від найдавніших часів до кінця XIX століття і послідовно провів ідею самобутності українського народу та оригіна-

льності української літератури. Саме це стало причиною різкого заперечення праці О. Огоновського російською шовіністичною критикою і викликало активну дискусію, що зав'язалась між О. Огоновським за підтримки А. Кримського, І. Нечуя-Левицького та Б. Грінченка з російським вченим О. Пипінім. Перу вченого належать також праці «Грамматика руського язика», «Хрестоматія староруська», «Студії на полі української мови» тощо.

Поруч з науковою творчістю О. Огоновський також відомий як письменник. Спочатку з'являються його поетичні твори: «Думка на розвалинах замчища Галицького», «Хрест», «Святий вечір», «Пролог» тощо. Останній твір, що був написаний у 1864 році до відкриття українського театру у Львові, отримав схвальну оцінку І. Франка як поезія «котра найпростішим словом уміє трапити до серця».

Є в творчому доробку О. Огоновського і прозові твори. В оповіданні «Святий вечір» він зробив спробу відтворити життя повітової шляхти Згодом видав десять оповідань для дітей. Це, зокрема, оповідання «Верховина», «Нагорода пильності», «Сироти», «Небезпечна купіль» та інші. О. Огоновський написав також публіцистично-художні есе «Життя Тараса Шевченка», «Маркіян Шашкевич. Про його життя і письменство» та п'єси на історичну тематику «Федько Острозький», «Настасія» та «Гальшка Острозька». В останній п'єсі автор порушив проблему денационалізації української шляхти, її втрату як національної еліти, яка могла б очолити визвольну боротьбу народу за державну незалежність. Згадані п'єси мали сценічний успіх в галицькому та наддніпрянському театрах.

О. Огоновський відомий і як активний громадський діяч. З моменту заснування в 1868 році Товариства «Прогрес», він активно з нею співпрацював, а з 1877 року майже 18 років очолював це поважне товариство. Був також одним із засновників і діяльних членів «Руського товариства педагогічного» (пізніше «Рідна школа»), членом-засновником і керівником філологічної секції Наукового Товариства імені Шевченка та крім усього цього був активним діячем галицьких народолюбів в перші десятиліття їхньої суспільно-політичної діяльності.

Омелян Огоновський

Теофіл Виноградник

ВІРМЕНИ СНЯТИНЩИНИ

Внаслідок сприятливих умов Снятин досить рано стає важливим торговим шляхом із Львова на Коломию, Снятин і Чернівці в напрямку Молдавії, який з'єднував Схід із Заходом.

Проїжджаючи через Снятин в період феодалізму, певну спадщину для нашого краю залишили представники інших національних меншин, зокрема, вірмени знайшли тут вигідне для себе місце осілости. Вірменські колоністи, прийшовши з Молдавії, радо осідають на родючих землях Покуття, в тому числі Снятина – старовинного західноукраїнського міста, центра королівського староства XV-XVIII ст., розташованого на пограниччі Галичини і Молдавії, де схрещувалися великі торговельні шляхи, що з'єднували багато країн Європи і Азії.

Снятин був великим містом, мав право складу різних товарів та славився своїми торгами і ярмарками по всій Речі Посполитій. Багато купців з числа вірмен приваблювала до себе сіль, що добувалася поблизу Коломиї. Вони добре знали, що ця територія багата на хліб, знали вартість пшениці, жита, ячменю та інших культур, які вирощувалися на снятинських землях.

1134 р. князь Берлад Іван Ростиславович видав грамоту, в якій сказано, що міста, розміщені в басейнах ріки Прут і пониззі Дунаю, мали важливе значення в міжнародній торгівлі.

Вірмени на Снятинщині осіли за королівським привілеєм 1628 року. У поселенців сонячної Вірменії була висока і самобутня культура, яку колись їх предки принесли зі своєї прабатьківщини – Араратської долини.

Снятинщина гостинно зустрічала вірменських поселенців, скоро тут з ними зживалися. Вірмени зробили значний внесок у суспільно-політичне та культурне життя краю.

Архіви України, Польщі і Вірменії зберегли окремі документальні матеріали: спеціальні актові книги вірменського суду, діловодні документи міст, в яких вірменські поселенці мали свій магістрат (Львів, Станіслав, Лисець, Тисмениця), судочинство (Снятин, Городенка та ін.)

Звичайно, українських міщан до самоврядування не допускали, відпихали від торгівлі, ремесла, закріпачували селян. В установах панувала німецька, польська, латинська мови, тільки не українська. Збереглися письмові договори на поземельні відносини. Вірмени володіли великим досвідом в торгівлі зі Сходом. Привертають увагу їх старі звичаї, обряди, писемність і книги. У книгах станіславського вірменського магістрату за 1780-1794рр. згадується про зв'язки станіславських вірмен з поселенцями із сусідніх колоній, про їх торговельні, ремісничі, побутові взаємозв'язки з місцевим українським населенням, про дружбу між вірменськими та українськими сім'ями. Снятинські вірмени добре знали українську мову, запозичува-

ли у місцевих жителів звичаї, обряди. За прикладом села Русова, на Різдвяні свята вірмени сіл Потічка, Видинова, Новоселиці та інших клали на стіл під скатертину сіно, варили пшеницю з маком, спільно колядували.

В науковій бібліотеці Львівського національного університету ім. Івана Франка збереглися акти вірменських снятинців, де висвітлені матеріали з історії соціально-економічних і правових відносин у вірменському поселенні XVII-XVIII ст. Не випадково королівський люстратор, описуючи в 1565 р. Снятинське староство, писав, що снятинські ярмарки і торги є «першими над всіма містами Русі». Снятин почали відвідувати купці і ремісники з Півдня і Сходу. Число вірмен в Снятині та навколишніх селах збільшувалося.

Король Сигізмунд у 1628 році надає окремі привілеї вірменським колоністам Снятина. У королівській люстрації 1752 р. серед снятинських вірмен були такі прізвища: Голуб Сучанський, Богдан Сучавський, Богдановичі, Теодоровичі, Августиновичі. Вони славилися своїм багатством, за що їх називали «панамі». В їх руках зосереджувалася значна влада.

Велику роль в економіці Снятина відігравали вірмени, яких називали «новоміськими» в кількості 300 чоловік. З їх середовища виходили відомі вчені різних галузей науки. П'ятдесят вірменських вчених є вихідцями з Прикарпаття, серед них 10 докторів наук з теології, гуманітарних дисциплін та фізико-математичних наук.

Барон Григор, уроженець Снятина 1754 р. н., закінчив науки у Львові, повернувся до Снятина, де продовжував наукову діяльність. Багато зробив для вірменського поселення Снятина Деодат Мараморш, доктор теології, професор моральної і пастирської теології.

За люстрацією 1752 р. у виборах брало участь 47 вірмен. Якщо до кінця XVII ст. вірмени селилися виключно в містах Снятині, Станіславові, Тисмениці, Лисці, Кутах, Городенці, то в XIX ст. вірмени вже проживали у 65 селах Покуття та Буковини. Це пояснюється тим, що у XVIII ст. почався занепад торгівлі, тому частина вірменських торговців переселялася в села, щоб знайти там джерела до існування.

За заслуги перед польською державою в другій половині XVIII ст. вони отримували дворянство, так зване «шляхетство», заводили фільваркове господарство і повністю злилися з польською шляхтою. Лиш невелика частина вірмен у м. Снятині та навколишніх селах стали українцями, розділивши з ними подальшу долю.

На Снятинщині панувало три брати Теодоровичі. В селі Потічок власником панського двору був

Роман Теодорович, який побудував великий моторний млин, конкуруючий з млином у селі Микулинці, побудований паном з Русова Йосифом Теодоровичем. Приміщення млина збереглося досі. Леон Теодорович (1890-1918 р.) був власником посілости в селі Новоселиця, мав 400 моргів поля, згодом продав свій ліс, а капітал вклав у копальню, шахту «Колар». В селі Підвисока дідичем власного двору у 1910 р. був вірменин Давид Абрамович. В с. Русові господарював дідич Йосиф Теодорович, учасник повстань Гарібальді та польського (1863 р.). Він підпорядкував собі село і був власником 80 селян, які своєю працею обслуговували фільварок і майнове господарство. Був у селі законодавцем і суддею, опікуном підданих і носієм адміністративної, поліцейської та виконавчої влади. Таким чином домогся великого багатства.

Не менш багатим був Семен Стефаник, батько українського письменника Василя Стефаника, перейнявши хист господарювання від своїх прадідів, які переселилися до Русова після зруйнування Катериною II Запорізької Січі в 1775 р. Семен Стефаник, як і його батько Лука і дід Теодор, сам орав землю, засівав, збирав хліб, а односельчани за працюовитість і людяність обрали його війтом.

Йосиф Теодорович був у добрих стосунках із Семеном Сефаником. Вони володіли землями, які лежали між селами Стецевою, Потічком, Красноставцями, Белелусю, Устям, Будиловом і Микулинцями. Третім багатим землевласником села був рід Дідухів, які завжди між собою боролися за владу і верховенство в селі.

Якось Теодорович зайшов у гості до Семена Стефаника, щоб з'ясувати питання подальшої освіти в селі. Побачивши, що маленький Василько перегортає книжечку, запитав у нього чи він знає щось на пам'ять, Василько довго не думав і прочитав панові напам'ять молитву. Пан здивувався і сказав Семенові Стефаніку, що сина треба обов'язково посилати на подальше навчання, адже в нього гарна пам'ять і чиста українська мова.

Анна – дружина Семена Стефаника ніколи не хотіла погодитися з тим, щоб її найстаршого сина Василька посилали далі вчитися і заявила: «Бодай того пана нічо лихо не минало, то він намовив, аби хлопця давати до школи».

Не думали, не гадали батьки Стефаніки, що їх син Василько в майбутньому стане великим письменником, новелістом світового значення, і прославить не тільки їх рід, село, а й усю Україну.

Василь Стефанік після успішного навчання в Снятинській школі поступив на навчання до Коломийської гімназії. Батько влаштував сина на квартиру до якогось Томаша, бездітного чоловіка. У кухні студент спав на топчанику поруч зі своїм господарем і господинею, тут і вчив уроки. За кухнею було ще дві кімнати, в яких мешкали панни. До них приходили і вдень і вночі чоловіки. Студент Василько ходив їм за пивом, горілкою, обслуговував їх, не знаючи, що там за дверима діялося.

Якось дідич Йосиф Теодорович вибрав вільний час і вирушив до Коломиї, щоб подивитися і

переконатися, як навчається і проживає його підопічний Василько. Коли зрозумів, що там діється і в яких умовах той проживає, то аж взявся за голову. Наказав йому спакувати речі і поселив на іншій більш пристойній квартирі. Тут він уже міг не тільки нормально вчитися, але й відпочити. Така виявилася дружня безкорислива допомога Василеві з боку дідача Йосифа Теодоровича. Вона запам'яталася йому на все життя. Бо хто зна, які б були наслідки подальшого проживання у тій Томашевій «квартирі».

Як уже згадувалося, у 1968 р. русівський дідич Йосиф Теодорович вирішив своїм коштом побудувати в селі Микулинцях, що під Снятином, перший у повіті паровий млин. Він домовився з професійним майстром-будівельником, який у Снятині будував високу ратушу з датою «1909», з якої в ясну погоду видно буковинські села і Чернівці.

Господар домовився з майстром, щоб той на будівництві млина збудував димову трубу. Труба вже своє відслужила, а Ратуша є символом не лише Снятинщини, а й всього Покуття. На її башті продовжують бити куранти, а годинникові стрілки відлічують час.

1-го липня 1991 року вперше на вершині ратуші замайорів державний синьо-жовтий прапор, який встановив снятинець Роман Древо. Прапор, символізуючий українське мирне небо і золоте пшеничне колосся.

У селі Русові з 1885 року стоїть церква Різдва Пресвятої Діви Марії. Щорічно 21 вересня русівчани святкують цей церковний храмовий день. Патроном місцевої церкви була глибоко віруюча людина Йосиф Теодорович, який під тиском польської адміністрації неодноразово обирався депутатом до Галицького сейму.

У 1897 р. на церковному подвір'ї закопали місійний хрест, щоб повсякчасно народ пам'ятав, скільки ласки зіслав Бог на тому місці, скільки провин відпустив.

На освячення хреста запросили Митрополита Галицького Андрія Шептицького. В с. Русові та навколишніх селах впродовж трьох днів після освячення хреста по хатах нічого не варили, у полі вся праця припинялась, народ жив лише хлібом і водою.

В будинку Й. Теодоровича відбулася дружня розмова між Митрополитом і студентом медичного факультету Краківського університету Василем Стефаніком, який приїхав спеціально, щоб прийняти участь в освяченні хреста. Між ними зав'язалася щира і довготривала розмова, яка переросла в дружбу. До Андрія Шептицького заходили пізніше і сини Василя Стефаніка Семен та Юрій, які свого часу навчалися у Львові на юридичному факультеті. Василь Стефанік на протязі всього життя заходив у гості до Андрія Шептицького, де вів з ним розмови про розвиток державності України.

Русів – невелике мальовниче село на Покутті, про яке, відвідуючи Василя Стефаніка, Іван Франко писав:

«Русів і ціле Покуття – одне з найкращих закутків, які мені доводилося бачити на широких просторах не лише нашого краю».

В Русів на педагогічну практику прибув Іван Федорак, а згодом і вчителька з села Видинів Катерина Берлад. Старостою на їх весіллі був Василь Стефаник. Пізніше, він став хрестним батьком єдиної їх дочки Дарії. В. Стефаник тішився тим, що до його трьох синів Семена, Кирила і Юрка додалася ще й дочка-хрещениця. Так, зав'язалася тісна дружба між В. Стефаником і освітянами Федораками. Згодом, до них приєднався дідич Йосиф Теодорович та священник Михайло Дольний. Це й була та сільська еліта – освічена, поважна і впливова у вирішенні тих чи інших питань сільського урядування.

Культурний розвиток вірменського поселення Покуття засвідчує про високий рівень їх освіти і письменства, культурно-освітньої діяльності, розвитку своєї архітектури.

Прибувши до русівської школи, де колись навчався Василь Стефаник, новопризначений учитель Іван Федорак заявив:

«Будинок старий, довгий, похмурий, все нагадує, лиш не школу. Вхід до мешкання через ганок і кухню. За кухнею два маленькі покоїки... За мешканням довжезна кляса, старі лавки... На середині кляси два грубі стовпи підпирають суфіт, що на середині вигнувся...»

Незважаючи на такий стан будівлі школи, відомий письменник України Ярема Гоян писав:

«Тож слава і хвала «Рідній школі», яка подвижництвом її творців і вчителів піднімала очі цілої нації від землі до неба, аби народ побачив за плугом сонце і рай, який є не тільки в небі, а може роботяжими руками відкритися нам в Україні».

З цих позицій В. Стефаник, І. Федорак з допомогою Й. Теодоровича вирішили побудувати нову «Народну школу». Дідич особисто накреслив план будови двоповерхової школи, і сам здійснював нагляд за будівництвом.

Школа будувалася три роки (1925-1927 рр.) за кошти села. На її будівництво продано 8 моргів (4,8 га) громадської толоки (необробленої горбистої площі землі, на якій випасалися вівці). За один морг землі платилося 400 доларів. Крім того, кожне господарство Русова здавало на будівництво школи по одному центнеру зерна від морга землі.

Таким чином, спільними зусиллями була збудована двоповерхова цегляна школа з чотирма класами навчання. На першому поверсі в двох класах навчалися учні, а на другому жила сім'я директора школи Івана Федорака.

Не дивлячись на декрет Ю. Пілсудського від 29 вересня 1939 року, який позбавляв українське населення права навчати своїх дітей рідною мовою, завдяки В. Стефаніку та І. Федораку навчання в школі, єдиній на Покутті, велося українською мовою.

Одними з кращих учнів цієї школи і її учителя Івана Федорака залишаються Микола Плав'юк, Президент Української Народної Республіки в екзилі, почесний громадянин Снятина і Русова, а також науковці Василь Ілліч Стефаник, Василь Яценко, Михайло Тофан. Директорами цієї школи були вихованці Івана Федорака – Микола Ді-

дух, Михайло Ленко, Василь Дідух, багато педагогів. Автор цієї статті також гордиться тим, що був учнем І. Федорака.

Зрозуміло, що вірменський дідич Теодорович підтримував окупаційну польську владу і кандидатів на виборах від польських партій. Наближалися вибори до громадської Ради. Вибори відбувалися на давній австрійський лад. В першому колі голосували ті, що платили найбільший податок, в другому колі ті, які платили менший податок і т.д. В селі були дві партії: «читальня», на чолі якої стояв Антон Гуменюк, однодумець Івана Федорака, і партія «хрунівська», на чолі якої стояв вїйт Петро, однодумець Теодоровича.

В день виборів посилає Й. Теодорович селянина Грицька до директора школи:

— Казав пан Теодорович, що як ви не будете голосувати за хрунівських, в Русові вас немає.

Вислухавши посильного, І. Федорак зрозумів, що проти панського нахабства він безсильний.

На наступних виборах до сейму, при виборчій комісії сиділи спеціалісти, «генії». Іван Федорак кинув бюлетень за українського посла. А вже наступного дня повітовий виділ у Снятині знав, за кого голосував І. Федорак. Його все це дуже здивувало, адже голосування таємне, всі бюлетені однакові. Згодом загадка виявилася. Члени виборчої комісії під час голосування на бюлетеннях зробили маленькі відмітки.

Один відомий державний діяч з приводу виборів виголосив крилаті слова: «Важливо не те, за кого і як голосує виборець, важливо хто підраховує голоси».

Та, незважаючи на різні політичні погляди, В. Стефаник, І. Федорак, Й. Теодорович продовжували жити дружно. Русівчани з великою пошаною відносились до українського письменника «володаря дум селянських» – Василя Стефаніка, українського освітянина, «Великої правди учителя» Івана Федорака і, безумовно, до дідича Йосифа Теодоровича.

В школі І. Федорак працював 26 років. У зв'язку з тим, що Русівська школа готується до відзначення свого 80-ліття, директор школи Василь Гнатюк та голова сільської ради Павло Тофан вирішують питання про встановлення на будинку тодішньої школи, в якій зараз розміщується Літературно-меморіальний музей Василя Стефаніка та літературний музей Івана Федорака, меморіальну дошку Йосифові Теодоровичу, а також одну з вулиць села назвати його іменем.

*Редакція альманаху
“Красзнавець Прикарпаття”
вітає автора з присудженням
звання лауреата премії
ім. Марійки Підгір'янки і бажає
нових творчих здобутків!*

Мирослав Нагірний

ЗВ'ЯЗКИ РОДИНИ ШУХЕВИЧІВ ТА РОДИНИ ФЕДАКІВ

(кін. XIX – серед. XX ст.)

Особисті зв'язки видатних людей завжди відігравали важливу роль в економіці, політиці, культурі тощо. В даній розвідці ми спробуємо простежити, наскільки близькими були погляди й контакти двох відомих у Галичині родів – представників дрібної української шляхти – Федаків і Шухевичів. Дана тема є актуальною, оскільки родина Шухевичів та родина Степана Федака, одного з провідних галицьких діячів кінця XIX – першої третини XX ст., мали тривалі тісні стосунки впродовж багатьох десятиліть, взаємно впливали одні на одних та підтримували.

Онука С. Федака Ольга Кузьмович – довголітня редакторка української газети «Свобода» в Нью-Йорку, відзначає у своєму спогаді «Коли герой ще не був героєм» про Р. Шухевича: «Для мене завжди було цікавим думати про героїв як про звичайних людей – із усіми їхніми прикметами та хибамі, але передусім – обставинами їхнього щоденного життя, яке вони, не зважаючи на свої обов'язки, завдання і славу, провадили як кожна інша смертна людина. Звичайно, такі мої спомини не зустрічаються із прихильним відгуком у нашій громаді. А все ж у західному світі, знаємо добре, пишуть біографії усіх славних людей і в них без застережень описують їхні слабші чи сильніші сторони життя, а навіть часто торкаються дуже інтимних подій, і такі книжки знаходять читача, ба - відтак ними користуються й пізніші дослідники. У нас таких біографій майже немає, і наші молоді покоління виростають у переконанні, що кожний український славний муж був «лицарем без вади», від коліски до відлиття в бронзі. Що гірше, навіть історично потверджені факти часом прикрашають до тої чи іншої потреби. Яюсь так доля склалася, що мені було суджено лише «обтиратися» об славні постаті нашої визвольної боротьби саме тоді, коли вони були «також людьми». Так було із Євгеном Коновальцем, Андрієм Мельником, Стефаном Федаком-Смоком, і так було із «Шухом», тобто Романом Шухевичем.»¹

Батько С. Федака – Іван (1834-1871) – син одного з перших українських адвокатів Василя Федака, навчався в 1850-х роках у Львові, працював дяковчителем у Перемишлі, Яворові тощо. Письменник і перекладач **Осип Шухевич (1816-1870)** родом із с. Ракова на Станиславівщині під час навчання у Львівській духов-

ній семінарії належав до кола «Руської Трійці», друкувався в літературно-науковій газеті «Пчолола» (1849), перекладав П. Вергілія, Е. Шульце, Гердера, наслідував Вальтера Скотта. Його твори «Переводи і наслідування Осипа Шухевича, з портретом і життєписом автора» видав посмертно (1883 р.) син Володимир. Тема стосунків їхніх родин в історіографії не висвітлена. Особу Степана Федака вперше спробувала повернути в нашу науку львівська дослідниця Зоя Баран. Хоча, як вона відзначає, С. Федак не залишив ґрунтовних спогадів², оскільки помер несподівано, але це зробили його рідні. Зокрема, дружина Марія (Січинська) – активна громадська діячка. Окрім старшого сина, теж Степана («Смока»), що 1921 р. вчинив замах на Ю. Пілсудського, в них було ще 7 дітей, в тому числі – дружина Л. Шепаровича – Олена, Є. Коновальця – Ольга, А. Мельника – Софія та В. Гриневича (сина письменниці Катрі Гриневичевої) – Марія. Дочка найстаршої з них, Олени, – редактор української газети «Свобода» в Нью-Йорку Ольга Кузьмович видала книгу спогадів на основі записів своєї бабці – Марії Федак³. Це знамените сімейство десяти років було в найтісніших контактах з багатьма чільними діячами Галичини.

Подружжя Володимира і Герміни Шухевичів та родина Федаків

Дуже близькі стосунки мало подружжя Федаків з І. Франком, А. Шептицьким, сімействами Левицьких, Нагірних і т. д. Степан Федак (1861-1937) навчався і проживав у Львові з 1974 р. Визначний громадський діяч **Володимир Шухевич (1849-1915)**, етнограф, педагог і публіцист, дійсний член НТШ, з 1876 р. учитель середніх шкіл у Львові, автор і видавець дитячих книжок, редактор газет, один з керівників численних громадських установ, зокрема, т-ва «Просвіта», Укр. Пед. Т-ва, засновник т-в «Руська Бесіда» (його голова 1895-1910), «Боян» (1891) і Муз. Т-ва ім. Лисенка (1903-15), до деяких з них входили Степан та Марія Федаки. Також В. Шухевич збирав (разом з графом В. Дзедушицьким і директором Л. Вержбіцьким) етнографічні матеріали і мистецькі предмети домашнього промислу на Гуцульщині для Музею ім. Дзеду-

¹ О-Ка. (Кузьмович О.). Про це і те. – Нью-Йорк, 2000. – С. 42.

² Баран З. Степан Федак: штрихи до образу львівського «неполітика» // Львів: місто-суспільство-культура. – 1999. – С. 555.

³ О-Ка. (Кузьмович О.). Про це і те. – Нью-Йорк, 2000.

шицьких, в якому влаштував природничо-етнографічний відділ, зробив чимало для поширення української культури за кордоном: організував подорож хору «Боян» на виступ до Праги (1891). Подружжя Федаків з кінця XIX ст. мало будинок на Гуцульщині, у Ворохті, можливо, його відвідував і В. Шухевич, що у своїх творах писав також про Ворохту.

Дружина Володимира Шухевича Герміна (1852-1939), видатна громадська діячка, послідовниця емансипаційного руху Н. Кобринської, була родом з Перемишля, як і С. Федак. Співпрацювала з чоловіком. Вона співзасновниця одного з перших українських жіночих товариств у Львові Клубу Русинок (1893, перша і довголітня голова), який, у свою чергу, створив Жіночу Спілку Промисловців «Труд» (1900-14), очолюваною Герміною Шухевич, а до Управляючої ради ввійшли Марія Федак, Марія Грушевська та ін.).⁴ Крім цього, Г. Шухевич – голова надзірної ради товариств «Українська Захоронка», Опіки над домашньою прислугою, директор Інституту для дівчат ім. св. Ольги та ін.⁵

З початком Першої світової війни й окупацією Галичини російськими військами новопризначений губернатор Галичини полковник Сергій Шереметев відвідав польського римокатолицького архієпископа Більчевського й вірмено-католицького архієпископа Теодоровича, «але зігнував митрополита А. Шептицького як репрезентанта українців Галичини. Так само з нехиттю він прийняв українську делегацію під проводом д-ра Степана Федака, яка просила його залишити українські інституції так, як вони досі існували. Шереметев відповів, що та справа тепер не актуальна і він не може брати на себе жодних зобов'язань».⁶

Володимир Шухевич помер 1915 р., а С. Федака разом з багатьма іншими провідними діячами було вивезено до Російської імперії як заручників.

Адвокати С. Федак, М. Шухевич, С. Шухевич

У серпні 1916 р., завдяки обміну на полоненого російського консула, через Фінляндію, Швецію та Німеччину, С. Федак-батько повернувся з Києва, де заснував «Товариство опіки й допомоги для українців з Галичини», до Львова.⁷

З деякими діячами УНР його стосунки не склалися. У спогадах Л. Цегельського є свідчення, що В. Винниченко називав його самото та інших галичан (С. Федака, К. Левицького) «дрібнобуржуазними загумінковими реак-

ціонерами»⁸. У 1918 р. «товариш» Винниченко, довідавшись від «товариша» Назарука, за чим він із Шухевичем (Степаном – М. Н.) приїхали і що їм Гетьман дає, наче в смертельні судороги впав... – Ви нам, товаришу, ввесь плян руйнуєте! А як же ж ми зробимо повстання без Січових Стрільців? Тут усе наладане, щоб звалити Скоропадського, а Ви їх до Львова хочете забирати? На це ми ніяк не погодимось. Ви, як соціаліст, довжні (!!!) з нами йти, а не підтримувати оцих дрібнобуржуазних Костів, Цегельських, Федаків та інших загумінкових реакціонерів. Ви краще оставайте з нами. Ми тут робимо велику історію».⁹ Далі керівник революції ще пряміший: « – Начхатъ нам тепер на Львів і на галицький загумінок. На Київ нам дорога! А через Київ до Львова!.. Сьогодні в світі час на революцію робочого народу, а ваша Галичина відстала від прогресу! – фантазував Винниченко».¹⁰

В архівному фонді С. Федака у Львові збереглися листи за 1920 рік до адвокатів Шухевичів – Степана і Миколи. Зокрема, на 1-му аркуші (З комітету укр. Адвокатів. УГК. В секція-Правна Порада, Львів (печатка). До д-ра Івана Волошина) читаємо: «Відклично до рішення 7.4.1920р. щодо віддання справ на рушення прав оборонців прокурором підчас звісної Вашої оборони відносимось за одним до Д-ра Шухевича з тим, що Вп. Товариш подадуть йому точні пояснення. Просимо отже негайно звернутися до д-ра Шухевича і подати потрібні дані. Дня 8 квітня 1920р.»; Арк. 2 – документ, адресований Миколі Шухевичу...¹¹ Це дядько С. Шухевича Микола (1862-1942) – лише на рік молодший за С. Федака, адвокат у Львові, приятель В. Стефаніка.

Адвокат Степан Шухевич (1877-1945) командант куреня УСС в 1914-15 рр., отаман УГА (1919 р.) – командир 4 Золочівської бригади, пізніше референт Начальної Команди УГА. По війні – адвокат у Львові, оборонець у політичних процесах. Після навчання у Львівській гімназії він з 1895 р. вивчав право. Практику проходив у Відні, а з 1903 р. працював суддею у Раві-Руській, Долині, Дрогобичі.

У 20-х роках працює адвокатом у Львові. Серед його найкращих судових справ – справа Степана Федака (1922), Ольги Басараб (1924), Р. Шухевича й Б. Підгайного за атентат проти Собінського, процес над учасниками першого конгресу ОУН (1929) та інші. У 30-х роках він виступає захисником у багатьох судових процесах, пов'язаних із ОУН, найбільшим з яких

⁴ Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 156.

⁵ Енциклопедія Українознавства. – Т. 10. – С. 3908.

⁶ Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр. – Львів, 1998. – Т.1. – С. 33-34.

⁷ Діло. – 1937. – 12 січня; Діло. – 1925. – 27 жовтня; Баран З. Степан Федак: штрихи до образу львівського «неполітика». // Львів: місто-суспільство-культура. – 1999. – С. 555.

⁸ Цегельський Л. Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. – Н-У. – Філадельфія, 1960. – С. 80.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само. – С. 81.

¹¹ ЦДІА України у Львові. – Фонд 373. «Федак Степан, адвокат (1861-1937)». – Опис 1, Спр. 10. Матеріали про діяльність «Палати адвокатів у Львові». (протоколи, інструкції, звіти та ін.), належить С. Федаку як члену цієї палати. Поч. 8 квітня 1920 – закінч. 16 грудня 1936 р. – 74 арк.

був процес у справі 12 членів ОУН, які напали на пошту в Городку. Як писав у своїх споминах С. Шухевич, у день страти Біласа і Данилишина «весь Львів, вся українська спільність в той день плакали і проклинали тих, що повісили прегарних українських хлопців. Були відчинені всі церкви Львова, в них горіло світло, люди наповнили церкви вщерть і молилися, а дзвони гули і несли у світ відомість про смерть двох молодих українців, що стратили життя для ліпшого майбутнього рідної України. У цілій Галичині панував сум - важкий сум». В судовому процесі у справі щодо вбивства міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького С. Шухевичу разом з іншими адвокатами, які теж були задіяні в цьому процесі, вдалося врятувати від смерті весь крайовий провід ОУН на чолі з С. Бандерою. Не припиняв адвокатської практики С. Шухевич і в роки німецької окупації, а з наступом радянських військ емігрував до Західної Німеччини, де і помер.

Постать С. Шухевича, як і С. Федака, серед адвокатів-українців була унікальною і харизматичною. Як говорив Л. Ганкевич стосовно одного з процесів, що відбувався у Самборі, адвокати «зупинилися на тому, що за дармо за свій кошт ніхто з нас їхати не може на тритижневу розправу, а Шухевич поїхав. Це поставило інших у незручне становище».¹² З іншого боку, наприкінці 20-х років вирішальну роль в організації оплати праці адвокатів на судових процесах брали на себе проводи УВО, ОУН, КПЗУ тощо. Однак, у діяльності цих проводів іноді проявлялися прикрі тенденції. Не достатньо цінуючи жертвність українських адвокатів, вони штучно створювали у суспільстві думку про небажання адвокатів захищати політичних в'язнів. З цією метою вони навмисне очікували, коли у справі буде визначено адвокатів за призначенням. Після цього поширювали розмови, що українські адвокати не хочуть здійснювати захисту в політичних справах. Як наголошував В. Старосольський, цим самим «проти українських адвокатів воюють систематично брехнею...».¹³

Ще один епізод страти згадує С. Шухевич: «Ми (Кость Паньківський, Володимир Старосольський та Степан Шухевич – І.Г.) пішли до хлопців. Виглядали зовсім спокійними, але коли прощався з Василем Біласом, той обняв мене за груди і через якийсь час тулився до моїх грудей, як це робить мала дитина, коли тулиться до своєї дорогої матері. Проходячи біля нас, Данилишин крикнув до нас: «Щиро прощаю Вас! Хай живе Україна». В'язнична сторожа кинулася, щоб долонею закрити уста Данилишина...».¹⁴

¹² ЦДІА України у Львові, фонд 359, опис 1, Спр. 352, арк. 53 зв., цит. по: Гловацький І. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921-1939 рр.). – Львів, 2003. – С. 288.

¹³ ЦДІА України у Львові, фонд 371, опис 1, Спр. 73, арк. 44., цит. по: Гловацький І. Українські адвокати... – Львів, 2003. – С. 288.

¹⁴ Шухевич С. Моє життя. Спогади. – Лондон, 1991. – С. 454-455.; цит. по: Гловацький І. Українські адвокати... – Львів, 2003. – С. 289-290.

1 грудня 1932 р. польська преса помістила фото вбитого при нападі на пошту в Городку Юрка Березинського, дочка д-ра С. Шухевича впізнала його, але адвокат переконався лише зустрівши «перед кам'яницею НТШ Мирослава Рака і Дарку Федаківну, які потвердили згодом моєї доньки».¹⁵

«Новий час» з дня 1-го листопада 1933 під заголовком «Микола Лемик перед наглим судом» подає: «Львів 30 жовтня 1933. Сьогодні почався черговий наглий суд у Львові. Перед судом став 18-літній Микола Лемик, студент математично-природничого відділу Львівського університету, що в суботу, 21-го жовтня ц.р. він у совєтському консуляті вбив начальника секретаріату консуляту Маїлова і ранив функціонера того ж консуляту Джугая. Зацікавлення розправою велетенське. В год. 8.45. зала майже повна публіки. Деякі журналісти заняли свої місця вже й на три четверти години перед розправою. Заступлена в комплекті не лише львівська преса, але й часописи з інших міст Польщі ... а навіть заграничні... В год. 9.45. зала повна... входять на залу адвокати: (подаємо в поазбучному порядку): д-р Ст. Біляк, д-р Лев Ганкевич, д-р Кость Левицький, д-р Ол. Марітчак, д-р Осип Назарук, д-р Вол. Старосольський, д-р Ст. Федак, д-р Ст. Шухевич. Всі боронять підсудного. Лавою оборонців проводить д-р Степан Шухевич...». Прокуратор д-р Прахтель-Моравянські противиться тому, щоби підсудного боронило більше число оборонців. «Є це, – говорить прокуратор, – демонстрація, а демонстрація на цій залі не може мати місця»... Після перерви входять на залу три оборонці в тогах, інші вже без тог...».¹⁶

С. Федак мав щастя не дізнатись про великі репресії 1937 р., загибель свого зятя Є. Коновальця й інші важкі для України і родини Федаків події, бо «помер саме під Різдво... 6 січня 1937 року в 76-ім році життя. В похоронному поході взяло участь біля 5000 осіб і 22 священники. Ховали людину, яку знав увесь Львів без огляду на національність».¹⁷

Продовження боротьби вимагало її науково-філософського обґрунтування. В 30-х рр. ХХ ст. ОУН визнала Дмитра Донцова ідеологом українського націоналізму, мабуть тому, що організація такого масштабу повинна була мати якогось ідеолога, а серед членів ОУН такого не було. Назвали Д. Донцова ідеологом українського націоналізму без його згоди, хоча в душі він, може, був з того радий, оскільки це збагачувало кількість читачів видаваного ним «Вістника». Але коли 1941 р. С. Бандера запропонував Д. Донцову бути президентом української держави (Бандера тоді думав,

¹⁵ Д-р С. Шухевич. Великим борцям... // Білас і Данилишин. Опрацював Д. Чайковський. – Н. – Й., 1969. – С. 209-232.

¹⁶ Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Т.1 (1920-1939). – Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк, 1968. – С. 341-342.

¹⁷ Правда. – Львів. – 1937. – 17 січня. – С. 2.

що німці утворюють таку), то Д. Донцов відповів: «Я радо прийму цю посаду, але не з ваших рук, пане Бандера».¹⁸ Можливо, він мав кращі стосунки з оточенням С. Федака, ніж з ОУН-революційною.

Роман Шухевич і родина Федаків

Безперечно, спілкуючись із родиною Федаків, молодий Р. Шухевич не міг не підпасти під їхній вплив, але завдяки своїм численним талантам, неординарним здібностям тощо, він теж скоро став для них авторитетом. Онука С. Федака згадує, що знала його ще з дитячих років як приятеля наймолодших сестер мами, зокрема, тітки Оксани. «Обоє вони вчилися у Музичному Інституті у Львові та були учнями професора музики Тараса Шухевича. Там, в тому Музичному Інституті, я була б постійно з родиною Федаків на музичних імпрезах, і там вперше слухала як Ромко грав. Він грав з чуттям і дуже добре, але, як розповідала тітка Оксана, ніколи не мав терпеливості вправляти. Але я з захопленням дивилася на цього молодого русявого хлопця з затисненими вузькими устами, як він з легкістю перебігав пальцями клавіші. Я мала свій комплекс – дуже хотіла, дитиною ще, грати на фортепіані, але мама, яку змушували до того, як було в тих часах прийнято для кожної «панни з доброго дому», хоча вона ніяк не хотіла, дала собі слово, що ніколи не дозволить дочці грати, і це виконала. А я з тугою гляділа на фортепіан і могла в безконечність стояти біля кожного, хто грав. Так вистоювала я біля Ромка, коли він грав в домі Федаків на усіх молодечих прийняттях, як один із їхньої групи. Він грав багато сам, або на переміну з тіткою Оксаною, усі тодішні танга та пісеньки, до яких молоде товариство танцювало. Тітка якось розповіла йому про мій комплекс, й одного разу він покликав мене і, вхопивши мій вказівний палець, тоном наказу доручив мені бити ним по одній клавіші, а сам грав повну мелодію дитячої пісеньки... Яка я була горда з цього дуету!

Від того часу я ще з більшим захватом гляділа на Ромка (як, до речі, усі дівчата), особливо на площі «Сокола Батька», де він постійно перебував як знаменитий бігун і стрибун. Не уступав він також кроку у лецатах та плаванні. В тому останньому змагався із своїм молодшим братом Юрком, що в роки моєї молодості став близьким пластовим другом моїм і мого чоловіка Миколи. Саме біля басейну брати Шухевичі познайомили мене з моїм майбутнім другом і ми завжди планували, що Юрко буде нашим свідком на вінчанні. Доля, однак, хотіла зовсім інакше. Усі троє, Ромко, Юрко і Микола, були членами одного пластового куреня «Чорноморців», але Ромко скоро цілком віддався праці в ОУН».¹⁹

О. Кузьмович також наводить згадку своєї матері Олени Федак-Шепарович про зустріч з Р. Шухевичем у той період: «Останній контакт я мала з підпіллям по Роттердамі, як Андрій Мельник виїхав у характері представника родини до Олі (Коновалець – сестри моєї мами і сестри Софії Мельник) на вулиці у Львові підійшов до мене Ромко Ш. і запропонував мені, щоб я поїхала вслід за Андрієм (нелегально на кошт організації) і передала йому доручення ОУН не вертатися до краю, а перейняти пост покійного Євгена. Я рішуче відмовилася, мала вже зависокий громадський пост, щоб підніматися до тої нелегальної організації, тим більше, що не знала, як до того поставиться Андрій».²⁰

20 жовтня 1938 р. Українська пресова служба у Женеві передавала заклик ПУНу А. Мельника до українського народу, в якому, зокрема, говорилося про необхідність усіма силами стати «суцільною лавою на службу Нації й, зокрема, бути готовими під сучасну пору кинути національну енергію для скріплення сил у боротьбі за Українську Карпатську Державу».²¹ На заклик відгукнулися тисячі українців, перш за все галичан. Вони хотіли допомогти молодій автономній країні на її території.

У 1938 р. в Берліні відбулася зустріч представників ПУНу з керівництвом Карпатської Січі. Мова йшла про створення військового штабу Карпатської Січі, що став нелегальним, оскільки статут Карпатської Січі давав право вступу до неї тільки тим особам, які мали «краєву приналежність», а члени штабу були відомими діячами ОУН, яких розшукував польський уряд і вимагав їх видачі. До штабу Карпатської Січі ввійшов Р. Шухевич (Щука).

Сама О. Кузьмович згадує, що бачилася з Р. Шухевичем у Кракові, після її переїзду туди зимою 1939 р., як секретарки у квартирі ОУН при вулиці Зеленої: «Ромко там «урядував» також. Мене приділили до праці для полковника Романа Сушка, а в ті часи ще не було славного «поділу», і Ромко до нього заходив частенько. Мене і далі не брав «поважно», хоча я вже була серйозною друкаркою... багато зі мною не говорив, а радше давав наказ: «Пиши!» ...У 1940 році, не пригадую місяця, але знаю, що я вже була дружиною Миколи (ми повінчалися в Кракові, без нашого вибраного свідка Юрка Шухевича, що залишився у Львові...), Ромко спитав мене після праці, чи може прийти до нас додому, щоб зустрітися з нашим спільним другом «Чорноморцем» Сергієм Костецьким. Сергій, його приятель з Політехніки та з Пласту, появився саме в Кракові та просився до нас на квартиру, кажучи, що прийшов зі Львова з певним завданням. Я погодилася на зустріч без найменших застережень, і ми

¹⁸ Горєлов М. Передвісники незалежної України. Історичні розвідки. – К.: Рада, 1996. – С. 6.

¹⁹ О-Ка. (Кузьмович О.). Про це і те. – Нью-Йорк, 2000. – С. 42-43

²⁰ Там само. – С. 43.

²¹ Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 рр. – С. 204.

довго з чоловіком просиділи в кухні, чекаючи на закінчення тихої розмови Сергія з Ромком. Вкінці Ромко мене покликав і просив зашити у «чорноморську» шапочку, яку до плавання вбирали члени куреня «Чорноморці», а після розв'язання Пласту члени клубу ім. Ф. Черника, і яку привіз зі собою Сергій, завинений тісно шматок, в якому либонь були доручення чи вказівки. Розуміється, я тремтячою рукою прохання виконала, і ще того вечора Сергій разом із молодим другом Чорнегою вирушив у поворотну дорогу, якою ніколи не дійшов до цілі. Обидва згинали від куль советської прикордонної сторожі».²²

Наступний контакт з Р. Шухевичем був ще сумніший: «Я приїхала сама до Львова в червні 1941 р. Вістка про масові убивства у в'язниці на вулиці Лонцького розійшлися миттю, а я ходила вулицею поблизу і не мала відваги увійти на територію в'язниці, щоб розглядати трупи, що там покотом лежали. Мені вже сказали, що між убитими советами людьми є мій приятель Юрко Шухевич, але перевірити це напевно я ніяк не мала сили. Там, на цій вулиці, ми ще раз зустрілися з Ромком. Без слова потиснули одне одному руки, він був у мундирі відділу «Нахтігаль» чи пак легіону, на обличчі можна було бачити те, що він пережив, і говорити не було потреби. Чи сподівалася я, що бачу його востаннє?»²³

Нарешті, останній опосередкований контакт відбувся в Ольги Кузьмович з генералом перед еміграцією: «Пізною весною 1944 року советські війська знову наступали на Львів, німці тікали у поспіху, і ми готувалися до від'їзду на Захід. В тому часі мій чоловік, що був хірургом у лікарні ім. А. Шептицького, прийшов додому з вісткою, що оперував несподівано батька Ромка та Юрка, радника Шухевича, стан його не надто добрий, отож доки не покращає, ми не можемо їхати. Ми сиділи на наплечниках і чекали. Одного дня Ромко прислав із підпілля післанця до Миколи, з проханням знайти когось, щоб заопікуватися батьком вдома. Мій чоловік запевнив післанця, що не виїде, поки стан радника Шухевича не покращає. Слова дотримав і ми аж після перевезення пацієнта додому рушили зі Львова, вже коли советські війська були на Личакові... Батько Юрка і Ромка помер у дорозі на заслання... Він – це легенда, герой нашого народу. Але для мене він залишиться назавжди не той з пам'ятника чи портрету герой з кам'яним обличчям, а інакший – веселий, усміхнений Ромко, що вітає мене...»²⁴

Отже, виявлені нами факти свідчать про постійні тісні зв'язки двох визначних галицьких родин – Шухевичів та Федаків протягом 2-ї половини ХІХ – 1-ої половини ХХ ст.

Головний командир УПА Роман Шухевич,

був родом з Яворівського повіту (де колись проживала і родина С. Федака). Вихований під впливом ідей Визвольних Змагань у патріотичній атмосфері роду, Академічної гімназії у Львові (випускником якої був також і С. Федак) та Пласту, став 1925 р. членом УВО, з наказу якої виконав 1926 р. з Б. Підгайним замах на польського шкільного куратора. Студіював інженерію в Данцігу, куди їздив також С. Федак. Член ОУН від початку її заснування, він був з початку 1930-х рр. до свого ув'язнення 1934 р. бойовим референтом КЕ ОУН на західних землях і прагнув до з'єднання УВО та ОУН, яке довершилося на Празькій конференції Проводу ОУН з представниками КЕ в липні 1932 р.; керував бойовими акціями проти польської окупації, як замах М. Лемика 1933 р. Заарештований 1934 р. після замаху на Б. Перацького, з браку доказів у співучасті був перевезений до концентраційного табору у Березі Картузькій, засуджений у львівському процесі С. Бандери на 4 роки.

Безперечно, діяльність С. Федака-батька була добре відома Романові Шухевичу та суттєво впливала на формування його власних поглядів, проте, як представник молодшого покоління, він завжди схилявся до більш радикальних, силових чи військових методів боротьби, властивих для С. Федака-молодшого, Є. Коновальця, С. Бандери тощо. Але в політичні розбіжності середовища ОУН генерал Тарас Чупринка намагався не втягуватися.

Якщо підрахувати всі кошти, виділені родиною С. Федака за півстоліття на різноманітні громадсько-культурні цілі, установи і конкретним особам, то вийде вражаюча цифра. Вони в одному ряду з Чикаленками, Терещенками, Яхненками тощо, і справді, жодна влада не зможе знищити їхніх заслуг. Тому пропонуємо перш за все львів'янам виправити історичну несправедливість і надати одній з вулиць ім'я Степана Федака, а на його будинку поряд з барельєфом С. Тудору і О. Гаврилюку встановити хоча б скромну меморіальну дошку на честь його власника, урядовця ЗУНР та УНР. Адже доля його родини неспівмірно трагічніша, як і значення її для України значно більше. Практичне значення даної розвідки також у позитивному прикладі для банкірів, адвокатів, громадських діячів сучасності, кожен з яких повинен прагнути зробити для своєї держави стільки, як Степан Федак і його родина.

Після II-ї Світової війни представники обох родин, Федаків та Шухевичів, опинилися у діаспорі, але зберегли свої контакти, вони й сьогодні продовжують робити спільну справу великих патріотів своєї нації – боротися за її справжню незалежність і розбудову.

²² О-Ка. (Кузьмович О.). Про це і те. – Нью-Йорк, 2000. – С. 43-44

²³ Там само. – С. 44.

²⁴ Там само.

Оксана Романів

ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ТА ЕКСПОНУВАННЯ МАТЕРІАЛІВ БОРОТЬБИ ОУН, УПА В МУЗЕЯХ

«Музей – це великий банк, що при добрім господарі приносить дуже високі відсотки. Їх треба вміти видістати самій нації з себе – своєю працею і своїми заходами та коштами...»¹ Так бачив національний український музей один з основоположників музейної справи на Україні директор заснованого у 1905 р. Національного музею у Львові (згодом Музею українського мистецтва), мистецтвознавець і філолог Іларіон Свенціцький.

Вперше в Галичині, можливо, і в Україні І. Свенціцький зробив спробу аналізу музейної справи, написавши в 1918 р. працю «Про музеї і музейництво». Огляд музеїв України, Києва, а також Польщі та Росії привело його до висновку, що «польське музейництво мало приблизно державно-громадську основу для свого розвитку подібно як і російське» отже «мало можливість стати на шлях організаційно-видавничої діяльності, збирання, зберігання, експонування та вивчення своєї історії. На Україні все музейництво витвір особових старань та коштів. На Галичині ще гірше... до початку XIX століття не було нікого, хто б дійсно розумів вагу власної національної збірки.»² Лише в 20-х роках XIX ст. перемиські каноніки Могильницький, Лавровський, львівські Герасевич і Петрушевич та митрополит Левицький розпочали діяльність на користь рідного музейництва. Наприкінці XIX на початку XX ст у Львові було 4 музеї: Народного дому і Петрушевича, Старопигійського інституту, Наукового товариства Шевченка та Церковний музей. Аналіз їхніх збірок говорить про те, що вони наповнювалися предметами старовини (одягом, ужитковими речами, стародруками, рукописами, церковними речами, письмовими документами до історії української церкви, та ін.), а також археології, нумізматичними збірками, зразками релігійного малярства та різьби. Чудові зібрання приваблювали до себе українську еліту, спричинялися до глибшого вивчення нею життя українського народу, його історії, що в свою чергу приводило до думок про становище простого люду, його права та майбутнє. Культурницьке середовище Львова впливало на чільних представників української громади в містах і селах Галичи-

ни. Грунт просвітництва, засіяний патріотичними ідеями, породив сміливців, які влилися у Легіон Січових Стрільців, а згодом боролися за незалежність України в складі УГА, Корпусу СС під командуванням Коновальця. Ця доба породила героїку визвольної боротьби за незалежність України.

Вперше про музей визвольної боротьби України заговорили в Празькому Українському Університеті українські емігранти. За кордоном опинилася величезна кількість матеріальних пам'яток, документів, архівів, словом усіх предметів, що безпосередньо зв'язані з визвольною боротьбою України, особливо з подіями Першої світової війни, революції та національної війни за незалежність України.³ Все це потрібно було зберегти. Міністерство закордонних справ Чехословацької республіки відгукнулося на прохання українців і 1 липня 1925 року виділило для музею в палаці Волкенштейн у Празі окреме помешкання. Музей мав 4 відділи: політично-дипломатичний, військовий, емігранський, загальний. Працівники музею вірили, що в Україні кожне місто матиме свій музей визвольної боротьби. За зразок вони брали Італію, де кожне місто і навіть невеличке містечко має свій музей відродження Італії.⁴

Їхній прогноз має шанс стати реальністю в сучасній незалежній Україні. Першою ластівкою в царині створення такого типу музеїв в 1996 р. став Івано-Франківський музей визвольних змагань Прикарпатського краю, який вперше за десятиліття дезінформації й перекручувань української історії офіційною радянською історіографією, спробував розкрити правдиву історію визвольної боротьби, представивши її в музейній експозиції багатьма цікавими експонатами. Першопричиною його створення стали предмети, знайдені під час розкопок в Дем'яновому Лазі, матеріали ОУН, УПА, знайдені в землі під час господарської діяльності людей. Це була неорана цілина на той час не тільки в українській історії, але й в історії українського музею також. Адже вперше мав постати героїчний образ України, що бореться за свою незалежність. Завдання експозиції – розповісти про героїчні постаті, героїчні події на тлі сус-

¹ Свенціцький І. Про музеї та музейництво. (Нариси та замітки). – Львів. – 1920. – С. 40.

² Там само. – С. 31.

³ Вісті музею визвольної боротьби України. – Прага. – липень, 1925.

⁴ Там само. – С. 2.

пільних відносин в українському середовищі, на тлі міжнародних відносин, на тлі відносин до українського питання великих держав. Музей, як структура, зобов'язувався служити меті збереження, вивчення і пропаганди національно-героїчної спадщини визвольного руху на Україні. Головні його завдання – це збиральницька дослідницька та просвітницька робота.

На прикладі музею ВЗПК спробуємо розглянути основні проблеми у вивченні та експонуванні матеріалів боротьби ОУН, УПА.

Однією з важливих проблем на етапі вивчення зібраних матеріалів є правильна організація обліку музейних фондів, що є, в певній мірі, головним чинником успішного зберігання, дослідження, експонування та успішної науково-просвітницької роботи. В міру надходження експонати записуються в книгу надходжень, де фіксується короткий опис зовнішнього вигляду, стану збереження, ваги, розміру, обсягу, часу і обставин за яких предмет опинився в фондах. Друга ступінь обліку – це запис в інвентарній картці більш детальної інформації, яка допомагає проводити наукову інвентаризацію фондів. Саме на цьому етапі доречно згрупувати експонати за певними ознаками. При невеликій кількості фондів їх достатньо поділити на письмові джерела та предмети. При більшій кількості письмові джерела та предмети ділимо на хронологічні розділи, а ті, у свою чергу, на підрозділи. На їх основі будуються музейні відділи, які об'єднують предмети за певними часовими ознаками та ілюструють певний історичний період на експозиційній площі цілого залу. Дуже важливо правильно згрупувати експонати навколо подій та особистостей в тих подіях. Наприклад, розділ Українська Повстанська Армія має підрозділи: Роман Шухевич; курінні УПА; сотенні УПА; вояки УПА; медична опіка; вишкільні табори; бої УПА; пропагандативні видання, служба пропаганди та зв'язкові ОУН, УПА. Велику групу експонатів в цих підрозділах складають світлини вояків УПА, членів ОУН. Опісля в такій же послідовності матеріали лягають на полиці фондів. І це надзвичайно полегшує їх пошук та контроль за ним. Найбільш детальним, розгорнутим є запис в інвентарній книжці, яка є юридичним документом, що закріплює право музею на наукові дані, отримані під час його вивчення.⁵ Для цього етапу наукового опрацювання фондів дуже важливою є уніфікація термінології та методики описання музейних матеріалів. До цього часу спеціалісти послуговуються рекомендаціями Міністерства культури чи провідних музеїв, які вийшли ще у радянські часи і мають здебільшого московську чи ленинградську прописку, (видавались здебільшого Московським нау-

ково-дослідним інститутом культури). До слова: за 1989 рік у Росії з проблем музеєзнавства вийшло 17 книжок, тоді як в Україні за час незалежності таких можна перерахувати заледве на пальцях однієї руки. Окремий інтерес викликає книга Б. Смоляницького «Застосування персональних ЕОМ у музейній справі, видана в 1993 році.⁶ Але на сьогоднішній день вона уже не є такою актуальною. Потрібні програми, які б враховували специфіку музеїв в яких значна кількість експонатів є у вигляді письмових джерел. Застосування подібних програм вивільнило б музейних спеціалістів від виконання рутинної роботи (багаторазова переписка даних, ручний пошук інформації в картотеках, книгах, складання різноманітних списків, звітів, актів).

Найбільш важливою є проблема наукового вивчення та дослідження матеріалів боротьби ОУН, УПА, які у великій мірі представлені значним обсягом письмових джерел. Їх ми можемо поділити на дві функціональні групи: суспільно-політичні та особисті документи. До суспільно-політичного характеру віднесем листівки, заклики, накази, журнали, брошури, інструкції, звіти, програмні документи і т.д. Особисті документи складають щоденники, спогади, записні книжки, переписка, документи, що посвідчують особу і т.д. Лише скрупульозний аналіз письмових джерел, їх співставлення, додаткові дослідження в архівах СБУ, виїзд на місце подій, розмова із учасниками чи очевидцями їх дають змогу вибудувати струнку структуру подій, об'єктивно, на основі серйозних фактів-свідчень говорити про роль окремих особистостей та участь широкого загалу українців у визвольній боротьбі. Ця проблема в дослідженнях УПА, ОУН є складною ще й тому, що обидві структури знаходилися в підпіллі, де серйозна увага приділялась конспірації.

Щоб уникнути чималих труднощів у визначенні повстанських та підпільних формувань 1940-1950-х років, музейний працівник повинен орієнтуватися в бібліографії з цієї тематики. Особливо неодноразової перевірки потребує визначення участі у русі тих чи інших осіб (час, сотня, курінь) загалом числові означення подій про які йдеться у спогадах учасників визвольного руху. Чи не найбільш проблемою у вивченні джерел для музеїв визвольної боротьби є розпорошеність їх поміж багатьма любителями історії ОУН, УПА, їхнє небажання ознайомити працівників музею із змістом документів важко зрозуміти, про те, щоб віддати свої збірки у фонди навіть не йдеться. Така ситуація може спричинитися до втрати, можливо, цінних джерел інформації.

Доволі серйозною є проблема вивчення фотодокументальних матеріалів, які є важ-

⁵ Актуальные проблемы фондовой работы музеев. (Сб. статей. Науч. ред. Л.В. Лашкевич). – М. – НИИК. – 1980.

⁶ Смоляницький Б.М. Застосування персональних ЕОМ у музейній справі. – Х. – Основа. – 1993.

ливою частиною фондів, виконують ілюстративну функцію і ефективно використовуються в експозиції. Значна частина їх, як і документи чи підпільні видання, зберігалася поміж різними звітами та повідомленнями МДБ, районних і обласних комітетів КПРС, залишалися як речові докази у слідчих справах, сотні тисяч їх зберігаються в архівах обласних управлінь Служби безпеки України. В музей значна частина світлин потрапила саме з вищевказаних установ. Їх вивчення надзвичайно складне, адже дослідження місця, часу, коли було зроблене фото, ідентифікація кожного, хто зображений на світлині, потребує значних затрат часу, частих зустрічей з учасниками руху, старанного аналізу всіх фото, розміщених в літературі про ОУН, УПА.

Ще однією не менш важливою проблемою є можливість видання результатів досліджень національно-визвольної боротьби. Дуже часто нестача коштів, досить важкий і принизливий їх пошук є причиною того, що рукописи таких досліджень є недоступними для широкого загалу.

Найбільш відповідальною, творчою в музейній практиці є побудова експозиції. Адже від того як розставлено акценти, як подано події, наскільки гармонійно поєднані вони з технічними засобами їх подачі, залежить її успіх, її сприйняття відвідувачем. Експозиція в музеї історії визвольної боротьби має свої особливості: тут не має яскравих творів мистецтва, чарівності предметів етнографії, барвистості й розмаїття природничого музею. Тут головний герой – історичний факт, подія і суспільні відносини, люди, які силою суб'єктивних чи об'єктивних обставин були задіяні в них, чи були генератором цих подій.

Експозиція мусить передати дух цієї епохи, глядач має відчувати настрій учасників, творців того чи іншого історичного процесу. Потрібно відійти від розуміння експозиції, як частини музейної збірки, що виставлена для огляду.

Музей має шаленого конкурента в особі телебачення, комп'ютера, але, водночас, є у нього і свої переваги. Жодні віртуальні переваги одного і другого не замінять атмосфери тої чи іншої історичної епохи, тих емоцій і переживань, які дає музей. Щоб успішно працювати, потрібно вдало використовувати сучасні засоби подачі інформації, але все одно, перед тим, як приступити до побудови експозиції, потрібно вивчити думку тих, хто буде потенційним відвідувачем. У нашому випадку – це широкі маси населення, які поділяються на вікові категорії. Найбільш активними відвідувачами є шкільна молодь, потім студенти, менш активний це глядач у віці 40-60 років. Молодь хоче побачити щось особливе, дізнатися про щось таке, про що ніде в іншому місці не дізнається. Старше покоління хоче доповнити свої знан-

ня про ці події, дізнатися щось більше, вважає своїм обов'язком знати історію визвольної боротьби і так само, як молодь, хоче свіжих вражень.

Чи завжди спеціаліст-історик може виконати це завдання? Хоче він того чи ні, але природньо, він, насамперед, керується при створенні експозиції прагматичними схемами відтворення тої чи іншої події. Спеціалізація дослідника-професіонала, в нашому випадку історика, має певну прагматичну ціль, яку він реалізує, враховуючи реальний стан проблеми, своїх гіпотетичних судженнях, хоче він того чи ні, професіонал виходить із сформульованих ним конкретних завдань, які обґрунтовані теоретичним рівнем розвитку його знань про свій предмет. Намагаючись найбільш повно відобразити історичні події, він часто перевантажує експозицію великою кількістю фотографій, текстових анотацій, письмових джерел. Текстові анотації мають бути змістовні, дуже короткі за обсягом, не перевантажені термінами, словом зрозумілі, як вірші Шевченка. І часто, незважаючи на технологічно правильну побудову експозиційного ряду, очікуваного ефекту взаємодії з глядачем немає.

У світі важливими факторами, що впливають на організацію експозиції сучасного музею є загальні стилістичні тенденції в архітектурі і дизайні.⁷ На перше місце вийшли принципи конструктивізму і функціоналізму, простота, ясність, застосування таких форм, які дозволяють акцентувати увагу глядача на найцікавіших моментах, що в свою чергу примушує, його, глядача, вдовольняти свою цікавість знайомлячись із рештою експозиції. Звичайно не кожен музей в селі чи невеличкому містечку може подати матеріали, користуючись найсучаснішими технічними засобами, але намагатися це робити варто. В сучасних умовах це добре приваблює відвідувача.

Ще на початку минулого століття Іларіон Свенціцький говорив, що «в кожному разові тип всякого музею є виразом не стільки критично-систематичного розуміння музеології технічною управою музею, скільки слідом стремління творців музею вдовольнити природне зацікавлення певною областю життя в широких верствах громадянства. Основне правило розміщення: ніколи не загусто, краще зарідко.»⁸

Дуже частим фактом у практиці музею ВЗПК була така ситуація, коли учасники визвольного руху не розуміли чому в експозиції немає тих, кого вони знають. Вони хотіли, щоб всі фотографії були розміщені для огляду. Це була важка ситуація, доводилося пояснювати що є різниця між експозицією і добре знайо-

⁷ Музееведение. На пути к музею XXI века: Сборник научных трудов / АН СССР. – М. – 1989.

⁸ Свенціцький І. Про музеї та музейство. (Нариси і замітки). Львів. – 1920. С. 38.

мою дошкою пошани. Експозиція зазнала б значного переважання, коли б ми виконали прохання цих людей, зрозуміло, що це б вплинуло на її якість.

Чим більше в одному місці зібрано предметів, та чим вони різноманітніші, тим тяжче оглянути їх без втоми вже за короткий час. Музей має не розсівати уваги глядача, тільки збирати. Щоб виконати це завдання, в подачі матеріалу має бути присутня певна система, логічність викладу. Музей розбитий на кілька відділів допомагає вибрати тільки те, що цікаве і дасть користь глядачеві. Наприклад, в Музеї ВЗПК є такі відділи: Галичина в період XI-XIX століть; Формування укр. визвольного руху в Галичині в першій половині XX століття; репресії, Дем'янів Лаз.; Українська Повстанська Армія.

У відділі формування українського визвольного руху в Галичині в першій половині XX ст. особливої уваги надається Організації українських націоналістів. Діяльність її в експозиції подається через історію життя Євгена Коновальця, Степана Бандери, Степана Ленкавського. На жаль, експозиція цього плану дещо переобтяжена письмовими джерелами та фотоматеріалами, що для відвідувача втомливо. В такому випадку потрібно використовувати уривки з документальних фільмів про чільних діячів ОУН, та записи спогадів про них з уст товаришів по боротьбі. Все це має бути яскравим, позбавленим монотонності. Історія ОУН несе потужний заряд патріотизму, фанатичної відданості справі визволення України, справі побудови незалежної держави. Тому програмові матеріали, які формулюють мету та говорять про засоби її досягнення, обов'язкові елементи експозиції.

Бажано обрати таку форму подачі матеріалу, щоб, не відмовляючись від послідовності, логічності викладу, знайти тезу, факт-родзинку, ту особистість навколо яких вибудовується струнка модель історичної події. Вона має бути живою, колоритною, підсиленою оригінальними експонатами, вдалою підсвіткою, дизайнерською знахідкою в подачі. З таких окремих частин має утворитися єдиний ланцюг історії, наприклад, Української Повстанської Армії. Дизайнерське вирішення в оформленні зали має бути органічним і підсилювати відтворення настрою цієї героїчної епохи. Особливо уважного ставлення потребує одяг, який носили повстанці та відзнаки, що могли бути на ньому. Не лишньою є зброя, особисті речі повстанців. Особливу цікавість викликають матриці, шрифт, виготовлений вручну, тобто ті технічні засоби за допомогою яких виготовляли пропагандативну літературу в умовах підпілля.

Надзвичайно негативною тенденцією у створенні музеїв визвольної боротьби в містах та селах Прикарпаття є сліпе копіювання експозиції обласного музею. Там, де в

побудові експозиції брали участь працівники музею, цього вдалося уникнути. Зрозуміло, що загальні тенденції зародження національно-визвольного руху мусять бути відобрані, але дуже лаконічно. Основна увага приділяється місцевому матеріалу, історії визвольної боротьби саме на тій чи іншій невеликій території. Це ті золоті цеглинки, що складають потужну конструкцію історії визвольного руху. Люди, які творили цю боротьбу в селі чи місті – ось головні герої невеликих музеїв. Проте, потрібно пам'ятати про безпеку створення дошки пошани.

В сучасній Україні велика кількість політиків безупину говорить про національну ідею, про ідеологію держави Україна. На мою думку, жодна інституція в країні так добре не формує її та не пропагує, як це робить експозиція музеїв визвольної боротьби. Боротьби українського народу за незалежність України, сценарій якої написаний ним не чорнилом в затишному кабінеті, а кров'ю в нестерпних умовах підпільної боротьби, без жодної краплі допомоги інших держав, в умовах абсолютної політичної глухоти демократичної європейської спільноти.

Висновки

Найбільшою проблемою у вивченні та експонуванні матеріалів ОУН, УПА в музеях є відсутність нової спеціальної музеєзнавчої літератури на дану тематику, яка б допомогла музейному працівникові грамотно, з урахуванням сучасних інформаційних технологій, сучасних тенденцій у світовій музейній практиці збирати, вивчати, експонувати джерела і предмети, що складають історію визвольної боротьби.

Обов'язковим є створення інформаційного каталогу, який би вмщував дані про збірки всіх малих чи великих музеїв визвольної боротьби. Така інформація сприяла б об'єктивному вивченню матеріалів боротьби ОУН, УПА.

Необхідно навколо найбільш фахово побудованого музею визвольної боротьби об'єднати інші музеї, утворивши раду музеїв ВБУ задля більш продуктивної праці, задля популяризації українського визвольного руху та фахових публікацій на дану тематику. Це допомогло б спільними зусиллями вирішувати проблеми пов'язані з консервацією, збереженням та вивченням матеріалів боротьби ОУН, УПА.

Богдан Гаврилів

МУЗЕЙ ІСТОРІЇ МІКРОРАЙОНУ ОПРИШІВЦІ ВІДКРИТО У ПАМ'ЯТЦІ АРХІТЕКТУРИ ТА ОСВІТИ

27 серпня 2007 року в рамках відзначення шістнадцятої річниці Незалежності в м. Івано-Франківську на вулиці о. Блавацького в приміщенні колишньої двокласної школи (1903 р.), а нині пам'ятці архітектури, урочисто відкрито Музей історії загальноосвітньої школи I-III ступенів №6 та мікрорайону Опришівці. Будівля початкової школи у доброму стані збереглася до наших днів, тому не випадково дирекція, педагогічний колектив, нині вже загальноосвітньої школи імені Івана Ревчука, підтримала ініціативу міського управління освіти і науки та колишнього випускника школи, а нині доцента Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника Богдана Гаврилів і створили тут перший серед приміських шкіл історико-краєзнавчий музей.

Із вступним словом на урочистостях виступила голова оргкомітету музею, директор школи Марія Василівна Присяжнюк, яка доручила відкрити музей та перерізати стрічку начальнику міського управління освіти М. Вересу,

керуючому справами міськвиконкому А. Лису та одному з організаторів музею Б. Гавриліву. Освячення музею здійснили священники Опришівської церкви святої Параскеви о. Іван Репела та о. Тарас Огар. Учительський ансамбль виконав пісню «Мій рідний край» на слова місцевої поетеси Л. Гаврилів і музику Л. Ковалюк. Першу екскурсію провели учні школи та автор експозиції Б. Гаврилів, які звернули увагу присутніх на шкільний дзвінок 1840 року та унікальну пам'ятку освіти кінця XIX ст. «Хроніку школи в Опришівцях», яку виявив на горищі школи в післявоєнні роки тодішній директор школи М. Суровський.

При відкритті музею взяли участь і виступили з привітанням: керуючий справами міськвиконкому А. Лис, начальник міського управління освіти М. Верес, заступник директора обласного учнівського центру з туризму та краєзнавства О. Шатурма, письменник Г. Бурнашов, керівник міської організації БЮТ Л. Бачкур, місцевий житель Б. Камінський, художник І. Гаврилів.

Урочисте відкриття шкільного музею. Стрічку перерізають Б. Гаврилів (зліва), М. Присяжнюк, А. Лис, М. Верес

Організатори музею – педагоги та колишні випускники школи

З привітанням виступає відомий краєзнавець-письменник Генадій Бурнашов

У заключному слові директор школи М. Присяжнюк подякувала за допомогу у створенні музею всьому педагогічному колективу, зокрема: О. Коваль, Л. Гринів, ветеранам школи, художникам І. Гавриліву, А. Гавриліву, а також присутнім жителям мікрорайону за передані експонати: борцям за Незалежність України К. Василюшин, О. Дичковському, Ф. Липчуку, П. Мазурику, педагогу М. Фреюку, поетам Л. Гаврилів, С. Підгірняку. На завершення свята учительський ансамбль виконав пісню «Мій Івано-Франківськ». Присутні оглянули виставку художника І. Гавриліву, присвячену роковинам народження Івана Франка.

А тепер детальніше розповімо про матеріали і документи, які всебічно висвітлюють історію та визначні місця нині південного мікрорайону м. Івано-Франківська, а в минулому приміського села Опришівці.

Коротка історична довідка мікрорайону Опришівці

Територія колишнього села Опришівці, сьогодні південного мікрорайону міста Івано-Франківська впродовж віків залишилася майже незмінною. В залежності від історичних умов змінювався тільки адміністративно-територіальний поділ. Село постійно розбудовувалось вздовж лівого берега річки Бистриці Надвірнянської і поділялося на Долішню і Горішню частини. Паралельно гірській Бистриці село перетинав давній торговельний шлях, який у середні віки вів із Станіслава через Надвірну, Яблуницю на Закарпаття, Угорщину і виходив до Адріатики. Цим сухопутним шляхом до появи залізниць постійно користувалися італійські і, навіть, арабські купці, які регулярно прибували в торгове місто Станіслав на міжнародні ярмарки. Сьогодні цей торговий тракт перебудовано на найдовшу п'ятикілометрову вулицю обласного центру ім. Євгена Коновальця (колишня Калічка, Зосина Воля, Дадугіна), яка з'єднує мікрорайон і міжнародний аеропорт з центром нашого міста.

Перші згадки в архівних джерелах про Опришівці датовані 1420, 1424 рр. (так стверджує львівський історик Петро Сіреджук). Однією з найбільш правдоподібних легенд про походження назви нашого мікрорайону є та, що рікою Бистрицею (а колись вона дійсно була повноводною) з Карпат сплавляли ліс, який через річку Дністер, Дунай продавали в європейські країни. Тому тут поселилися два брати-купці родом з Югославії. Одного з них звали «оприш» – звідси нібито і походить назва села.

В архівних документах зазначається, що в 1676 році турецька армія Ібрагіма-паші підійшла до стін Станіславської фортеці, спалила й знищила східну і південну околиці (с. Опришівці), але не змогла взяти місто штурмом. До речі, селяни приміських сіл, зок-

рема Опришівців, землі яких належали графу А. Потоцькому та його спадкоємцям, постійно виконували феодалні повинності по спорудженню фортеці – обносили її земляними валами, частоколом, а на кутах добудували цегляні оборонні мури та кам'яні в'їздові брами. Сотні жителів села пізніше брали участь у розбудові цивільних та культових споруд міста Станіслава.

У 1857 році в Опришівцях проживало 696 мешканців, а в 1900 р. – 1363 жителі. За переписом населення Станіславівського воєводства у 1921 році в с. Опришівці було 307 будинків, в яких мешкало 1685 осіб.

Впродовж віків і, особливо за останні десятиріччя ХХ ст., село поступово злилося з містом, утворивши один з найбільших мікрорайонів.

Сьогодні Опришівцям майже 600 років і тут, на 26 вулицях, в одній тисячі родин проживає 5 тисяч мешканців обласного центру.

Детальніше про історію колишнього села Опришівці можна прочитати у книзі «З минулого Опришівців», яка побачила світ у 1997 році.

Опришківська школа-пам'ятка архітектури

Загальноосвітня школа ім. І. Ревчука №6 м. Івано-Франківська, без сумніву, є найдавнішою в обласному центрі. Свій літопис вона веде з 1840 р., коли в приміському с. Опришівці була відкрита поруч із церквою школадяківка, яка містилася у звичайній селянській хаті. Пізніше, у 1875 р., початкова школа (однокласна) стала, так би мовити, державною. У 1903 р. австрійською владою було збудовано двокласне приміщення початкової школи з квартирою для вчителя. Цей будинок початкової школи у доброму стані зберігся до наших днів та взятий міськвиконкомом на облік, як пам'ятка архітектури місцевого значення. Тому не випадково дирекція нині вже середньої школи та управління освіти міста підтримали ініціативу колишнього випускника цієї школи Б. Гавриліву та створили в цьому приміщенні Історико-краєзнавчий музей мікрорайону Опришівці (вул. І. Блавацького, 3).

Зрозуміло, що в експозиції музею перше місце займають матеріали з історії школи. Цікаво, що майно школи на початку ХХ ст. складалося лишень із дзвоника 1840 р., який дивом зберігся, кількох саморобних парт, ковбана для рубання дров, сокири, двох каганців для освітлення класу та унікальної пам'ятки освіти «Хроніки школи в Опришівцях», яка нині впорядкована та опублікована окремою брошурою, завдяки перекладу директора Народного музею освіти Прикарпаття Юрія Угорчака.

Опришківська церква св. Параскеви

Перша дерев'яна церква св. Великомучениці Параскеви П'ятниці була споруджена

в Опришівцях у 1854 році. Вона мала метричну книгу, почату з 1784 року. На початку ХХ ст. від спалаху блискавки церква згоріла, а з нею і живописні ікони, створені відомими галицькими художниками. Богослужіння відбувалися в капличці св. Онуфрія. У 1906 р. на опришківську парафію був призначений радник єпископської консисторії о. Теодор Матейко. Уже через два роки (1908 р.) в селі була мурована і посвячена нині діюча церква. Можна тільки здогадуватися скільки енергії та зусиль довелося прикласти священику в згуртуванні жителів та міського духовенства м. Станіслава навколо ідеї такого рекордного спорудження нового храму.

Після о. Т. Матейка у 1931-1939 рр. парохами були отці Гребельний і Я. Крвавич, який заснував при храмі читальню «Скала». У 1939 р. на парафію прийшов о. Іван Блавацький, іменем якого, після проголошення Незалежності України, була названа вулиця в мікрорайоні Опришівці, на якій розміщена столітня церква св. Параскеви. З 1962 по 1989 рр. церква була закрита і використовувалась як складське приміщення. Після легалізації УГКЦ і ремонту храму Божий дім було урочисто освячено 10 листопада 1990р. Владикою Софроном Дмитерком. Парохом призначено священика отця-мітрата Івана Репелу, який є ним по сьогодні. З його ініціативи при церкві збудовано нові каплицю, дзвіницю, канцелярію та перший в приміських селах катехетичний центр для молоді.

Художньо-меморіальна дошка заслуженому вчителю України Івану Ревчуку (1936-1996 рр.)

Загальноосвітня школа №6 імені Івана Ревчука м. Івано-Франківська – єдина в обласному центрі, якій присвоєно ім'я колишнього директора школи. (Урядова постанова від 22 квітня 1999 р.)

Іван Йосипович Ревчук народився 25 травня 1936 року в приміському селі Опришівці у бідній багатодітній селянській родині у якій четверо дітей померло. Четверо залишилося живими, Іван Йосипович був найстаршим серед них. Після війни закінчив місцеву семирічку, навчався в училищі, служив в армії, а після демобілізації був запрошений на роботу в Опришівську школу завгоспом, де через три роки став вчителем трудового навчання. Скоро закінчив технікум, а згодом Івано-Франківський педагогічний інститут (нині Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника). Став відмінником народної освіти, старшим вчителем, заслуженим вчителем України, а у 1989 р. першим в обласному центрі демократично обраним директором школи. Ставши директором, він розгорнув активну діяльність по виготовленню документації на

будівництво середньої школи. У 1997 році нарешті було закладено фундамент нового приміщення, але через брак бюджетних коштів його будівництво припинилося на невизначений час. Зрозуміло, що напруга викликана різними заборонами щодо будівництва школи відбилась на здоров'ї Івана Йосиповича і серце його не витримало.

Тому не випадково, що в день відкриття нової школи, про яку так мріяв колишній директор, 21 вересня 2001 р. на фасаді було урочисто відкрито і освячено художньо-меморіальну дошку (скульптор В. Довбенюк) на честь Івана Йосиповича Ревчука.

Могила борцям за волю України

Пам'ятник борцям за волю України в мікрорайоні Опришівці на перехресті вул. Є. Коновальця та скверу міжнародного аеропорту було урочисто відкрито напередодні Дня Незалежності 23 серпня 2003 р.

За спогадами жителів Опришівців пам'ятник встановлено на місці шестиметрової могили, яка увінчувалася великим хрестом. Але з приходом другої радянської окупації військові, які у 1945 році неподалік будували військовий аеродром, бульдозером знесли в центрі колишнього села пам'ятну могилу, коли дізналися, що ініціатором її спорудження був священик І. Блавацький.

На початку липня 1941 р. о. Іван Блавацький, священик Опришківської церкви Св. Параскеви організував хресний похід жителів приміського села до Станіславівської тюрми, де на початку радянсько-німецької війни перед відступом більшовиків було розстріляно та спалено на подвір'ї в'язниці сотні українських патріотів. Капсулу з їх прахом перенесено до могили, яка була насипана і освячена в центрі села навпроти церкви. Тіла інших страчених таємно військовими вивезено та поховано у братській могилі на околиці міста, у с. Пасічна, в Дем'яновому Лазі. Це трагічне поховання було відновлене у 1989 р., там створено Меморіальний комплекс.

В Опришівцях громадськість мікрорайону також добила відновлення могили за кошти жителів та міськвиконкому. Місцевий скульптор Володимир Довбенюк виготовив бронзову скульптуру Божої Матері з дитям, яка встановлена на гранітному постаменті на місці зруйнованої могили.

Рис. О. Босої

Григорій Замолока

СПОГАДИ СТАРОГО ПЕДАГОГА

(Продовження. Поч. див у ч. 9 за 2007 р.)

ВИЦІ СТУДІЇ І ВІЙНА (1912-1920)

І знову розстайні дороги. У 1912 році здав я матуру. Одноголосно, але без відзначення (внаслідок згаданих «промахів» у 7 класі). Вибирати шлях до майбутньої професії мені не приходилося довго і трудно. Для політехнічного інституту, куди мене найбільше тягнуло, не було засобів, та й приймали туди дуже незначний процент українців. Те ж саме з медициною. Відносно легко можна було потрапити на «право» і з капіталами там було менше клопоту, бо правники в основному, сиділи дома або по «наречених», а в університет лиш їздили здавати «колоквія»¹ й екзамени. Але ані суддів не уважав я за ідеал справедливості, ані адвокатів за взірць громадянських чеснот. А вже з теологією ніяк не могло би у мене щось вийти, хоч бачити мене священиком було найгорячішою мрією моєї мами.

Скажу при цій нагоді, що помимо мого релігійного недовірства, відносився я з повагою до багатьох священиків, наскільки вони були часто самотні носіями культури на селі. Чи то вони самі вели розумну рішучу господарку, чи то закладали й вели «кружки Сільського Господаря», «каси райфазенки» (каси взаємодопомоги), кооперативи, читальні «Просвіти» або ім. Качковського (кацапські) — все те часто була самотня громадська робота на селі, за яку не раз за панської Польщі приходилося відповідати, а то й у «холерній» посидіти.

Правда, було немало й «деканів з гір», що знали лишень празникувати й у карти грати, або траплявся і ділок «о. Річинський» але, об'єктивно підходячи, не був це тип тодішнього священика.

І так залишилась мені одна «філософія» — факультет, який готував учителів середніх шкіл. А «філософував» я вже, як згадував, здавна, бо ще з 7класу виділової школи, тобто з 12 року життя. Отже й мав за собою немалий досвід і «стаж роботи». Значить, вирішив я піти на філософію.

Львівський університет, як святиня науки, мені зовсім не імпонував (хоч мене таки трохи манила наукова робота). І я сказав собі: чим дальше в ліс, тим більше дров. Перевірив усі свої резерви й можливості і націлювся ні менше, ні більше на... Відень.

Радник Яворський, голова філії «Просвіта» в Новім Санчі, обіцяв присилати мені 60 ко-

рон місячно, бо мої ошадності, як він казав, вистарчать ледь на початкові видатки: костюм (бо дотепер ходив у гімназійній формі), дорожку, підручники та інше.

І так з 1 жовтня 1912 року став я студентом філософського факультету Віденського університету. Студював я наразі тільки до осені 1913 року, бо покликали мене в армію (було мені вже 22 роки) в 5-ий батальйон кріпосної артилерії в Триденті (в південній Тиролі, зараз в Італії). Таким чином, за період мого життя в 1912 – 1920 роках перепліталися навчання і воювання, бо в 1914 році я пішов воювати на російський фронт (захищав Перемишль і Краків), в 1917-18 рр. — на Італійський, з 1918 по 1920 рр. був сотником Української Галицької Армії (УГА), захищав Галичину від Пілсудського та Галлера. За той же період був двічі поранений і одержував декілька разів довготривалі відпустки для продовження навчання.

Що ж мені вбилося найсильніше в пам'ять з того періоду мого життя?

Передусім оцей добродушний веселий Відень, це «Musik und Gartenstadt».² Так як колишня Австро-Угорська монархія була штучним зліпком багатьох народів, так і її столиця Відень, була лиш ззовні німецьким містом, а проживали в ньому численними групами різні народи. Самих чехів було біля 400 тис. (на 2 млн. місто). І кожна нація хотіла похвалитися перед другими своєю культурою. Тому у Відні можна було побачити багато чого гарного й інтересного. Проявлялося це найбільше в церквах, бо там і спів, і музика, і живопис, і скульптура, і церковні обряди...

Так, наприклад, українська (греко-католицька) церква св. Варвари — хоч українці були чи не найбільш самотньою нацією в Австрії, що постачала у Відень весь свій виробіток: і пшеницю, і бекони, і рогату худобу, а сама все залишалась голодним, темним Barenland'ом³, але й ці старалися свої богослуження зробити якнайбільш величавими і аганжували до церковного хору навіть окремих співаків з Volksoper'и⁴ (очевидно, за добрі гроші).

В перші місяці мого побуту у Відні не було неділі, щоби я не побував на Великій Службі Божій в котрійсь церкві або костьолі.

Не меншу притягаючу силу мали музеї, театри, ну і, очевидно, Wurstelprantes⁵ з його

¹ Заліки

² Музика і міські парки (нім) — ред.

³ Позбавлений землі (нім) — ред.

⁴ Народна опера (нім) — ред.

⁵ Розважальне містечко (нім) — ред.

Riesenrad'ом⁶, літаками, колійками та іншими цікавими атракціонами. З неодної півночі й до ранку приходилось простоювати перед віконцем квестури університету, щоби дістати талон на студентський квиток в театр за 30 крейцарів, а опісля з талоном в черзі перед касою.

Ну і пішли мої ощадності вже за кілька неділь, а я залишився на 60 коронах місячної допомоги від п.Яворського. Просити більше — був за амбітний, а заробити нізвідки. Ті гроші мені вистарчало на дуже скромний прожиток і більше абсолютно ні на що.

А кортіло, кортіло! І не раз в неділеньку дивився як чи не увесь Відень виїжджав на прогулянки у свої Wienerwald'и⁷, а у мене вже і на трамвай не було. А в додатку ще не раз приходилось в Mensaacademica (студентська їдальня) задовільнятись лише гарніром до м'яса і то малим за 6 крейцерів на обід і вечерю.

За навчання в університеті не платив нічого, бо все здавав за кожне півріччя вимагаючи кількість екзаменів і заліків на «добре» і «дуже добре».

Мило згадую і наше студентське товариство «Січ», в якому сходилися на газети, гутірку та репетиції хору. Грошей на сплачення приміщення, газет і журналів з членських вкладок не вистарчало і тому давали ми деколи платні концерти. Виступали ми не в якихось великих залах, лишень в другорядних ресторанах і барах, де гості їли й попивали при столиках та й слухали наших пісень. Щоби в «Січі» велася ще якась інша робота, крім звичайних товариських сходів, репетицій та екскурсій по великих підприємствах — не пригадую собі.

Осіню 1913 року покликали мене в ряди австрійської армії. Чи тому, що мені було вже 22 роки, чи може я й сам не старався про відстрочку через досить тяжкі умови життя під час студій, вже й не пам'ятаю. Досить того, що опинився в школі офіцерів запасу кріпосної артилерії в Триденті. Тут, між іншим, сховався пішки всю австро-італійську границю, вивчаючи пограничні укріплення. Тут мав я нагоду налазитись по Альпах, налюбуватись величавими гранітними горами і краєвидами, славними альпійськими озерами та характерними середньовічно-південними містами (Трента, Ріва, Кальдонаццо, Інсбрук) і придивитися життю їх мешканців. Тут, в Тренто, застала мене війна 1914 року.

Мій батальйон зразу ж в перших днях серпня після урочистої воєнної молитви «Vater! Ich rufe dich»⁸ (оркестр відмовив її за нас) відправили обороняти Краків (тут і до стрілу не прийшло) із 150 мм батареєю гаубиць за відступаючими вздовж Прикарпаття москалями. По дорозі стрічав я кілька разів висячі на придорожніх деревах трупи лемківських селян. На мої запитання за що їх вішали, селяни відповідали «не знам», а військові, що це «rusofile

Verrater»⁹, яких рейдові мадярські частини повісили. Враження було дуже сильне, мене буквально потрясло. Я дуже глибоко і боляче це переживав і ... назавжди попращався з присягою на вірність Францу Йосифу (яку я й так не дуже серйозно трактував).

Десь далеко попереду нас — піхота, там і легка артилерія, а ми з тяжкими гаубицями так в болотах застрягли (шляхи були і так до нічого, а тепер військом до решти понищені), що про якийсь перехід до ворога не могло бути й мови.

Голодували ми під час того «Vormarsch'у»¹⁰ так, що і того, що коневі з хвоста в менажку впало не цуралися. Пригадую, як сьогодні, сидів я раз над ровом, захищений конем від вітру з мокрим снігом і коневі щось з хвоста, а, може, і з іншого місця, в мою чорну каву впало (кава була без цукру і хліба). Викинув я те «щось» ложкою, а решту кави таки випив, бо тепла була. І подумати тільки, що в кілька місяців після того, коли наша батарея була вже на позиції і я вже був досить близько ворога, шрапнельна куля таки допала мене. Шрапнель пробила ліву легеню і застрягла у правій, де сидить і сьогодні. От гірка іронія долі! Але все ж таки до того часу зміг я (а був уже лейтенантом) пустити не одну шрапнель і не одну 37 кг гранату «Панові Богу у вікна» або на якесь самітне дерево чи інший замітний пункт, замість на «ворога». Бодай стільки міг зробити для полегшення совісті.

Після кількомісячного лікування призначили мене, як нездатного до служби на фронті, комендантом одного з краківських фортів. Звідти діставав я декілька разів відпустки для продовження студій.

В цей час я перевівся вже на Львівську політехніку (геодезичний факультет).

По-перше, тому, що мені здавалося, що з покаліченими легенями вже не зможу вчителювати, а по-друге, бо моєю мрією було після війни парцелювати панські лани поміж тих, хто на тих ланах від віків працював — поміж селян. Я сподівався, що після війни до того дійде. Однак замість стати землеміром, або, як то, жартуючи, говорили, «метрополітеном» (бо з метром по полю літав) по двох курсах я знову повернувся на філософію і після війни таки почав працювати у школі.

Але закінчемо про війну. В 1918 році, як вже людські резерви Австрії вичерпалися так, що навіть такі інваліди як я мусили ще воювати (я — на Італійському фронті в районі Сельте Коммуні і Кальдонаццо) вже видно було, що все йде до швидкого кінця і штучний багатівковий зліпок ось-ось розпадеться. Я лишень старався з тої халепи чим швидше видобути-ся тим більше, що англійська артилерія і літаки добре нас пражили. Мої старання не були безрезультатними, бо вже по двох місяцях відправили мене хворого спершу високогірною підвісною дорогою до Кальдонаццо (тут

⁶ «Чортове колесо» (нім) — ред.

⁷ Віденський ліс (нім) — ред.

⁸ Отче, кличу Тебе! (нім) — ред.

⁹ Зрадник-русофіл (нім) — ред.

¹⁰ Наступ (нім) — ред.

з нас ще багато скапало у глибокі провалля, зістрілені англійськими літаками), а звідти до Чеських Будейовіц. Тут я з жителями міста і похоронив Австрію. 28 жовтня 1918 року у величезній домовині з написом «Rakousko»¹¹, яку по ринку несло 20 чоловік під звуки духового оркестру, а під кінець чеського гімну «Кде домов мой». Так цей вічно хворий штучний організм – зліпок багатьох поневолених народів закінчив безславно своє животіння.

В два дні після цих «похорон» я чувся вже зовсім здоровим і чеські гольки (дівчата) відправили мене з триколіровою кокардою (червоно-синьо-біла)¹² на офіцерському банячку, замість cesарської золотої розети, в далеку дорогу до рідної Галичини. А що туди було

дуже трудно дістатися, бо Перемишль і Львів були зайняті поляками, то з тяжкою бідною через Краків, Новий Санч (тут мене знайомі переодягнули в цивільне), Закарпаття дістався я до Стрия і Станіслава. Тут я служив як сотник (капітан) Української Галицької Армії комендантом вишколу гарматчиків до кінця травня 1919 року. 25 травня 1919 року під натиском польської армії генерала Галлера, озброєної і виекіпованої у Франції, прийшлося залишити Станіслав. В Станіславі я пізнав і одружився з дотеперішньою моєю дружиною Оленою Олександрівною Жуковською, яка відбула зі мною весь дальній похід із всіма його труднощами, злиднями і небезпеками.

В УГА я залишався до січня 1920 року, коли через недугу мене звільнили і я залишився в селі Хринівка коло Копайгорода Кам'янець-Подільської області на цукровому заводі. Тут я давав уроки двом гімназисткам, дочкам директора заводу та навчав грамоти кількох дітей робітників і службовців. (Школи тоді не працювали, була повна розруха). За це адміністрація заводу дала мені приміщення й допомогала прожити. Тут же в Хринівці і прийшла на світ моя перша дитина – дочка Надія.

Збруч перейшли ми 16 липня 1919 року. Після переходу довелося пережити не один драматичний момент. Пригадую собі, як десь коло Ушиці заїжджаємо під вечір з підрозділом у село. Дивимось, а горою попри село тягнеться довга колона війська на захід.

— Хто це? – питаємо стрічного селянина.

— Петлюрівці.

От тобі і сини одного народу. Одні перед поляками на схід, а ці на захід в їх обійми. Добре, що не стрінулися безпосередньо та, чого доброго, ще й не побилися.

¹¹ Австрія (чеськ.) – ред.

¹² Кольори чеського національного прапора – ред.

Залишилася мені глибоко в пам'яті перша зустріч з большевиками, тобто з Червоною Армією. Було це в останні дні лютого, або в перші дні березня 1920 року в тій же Хринівці. Дружина лежала хвора з немовлям, а я порозвішував сушити випрані пеленки (аж дві були)

Старшини «Молодої Ради» в II півр. 1929/30 н.р.
Рогатинська гімназія укр. В центрі сидить Г. Заморока

і читаю їй оповідання Чехова, позичені у директора заводу. Аж тут в кімнату входять два червоноармійці (без зброї). Ми вже чули, що вночі прийшли большевики. Червоноармійці розглянулися по кімнаті, побачили хвору жінку і один сказав: «нельзя беспокоїть» і вийшли. Коли я запитав господаря, чого вони хотіли, той відповів,

що стільців і ослонів, бо скликають на мітинг. Мені не довелося на ньому побувати, бо відбувався він далеко від нашої хати і годі було залишити хвору самою.

Після мітингу цілий підрозділ пішов далше а коло стайні заводу лишилося два трупи спіяманих з обрізами гвинтівок бандитів. А треба сказати, що до приходу большевиків, в період безвладдя, панував тут страшний бандитизм. Не було ночі, щоб звідкись не з'явилася якась шайка, стероризувала сторожу й персонал заводу і вивезла декілька фір цукру і майна, награваного у жителів. Ми з дружиною ночі проводили у страсі і великим нервовим напруженню і, очевидно, без сну, тим більше, що були на селі чужими та ще й військовими. Вікно ми затикали ковдрою, а біля голови наклали цілі стоси книжок (мені їх подостатком постачав директор заводу Михайло Самойлович Горвіц) щоби в разі стрілів бандитів через вікно, куля не попала в голову. Були то страшні часи – не до описання.

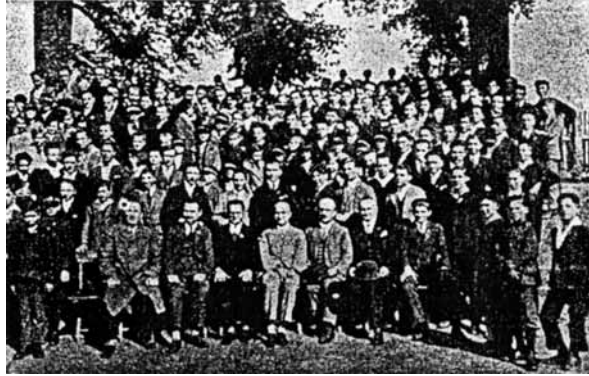
12 квітня 1920 року ненадійно, після кількох артилерійських пострілів, перегналася, як вихор, через Хринівку (тут червоноармійців не було) польська військова частина, а на другий день перед нашою квартирою появився польський офіцер (хтось вже доніс) і приказав завтра з жінкою і дитиною відправитися додому. Не розкішна то була подорож фірою від села до села з немовлям на руках до Галичини. Якесь бездітне подружжя в одному селі хотіло полегшити нам ці труднощі і взяти від нас дитину – «бо і так по дорозі умре», – казали. Але де є та мати, щоби позбулася своєї дитини?

Врешті добилися ми до Станіслава. Тут застали ми у батьків дружини крайню нужду: батько арештований польською владою і вивезений на захід в Домб'є, а мати й четверо малих дітей без жодних засобів до існування.

Помогти ми їм не могли: я хворий, дружина з немовлям. Тільки б нових турбот причинили. Тому незабаром вибралися ми до моїх батьків у Вишнів. Тут дружина із своїми підірваними силами працювала на полі й дома, а я кинувся шукати праці в якійсь школі. Та що ж! Вільних місць учителя математики й фізики не бракувало. Але львівська кураторія мені жодного на дала, лишень радила внести заявку до Варшави з просьбою за посаду аж на Помор'ї. Це означало йти з сім'єю в корінну глибоку Польщу і, очевидно, ополячитись. Отже я волів залишитися далі працювати на полі й шукати іншого виходу.

Учительський збір Рогатинської гімназії УПТ «Рідна школа» 1929 р. Сидить другий зліва Г. Заморока

В РОГАТИНСЬКІЙ ГІМНАЗІЇ УПТ «РІДНА ШКОЛА» 1920-1930.

Знайшов я таки роботу. А саме в Рогатині, моєму повітовому місті. Ще перед війною тут заклали українську приватну гімназію під керівництвом Українського Педагогічного Товариства (УПТ) «Рідна Школа». Силами громадськості, шляхом народної будови (хто кінями, хто руками, а хто пожертвуванням в грошах або матеріалах) побудували для неї величавий триповерховий будинок. Це, треба віддати належне, головне заходами і організацією директора Михайла Галущинського і пароха с. Вербилівці о. Степана Городецького. Будинок, на щастя, через війну зберігся. У 1920 році відновив свою роботу Кружок УПТ в Рогатині і організував навчання в перших чотирьох класах гімназії. Сюди на учительську роботу причалив і я осінню 1920 року. Так як польська валюта була ще не усталена, то моїм місячним заробітком було пів кірця жита. Прийшлося в першому році нашої учительської праці борикатися з величезними труднощами і дирекції школи і кожному вчителю зокрема. До полудня п'ять уроків, після полудня додаткові заняття з невідстаючими (а було їх багато, це безпосередньо по війні). Крім цього, багато учнів і вчителів працювали в шкільній столлярні, де на кількох імпровізованих верстатах під керівництвом кваліфікованого столярського майстра Яреми (робив він це безплатно) виготовляли для школи необхідні меблі. Така то була тоді, зумовлена обставинами, політехнізація й виробниче навчання. Ночами я готувався до уроків, бо й сам через війну неодноразово призабув. Часто вечорами приходилося, взявши дитину на руки або залишивши на сусідів, йти на жорна, молоти свій заробіток. Очевид-

но, що без допомоги батьків продуктами при всіх наших зусиллях не можливо було вижити. Та й сам я поза працею в школі мусив не мало промишляти. Звичайно протягом тижня я накуповував мила, сірників, свічок, «шварцу» до взуття і т.п. «делікатесів», нагромаджував повну валізу і що суботи відправлявся вечором у Вишнів, де сестра цей товар продавала. Через неділю розраховувались і вечором я відправлявся в Рогатин. Зауважу, що до вокзалу в Рогатині було біля 2 км, а у Вишневі – понад 4 км, вантаж 30-40 кг, а «фіакрів» не було за що найняти,

В наступних 1921-30 роках справа значно покращилася так, що під кінець «десятилітки» ми одержували вже до 50% тієї платні, яку при рівних умовах отри-

мували вчителі державних шкіл, та й сама гімназія за той час вже була зовсім достатньою «вивінувана». Число учнів зросло (по класах було вже по 50-60 учнів) і школа розбудувалася до повних восьми класів. Пожертвування громадськості на «Рідну Школу» теж значно зросли. Таке явище, як гарно розмальована картка «Рідної Школи» з написом: «Замість алкогольних напитків зложив на «Р.Ш ... злотих» було частим на святкових столах. Це «була найкраща прикраса». Колядування з листом «Рідної Школи» теж зміцнювало фонди Товариства.

На високому рівні проводилась в Рогатинській гімназії протиалкогольна і протинікотинова пропаганда, чого в наших теперішніх школах майже зовсім не спостерігаю. З учнів ніхто не курив. А були серед учнів старших класів і такі, що мали поперх 20 років. Над тим чував «Протиалкогольний і протинікотиновий гурток», який випускав щомісяця друковану газету «Ми молоді!» Назву ми взяли з подібного журналу чеської молоді «My mlodi!» Матеріалів до нашого часопису, крім гімназійного життя і згаданого вже чеського журналу достарчали нам ще й окремі числа журналу «Шлях до здоров'я» (мені здається, що він так називався), який ми одержували з Чехословаччини, бо безпосередньо з Радянської України було неможливо, кордон був зашліфований. Поширювати нашу газету по інших українських школах і зробити її міжшкільним органом протиалкогольної і протинікотинової пропаганди львівська шкільна кураторія не дозволила. Найбільше праці тут вкладали учителі Ратич Василь, Кам'янецький Юліан та Верб'яний Іван. До того, Кам'янецький був ще знаменитим організатором і керівником «Пласту», а Ратич дуже совісним завідувачем бурси для молодих учнів і керівником шкільної палітурної майстерні, яка не дозволяла жодному підручнику чи книжці з бібліотеки знищитись

і взагалі удержувала шкільну бібліотеку у взірцевому порядку. Я завідував бурсою для старших учнів (VII-VIII кл.), яка містилася коло польського монастиря (сьогодні районна лікарня) і був секретарем Кружка УПТ, який кількакратно видавав друковані річні звіти про свою роботу і роботу гімназії та початкової школи УПТ в Рогатині.

В бурсі жило 32 учні VII і VIII класів та «доходило 8-10. Кухню і господарство вела моя дружина з двома служницями, а я вів бухгалтерію і педагогічний нагляд. За це ми одержували мешкання і харч.

Для учнів молодших класів була друга бурса в самому будинку гімназії.

Там період життя був для мене і дружини дуже тяжкий, бо після 5-6 уроків з 50-60 учнями (класи були дуже численні, щоб могли себе так-сяк оплачувати) треба було перевіряти підготовку до уроків і наглядати за життям питомців поза школою, а дружині з двома служницями вести господарство і кухню — була справа дійсно нелегка. При цьому ми мали ще й своїх трьох дітей 2,4 і 9-річних.

Та мимо всього з приємністю згадую той час як перших літ праці повних відданості й доцільного ентузіазму. Ці літа скріпили нас і матеріально, бо заощадивши дещо, (квартиру і харчі ми мали додатково за працю у бурсі) змогли набути власний дерев'яний будиночок, який в пізніших літах став для сім'ї дошкою рятунку.

Взагалі слід сказати, що весь колектив Рогатинської гімназії був відданим пропагандистом антиалкоголізму й антинікотинізму, багато праці вкладав у культурне піднесення повіту. Пропагувати якусь ідею, значить, в першу чергу, особистим прикладом її реалізувати. Тому, за одним чи двома винятками, учителі не курили, а всякі товариські сходинки, прийняття й забави відбувалися без алкогольних напоїв і то не тільки у школі, але й по приватних домах, бо вплив школи був великий і сягав досить далеко.

Та настав пам'ятний 1930 рік, коли всякі договори й обіцянки бодай культурної автономії для українців Галичини виявились обманом, а голод землі, якої українець вже не міг придбати, і голод праці, бо навіть на сезонні роботи за границею (в Німеччину, Францію) українців не пускали — довели населення до розпуки. Почали по Галичині горіти поміщицькі стирти й стодоли. Пішло полум'я по краю а вслід за ним військові карні експедиції, закриття українських шкіл, читалень, нищення кооперативів, численні арешти й биття селян, словом — «паціфікація».

Не минула вона й нашої школи. 30 вересня 1930 року перед початком навчання оточила поліція будинок гімназії, а кількох поліцаїв з начальником увійшли в учительську і один з них викрикнув: «Wstac!»¹³. На це директор запитав начальника, в чому справа. Той приказав щоби учні з класів не виходили, а він з поліцаями перешукає будинок і пішов з кількома поліцаями на горище, де зараз же й «знайшли» кілька ручних гранат (шкода, що якої гармати з собою на горище не взяли). Повернувшись з горища, казали учнів відпустити додому і оголосили, що школу закривають. Так біля 500 учнів знайшлося поза школою, а двадцять і кілька вчителів з сім'ями стали безробітними. Між

Викладачі української вчительської семінарії сс. Василянок в Станіславі. Поч. 30-х років

ними і я з дружиною і трьома дітьми у віці 3-10 років.

Кипіло життя на Рогатинщині в тому десятилітті (1920-30 рр.). Відновлено діяльність філії «Просвіти» й Кружка УПТ «Рідна Школа». Гімназію розбудували до восьми класів і заложили 4-ох класну «народну школу», зорганізували дві бурси, де жило 90 учнів.

Політично існували в Рогатині дві партії: УНДО (Українське національно-демократичне об'єднання) з клерикальним ухилом і «радикальна».

УНДО володіло неподільно в УПТ, а радикали часом перемагали на загальних зборах «Просвіти». Досить добре розвивалася в повіті торговельна кооперація і «Маслосоюз». Повітовий Союз Кооператив побудував навіть в Рогатині об'ємисту триповерхову каменицю, де містився й Український Кооперативний Банк.

Слід замітити, що в останніх роках того десятиліття на поверхню виринув грізний конкурент всім тим установам в особі аналогічних польських організацій, освітніх й економічних, а передусім, підтримуваної державою польської кооперації «Звйонзку млечарського».

Крім згаданих установ, розвинулась була і деяка літературна й видавнича діяльність. Кружок УПТ видавав друковані річні звіти з роботи своїх шкіл, група літераторів (М. Угрин-Безгрішний, А. Лотоцький і О. Турянський) випускали протягом довшого часу місячник «Рогатинець». Лотоцький видав кілька дитячих оповідань, а Турянський, крім декількох дрібниць, історичну повість «Наїзд Обрів».

Всі ці установи були зорганізовані на національних началах, бо так тоді всюди було. Поляки мали свої освітні й економічні організації, євреї — свої й українців туди недопускали (поляки — хиба змінювали обряд на латинський і ополячився, а євреї — абсолютно ні).

¹³ Встати! (польс.) — ред.

Очевидно, що й українці не бачили іншого виходу. Навіть соціалістичні партії діяли окремо: польська, українська і єврейська. А вже до якої степені діяла національна приналежність навіть звичайної простої людини видно хоча би з того, що, наприклад, на сотні єврейських магазинів (майже вся торгівля була в єврейських руках) ніде б ви не знайшли хоча б одного продавця чи практиканта неєврея. Те ж саме в ремеслі. Кожний майстер добирав собі учнів із «своїх».

Пануючим кличем було: «свій до свого по своє».

СТАНІСЛАВ (1930-1939)

Шукати праці в якійсь іншій українській школі було би безглуздя, бо таких жертв терору як Рогатинська гімназія було багато.

А йти до кураторії просити о посаду в державній школі — хребет не гнувся. Тим більше, після пропозиції ще з 1920 року.

І вирішив я шукати хліба в кооперації. Там все ще були якісь можливості. Отже пішов я на «практику» в «Український Союз Кооператив» у Стрию (після 10 літ праці в гімназії 40 літ життя). Як мені було страшенно боляче, коли не раз, ідучи на роботу в магазин, стрічав по дорозі учнів, що дебатували над законами фізики і собі їх розтолковували або пояснювали математичні задачі. А я їду метром тканини міряти та вчитися їх розрізувати. Жаль і лють не до описання!

Та ось одної неділі, коли я приїхав до Рогатина за білизнаю і харчами, застав лист з Головної Управи УПТ, що в Станіславові в учительській семінарії сс.Василянок опустіло місце учителя математики й фізики. Не дуже то по нутру було мені туди їхати, але вибору не було — залишитися торгівцем ніяк не годен. Отже поїхав я в Станіслав і з грудня 1930 року працював учителем, а з 1933 по вересень 1939 — директором учительської семінарії, опісля зреорганізованої на гімназію й ліцей сс.Василянок. Всупереч моїм сподіванням, що це якась замкнута монастирська школа, виявилось, що тут якихось спеціальних вимог і методів не було. Справою директора й учителів було реалізувати загальні для шкіл програми, а вже виховними ділами займалися о.катехит і учительки-сестри. Школа мала гарне приміщення (будинок сьогоднішньої партшколи по вул.Панфіловців),¹⁴ була вистарчаюча до програм обладнана і мала право державної школи. За нашу роботу мали ми 50-60% ставок, які отримували наші товариші при рівних умовах у державних

На посаді директора тої гімназії і застала мене осінь 1939 року. За час мого керівництва школа випустила 140 учительок для початкових шкіл, але посади одержали тільки 4 випускниці, а решта, звичайно безнадійно прожива-

ли у батьків або десь на дуже мізерній роботі в бідній українській установі.

**Григорій Заморока,
Івано-Франківськ, 1961**

На цьому ми закінчуємо публікацію спогадів Григорія Юрійовича Замороки. Хоч автор продовжив їх до 1960 року, однак вони несуть більш суб'єктивний характер і представляють інтерес скоріше для родини автора ніж загального кола читачів. Однак, вважаємо за необхідне коротко розповісти про дальшу долю Г.Ю. Замороки.

Григорій Юрійович з радістю, як і більшість жителів Станіслава, зустрів прихід Червоної армії. Національне гноблення в Галичині дійсно досягало апогею. Як згадує у своїх «Спогадах...» Г. Заморока польський міністр Грабські, виступаючи в Станіславі в салі «Звйонзку колеяжи»¹⁵ на запитання, як уряд Польщі думає розв'язати українське питання, відповів: «Niech pana o to glowa nie boli. Za 15-20 lat już nie będzie kwestji ukraińskiej».¹⁶

Правда, радість від «визволення» захмарила чутка, що достойників міста, які так сердечно вітали з хлібом і сіллю «визволителів» забрали більшовики і слід за ними пропав. Це були: адвокат Олесницький від філії Товариства «Просвіта», адвокат Бих від філії Українського педагогічного Товариства і директор Вісньавський від економічних установ.

Нова влада призначила Г. Замороку директором колишньої другої польської гімназії (зараз морфологічний корпус медуніверситету).

На цій посаді він перебував до приходу німців. Під час окупації деякий час працював директором ватно-трикотажної фабрики, сидів по доносу в гестапо (два тижні), працював у промислових школах на різних посадах: вчителя, директора, інспектора, був свідком акцій фашистів проти населення міста. Після визволення працював директором СШ №5 в Станіславі, 4,5 місяці разом з дружиною перебував під слідством МГБ (тільки після втручання членів батьківського комітету школи серед яких був і майор МГБ, їх випустили), вчителював у Делятинській СШ. В 1957 році вийшов на пенсію, проживав у Станіславі. Помер у 1967 році.

Спогади Г. Замороки — це історія частини галицької інтелігенції що завдяки наполегливій праці вибилися із селянського стану «в люди», залишившись корінням в народі, черпаючи з нього наснагу та самовідданно працюючи для його розвою і блага. Це історія української освіти та шкільництва в Галичині першої половини ХХ століття, періоду державних катаклізмів, політичних крахів і найбільших у світовій історії воєн. Спогади ці мають безумовну пізнавальну вартість для широкого кола читачів і, зокрема, педагогів.

¹⁵ Союзу залізничників (польс.) — ред.

¹⁶ Хай пана про це голова не болить. За 15-20 років українського питання вже не буде. (польс.) — ред.

¹⁴ Зараз монастир сс. Василянок на одноіменній вулиці — ред.

Василь Бурдуланюк

ДОКУМЕНТ З АРХІВУ СТОПЧАТІВСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Як відомо, під час революції 1848-1849 років у Галичині значно активізувався український національно – культурний рух, основним виразником якого була Головна Руска Рада. За її ініціативою, починаючи з літа 1850 року було розпочато збір коштів серед жителів Галичини на Народний дім у Львові.

Перебуваючи на початку квітня 2007 року в своєму рідному селі Стопчатові, я ознайомився з частиною документів архіву долішньої церкви св. Параскеви. Серед них виявив цікавий документ зі списком жертводавців парафії на Народний дім у Львові. Для цієї мети тоді в Стопчатові було зібрано з 22 жителів села 36 ринських 10 кр. Зок-

рема, Іван Лукашевич та Василь Мельник здали по 5 ринських, Йосиф Ковальчук, Георг Боярський, Іван Боднар, Юрій Скригунець, Теодор Іваніцький, Михайло Ясінський та інші – по одному ринському, Семен Іваніч, Василь Ковальчук, Якуб Ключевський, Олена Скрегунець, Григорій Заячук, Анна Іваніцька, Анастасія Ключевська, Іван Ясінський – по 20 кр. В Яблунові з коляди було зібрано 11 ринських 10 кр.

Як бачимо, жителі підгірського села Стопчатова на зорі національного відродження в Галичині проявили належну громадянську позицію і внесли свої посильні внески на Народний дім у Львові – перший Народний дім в Галичині.

Создатели Храма Господна и Домѣ Рѣско-Народного въ Царковѣ.				
Прим. Округа	Наименование Мѣста	Сторона		Примѣч. нѣсѣ
		Журна въ монѣтѣ сѣверной		
Имя и характеръ создателя		Золот. ринки	Сѣверн. унговѣ	кр.
	Василь Лукашевич	5		
	Василь Мельник	5		
	Георг. Боярський	1		
	Михайло Антонович	1		
	Василь Мелник	5		
	Симонъ Ковальчук	20		
	Іванъ Мельникъ	1		
	Іванъ Боднаръ	1		
	Юрій Ковальчук	20		
	Юрій Ковальчук	20		
	Матей Боднаръ	20		
	Тому Скрегунець	1		
	Ана Скрегунець	1		
	Олена Скрегунець	20		
	Степанъ Заячук	20		

Георг. Боярський	1		
Михайло Антонович	1		
Василь Мелник	5		
Симонъ Ковальчук	20		
Іванъ Мельникъ	1		
Іванъ Боднаръ	1		
Юрій Ковальчук	20		
Юрій Ковальчук	20		
Матей Боднаръ	20		
Тому Скрегунець	1		
Ана Скрегунець	1		
Олена Скрегунець	20		
Степанъ Заячук	20		
Юрій Ковальчук	20		
Анастасія Ключевська	20		
Іван Ясінський	20		
Михайло Антонович	11	10	

Василь Ільницький (псевд.: Денис, Денис з Покуття, Денис із-за Серета; 22.04.1823, с. Підпечари, тепер Тисменицького району – 15.04.1895, там же) – священик, письменник, історик, перекладач, театральний критик і педагог. Народився у сім'ї священика Степана Ільницького. Навчався у гімназіях Станиславова, Тернополя і Львова, у Львівському і Віденському університетах. У 1849-1861 рр. викладав українську мову у Станиславівській державній польській гімназії. Згодом історію у гімназіях Тернополя і Львова. Учасник революційних подій і Львівського собору руських учених 1848 р. Голова Комітету для артистичного нагляду Руського народного театру у Львові. У 1884-1887 рр. – голова Руського Товариства Педагогічного. Член-засновник «Просвіти» (1848), член головного відділу «Просвіти». З 1860 року займався літературною і науковою діяльністю. Друкувався у журналах «Мета», «Правда», «Зоря», додатку до газет «Буковина», «Неділя». Видав альманах «Дарунок руським дівицям на новий рік 1871». Автор оповідань та повістей з народного життя, історичної драми «Настя», статей на історичну, літературознавчу та етнографічну тематику, споминів та підручників для початкових і середніх шкіл.

Василь Ільницький

З КРАСНОЇЛЛЯ ДО БУРКУТА

Не знаю чому то так люблю запускатися у світ карпатський. Ті високі гори, буйно порослі ялицями, смереками, строкатим зіллям та зеленою травою так дивної і різнобарвної подоби, що кожної хвилини змінюють свій вигляд перед оком мандрівника; ті багаті полонини з красновидими стадами овець, коней і рогатого товару; ті верхи безчисленні, що вгору пнуться один над другим; ті ручаї, що з шумом перескакують на дорожнє каміння і спішать стрімголов із скель у полонину; це небо голубе, що мов прозоре шатро розп'ялося над верховинським світом, а посеред нього, ніби чудотворна лампа, завішене ясне сонечко, розливаючи навкруги світло і тепло; а в долині, у глибокім-глибочезнім яру, Черемош наш любий у синій мряці, мов срібна стрічка на скелястім дні – все то приманчиво тягне у світ карпатський і втискає в душу такі чудесні образи, що про них радо згадуєш і по найдовших літах.

Було це року 1846 у місяці липні, коли я, 23-літній молодець, пустився верхом на гуцульським конику з Красноїлля до Буркута лиш з провідником гуцулом, а разом і кухарем моїм, котрий провадив за вуздечку другого коня з постіллям та харчем на дві неділі. Бо хто в горах хоче подорожувати, найкраще забезпечитися на дорогу у все, чого до життя конечно потреба: гори самі не дадуть корму, і при всім залюбованні в їх красоту можна би там на правду з голоду вмерти.

Не так далеко за селом, положеним за зеленими верхами, зачали ми спинатися щораз вище на стрімку і круту Магору, один з вищих верхів у цілому Карпатському пасмі; а коли по годині ходу поглянув я позади себе, то побачив таку страшну, величезну пропасть, туй-туй за собою, що мимохідь аж мороз перейшов по тілі. Одне поховання коня, одне усунення каменя, на який коник-гуцулик ступав поволі і осторожно, повалило би його і мене у ту пропасть – і ворон кісток не позбирав би!

Ми переходили потім через полонину Криницю, Скупову (що до висоти третя по Чорній горі) і зайшли на ніч на полонину Угорско, де мій провідник мав зимівку, тобто курну хату, в якій вівчарі ночують зимою. На тім місці колись-то ночували втікачі-угорщики (тобто опришки-гуцули), але погоня, вислана за ними, догнала їх у зимівці і вони всі полягли по лютім лицарським бою, шкода лиш, що не за ліпшу справу... Так мені розказував гуцул-провідник.

День був хороший, а захід сонця ясний. Пречудесна зоря вечірня, малювала довго західне небо рожевим світлом; ясні звізди замиготіли на небі, полискуючи чудними брильянтами; вівчарі почали зганяти з полонин безчисленні білі вівці до стай, дивно на них посвистуючи і покликуючи. Незабаром образ той змінився. Вівчарі з вівцями цезли, відтак стало тихо і темно.

Ми спустилися щораз глибше в діл, зарослий корчами, з яких міліони-міліонів

святоіванських червчаків блищало фосфоричним світлом: то червонявим, то білявим, то зеленавим. Окружені високими горами – двох нас у тому безлюдному, глухому верховинському світі, серед пізньої ночі в темній-темряві корчами наїженого гаю, в якому, мов звізди на небі, миготіли червчачки святоіванські, а довкола тиха тишина: все те дивний представляло образ і настроювало душу до незнаних, недосвідчуваних дум.

Десь коло півночі зайшли ми до зимівки. Гуцул розложив ватру в печі і зачав варити молоко і кулешу. Незабаром дим застелив стелю, мов кучеряве покривало, і почав виходити через отвори віконні, які ніколи скляних шиб не виділи. Треба було сидіти або лежати на лаві, щоб не задушитися димом. Повечерявши і помолившись Богу, ми полягали спати на лаві, на якій мені гуцул постелив ліжничок і подушку привезену із собою.

Було ще дуже рано, коли вже гуцул збудився. Мряка залягала вершки гір, оточуючих довкола нашу зимівку. Заким спражилось молоко і зварилася кулеша на сніданок, гуцул казав мені йти недалечко навпростець супроти сходу сонця, бо там можна було оглядати «церкви». Пішов я, як мені було сказано. Незабаром осіли мряки, сонце засвітило ясно і прогнало геть глибоко в дебри нічні сумраки, а передімною розстелився образ велетенської верховини. Гора за горою: одна нижча, друга вища, то ясніша, то темніша, то круглява, то стіжкувата, то гола, то кучерява, – мов те безмежне схвильоване море, яке Божим указом в одній хвилі застигло і заледеніло, – виповнювали довкола виднокіл. Серед того бездушного, височезного, безмежного світу, перед яким десь далеко-глибоко щезли люди, зі своїми хатами, зі своїм лоскотом, шумом і криком, – мені стало чудно, мов пливучому самому на просторім морі. Груди стали підніматися, душа прочувала безсмертність свою... Але де ділися «церкви?»

Пішов я ще далі: виднокіл став нараз спускатися вниз, в глибоку-глибину, а з тої темної, ще світлом поранним не озареної глибини спиналися вгору високі смереки та ялиці, а серед них білили та і сивіли верхи острокінчасті, вузькі та високі верхи скель, справді дуже схожі на готичні вежі церков, палат і величезних будівель. Зда-

валось, що там, на долі, між лісом розсілося якесь велике місто, якась величезна королівська або царська столиця. Довго чудувався я тим незвичайним образом, аж поки гуцул мене не збудив із задуми своїм голосним покликом: «Паночку, вже кулеша готова!..».

Після снідання стали ми спускатися щораз глибше і щораз глибше, аж до корита Черемоша, що так весело і бурливо шумів серед скелястого ложа, чистий, як кристал, швидкий і борзий, як гуцул, що горі полонинами гуляє. І справді, ми подибали такого молодого гуцула, що в короткому киптаріку, з сокирою на плечах, з обстриженим волоссям, легко, мов сарнюк, мчав стежечкою, а стрітивши нас, привітав дзвінким і веселим голосом: «Слава Ісусу Христу!».

— «Слава на віки!» – відповіли ми в один голос. – А куди так охочо, легінику?

— У верхи, паночку. Вчора повернув з війська, а нині йду спускати зрубане дерево, щоби потім збити у дараби і сплавити долі Черемошем.

— То чей дуже тяжка робота, та їсти тут нема що, хіба одна пісна кулеша, скупо зварена з муки, закупленої за дорогі гроші. У війську, мабуть, ліпше було, там і красно уберуть і дають їсти м'ясо...

— Паночку, коби'м і ціле життя не їв, лиш сухий кавльчик вівсяного коржа і носив на плечах ялиці з гори на долину – миліші мені мої гори, моя верховина, як всіляке паньство у місті.

Сказав, перехийлив крисаню на бакир, та топірцем вимахуючи, помчав далі, мов той олень, що проламавши невірничу кліть, вирветься на чисте поле. По дорозі стрічали ми цілі каравани гуцулів і гуцулок на конях, обладованих терхами (подовгастими бочівками, прив'язаними до коней по одній і по другій стороні). Коні йдуть один за другим «шилом». Гуцули через дорогу голосно розмовляли, старі гуцулки курили люльки і пряли куделю на коні.

Мій провідник виривав цілі корчі буйно ростучих малин та ожин і подавав мені їх на коня, розказував при тім через цілу дорогу всяку всячину, щоби мені не скучилось, або пригравав на сопілці. Так ми заїхали через Березник, Ладову, Лукавиці до Буркута.

Іван Монолатій

ЗЕНОВІЙ ЖЕРЕБЕЦЬКИЙ – АРИСТОКРАТ, ЗАЛЮБЛЕНИЙ У МИНУВШИНУ

5 квітня 2008 р. виповнюється 50 років відомому івано-франківському колекціонерві **Зеновію ЖЕРЕБЕЦЬКОМУ**

У Книзі книг – Святому Письмі – є прегарні слова про збирання скарбів. А вони, як пише Книга, можуть бути двоякими: духовними і матеріальними. Колекціонерів часто порівнюють зі збирачами найціннішого, що є у людини – пам'яті, ідентичності, індивідуальності. Предмети колекціонування творять люди прості, і не-прості, пихаті і сумирні серцем, злидарі і володарі. Минають дні, і минають ночі, а те, що залишається, стає цінністю нашого повсякдення, і дуже часто об'єктом, на який чатують колекціонери. Однак сьогодні рідко коли можна знайти людей, для яких колекціонування стало сенсом буття, і які, до того ж, є фахівцями своєї справи, водночас мають чисте сумління і аристократизм духу. До такої «когорти небагатьох» і належить наш ювіляр.

З. Жеребецький в книгарні видавництва «Лілея-НВ».

3 пограниччя духом ...

Перша домівка Жеребецьких – сучасна Львівщина. Батько Зеновія – Йосип Жеребецький, походив з теперішньої Радехівщини, а за історичною логікою – із Сокальщини. Це – терени галицько-волинського прикордоння, яке завдяки географічному та цивілізаційному положенню з давніх-давен було осердям культурного розмаїття і вартостей. Тому-то здавна в межах сучасних Самбірщини, Дрогобиччини, Турківщини, Сяноччини і Сокальщини концентрується русько-українська шляхта найвпливовішого герба Сас. Перші носії цього герба з'явилися в Галичині ще за короля Данила, а потім від Сасів відгалузилося близько 200 родів. Спочатку всі ці родини, які походили від Сасів, користувалися так званими відсільними прізвищами. Тобто такими, які вказували на власність різними населеними пунктами. Вони утворювалися за допомогою суфіксів -ський, -цький, -зький. Як стверджують історики, це відповідало німецькому «фон», французькому «де».

Жеребецькі, як і інші галицько-волинські шляхтичі, є Сасами, генезу яких слід шукати у земель-

ній магнатерії пізньосередньовічної Саксонії. З плином часу, вони виводили своє походження від родин руської чи козацької шляхти, іноземних аристократичних родів, інтегрованих у шляхту в період 1340-1782 років, і нащадків тих, що були нобілітованими в Галичині австрійськими цісарями між 1872 та 1918 роками. Однак, після приєднання Галичини до Австрії у 1772 році уряд зобов'язав місцеву шляхту підтвердити своє шляхетство. Бюрократична процедура була настільки марудною і коштовною, що тисячі шляхтичів зігнорували це підтвердження, перейшовши таким чином у стан селянства. У числі таких були і Жеребецькі, які із села галицько-волинського пограниччя Переспа прийшли на теперішню Радехівщину.

Назва їхнього роду походить, згідно з однією версією, від слова «жеребець», згідно з другою – від слова «жереб» (можливо земля, на якій було заснована родовита маєтність, дісталася власнику за жеребом); згідно з третьою – від імені першого поселенця Жеребка та його родини Жеребків; відповідно до четвертої версії, могла існувати і місцевість, названа на честь шляхтича – Жеребки.

Генетична пам'ять властива Жеребецьким: батько Зеновія – Йосип пам'ятав про своїх рідних щонайменше від 1800 року, похованих на сільському кладовищі. Дід ювіляра – Григорій – був вільним селянином, авторитетним чільником громади. Тому власним коштом відкрив у себе в хаті читальню, відтак філію «Просвіти», які були центрами національного і культурного життя українців. Мріяв, щоб син став священником, однак відомі політичні обставини і переживання за долю рідних не дозволили цього зробити.

Батько Зеновія, який першим із односельців здобув вищу освіту, закінчивши землевпорядний факультет Львівського сільськогосподарського інституту в 1956 році, був направлений на роботу у тодішній райцентр Перегінськ. Тут доля звела Йосипа Жеребецького із майбутньою дружиною – Мирославою. За два роки, майже 50-ть літ тому, у подружжя Жеребецьких народився син, якого назвали Зеновієм.

3 метрополії національного духу...

Друга домівка Жеребецьких – місто Коломия – давній осередок українства в Галичині, в якому вони опинилися на піку «хрущовської відлиги». За останніх

двадцять років, десь перед 1960-тими, місто значно змаліло, а тоді ще більше втратило на значенні культурної і національної метрополії Галичини. Та незважаючи на це, характер міста в середині 60-х років все ж таки був український. На вулицях Коломиї виднілися двомовні написи – російською і українською, що мали свою вимову в нашу користь, бо показували, що українці в місті якщо не господарі, то, принаймні, співгосподарі зі своїми правами. На вулицях гомоніла головним чином українська мова, бо Коломия лежала в центрі давньої української території, сюди щодня напливали з околиць люди за всякими справами, а вживали вони тільки рідної мови і тимчасові заїди – партпрацівники, військовики, службовці – були змушені розмовляти з ними українською мовою, почасти російсько-українським суржиком. Замешкала родина Жеребецьких спочатку на вулиці Чкалова, яка тоді швидше нагадувала село – з його традиційними приписами, патріархальним устроєм і звичаєвим правом. Сусідами новосельців стала родина Білів – справжніх українських патріотів, непоказних героїв визвольної боротьби та в'язнів німецьких і радянських концтаборів. Вже коли Жеребецькі переселялися в середмістя, на вулицю пролетарського письменника Горького, було яось сумно, бо відразу зникли і середовище, і атмосфера чогось окремишнього. Тепер все було нове – і сусіди, і друзі, і школа.

Тодішня вулиця Горького, давніше відома під назвою Собеського, яка промовисто маркувала середмістя і міські «городи», давньоруські вали на підступах до дитинця, визначала своєрідне «перекрашування» міського села в місто міщан. Мандруючи до неподалік розташованої школи, названої на честь Кобзаря, малий Зенко ще застав того легендарного коломийського паротяга, що тяжко сопів і голосно бив у дзвінок. Це було знайомство з так званою «льокалькою», залізницею, що прорізала Коломию із двірця через середмістя і Ринок, прямувала на міст через Прут і «вириналася» на давню покутсько-гуцульську нафтову Мекку – Слободу Рунгурську.

В Коломиї були і будні, і свята. І завжди, разом з ріднею, одягнутий у сліпучо-білу сорочку, зоби хоч яось протиставлятися сірій, заскорузлій буденності радянських часів, Зенко доторкався до уявленої і реальної минувшини. Саме з дитинства Зеновій Жеребецький, за прикладом батька, прикипів до колекціонування. Бо саме батько, який завжди цікавився минущиною, прищепив, якщо можна так сказати, позитивну бацилу колекціонерства синові. Шарм віньеток поштових листівок з галицькими містечками, дзенькіт давніх царських монет, шарудіння поживклих аркушів книжок і альбомів – усе більше притягували увагу малого.

Пригадуються і гостинні вечори у господі коломийської родини Стадниченків, де читали шестидесятників, і відкриття пам'ятника Кобзареві у Шешорах 1964 р. І повсюди відчувалися тепло серед зими ідеології, свіжий подих свого, українського, духу наперекір офіційній брехні про «єднання усіх пролетарів». В місті над Прутом, де здобув середню освіту, Зеновій закінчив ще музичну школу (клас скрипки), відвідував дорогі серцю кожного справжнього коломийця культурні центри – оперну студію Галини Грабець і вечори бальних танців Дани Демків. В такому

темпі, майже не маючи вільного часу, до середини 1975 року жив і працював ювіляр.

З печаттю П'ємонті української нації...

Незважаючи на те, що юнака манила минувшина, а роки тоді були «брежнєвськими» і не надто сприятливими для гуманістичних студій, від 1975 року розпочинається нова доба в його житті. Третьою домішкою Зеновія став Львів – давній П'ємонт наших державницьких устремлінь. Тогочасний Львівський державний університет імені Івана Франка і в радянський час залишався справжнім храмом різних галузей науки, в якому не цуралися ані рідної історії, ані справжньої літератури, чи інакодумства. Зважаючи на ґрунтовні знання точних наук, Зеновій по-щирому прирік себе на вивчення наук прикладного характеру. Його вибір зупинився на факультеті прикладної математики і механіки. Цілу п'ятирічку теорії і практики він опановував спеціальність «математика» і 1980 р. став одним із перших випускників саме цього факультету.

Хочеться чомусь підкреслити, що якщо хтось не є математиком або загалом не надається до опанування такими предметами як алгебра і геометрія, не розумітиме що таке інтеграл чи навіть синус, небагато втратить. А тут вибір Зеновія, як мені здається, став таки притягальним, це швидше був різновид якоїсь притягальності метафізичної. З наукою чи пак умінням розв'язувати рівняння це не мало нічого спільного, але, як не дивно, саме цей життєвий рубіж споріднився з тією силою, яка випромінювалася з бажанням доторкнутися до невідомого, минулого й глибше пояснити процес буття. Допитливому студентові-математику, якому поряд з розв'язуванням математичних й логічних задач, вдавалося суватися підпільними «біржами» колекціонерів, львівськими вернісажами і богемними фестивалями, сидіти у легендарних львівських каварнях, перегортати товстезні фоліанти в академічних бібліотеках, спілкуватися із живими носіями традиційних українських цінностей. І майже завжди, як із першої студентської стипендії, Зеновій купував книжки для майбутньої власної, великої бібліотеки.

У місті Лева він провів ще один рік, працюючи в тому ж Франковому університеті як молодий науковець. Проте на заваді академічній кар'єрі стала ... Радянська армія. І в той час гнала вона майже усіх покликаних до робітничо-селянського війська в Афганістан – для виконання нібито «інтернаціонального обов'язку». Щоби не потрапити у лабета військової машини, Зеновій покинув Львів і переїхав до Івано-Франківська, на роботу в місцевий, але вже знаний у світі, Інститут нафти і газу.

У межиріччі часу...

В Івано-Франківську, у нових життєвих умовах, приступив до праці як математик: кілька років був молодшим науковим співробітником в Інституті нафти і газу, згодом перейшов у спеціальне конструкторське бюро «Моноліт», яке працювало на радянську оборонку і було чи не єдиним підприємством такого типу в нашому регіоні. Був і хороший колектив фахівців, і хороші, перспективні плани як для науковця. Але щось значно інше манило цього чоловіка: крізь що-

денний побут, майже одноманітну інженерську працю, точні розрахунки і складні креслення пробивався ген колекціонерства. Нерідко пригадувалися часи, коли одухотворено і майже ритуально батько приносили до хати нові книжки, які ще пахли друкарськими фарбами, а їхні золотаво-сріблясті корінці грайливо запрошували до домашнього читацького вогнища. Згадувалися й часи, коли усі, великою сім'єю, читали Андрія Чайковського, разом і батьки, і діти переживали кожну нову прочитану сторінку «Олюньки» чи «На уходах». І саме такий спосіб життя – в постійному русі і систематичному удосконаленні знань, допомагав духовно виживати у сирій повсякденності советських часів. А ще ці роки були багатими на колекціонування поштових марок і штемпелів українознавчого характеру на різних відправленнях, ювілейних і пам'ятних значків й монет, маркованих конвертів. Тобто усі ті друки і відзнаки, карбування і тиснення тощо, котрі промовляли на користь певної традиції, нашої історичної і культурної самобутності як нації європейської, народу з сув'язю пам'яті. А більш ніж 20 років тому Зеновій Жеребецький увійшов у сучасну банківську систему: від працівника Держбанку СРСР до керівника відділу інформатизації обласної філії АКБ «Укрсоцбанк»...

Разом з тим у «малому Львові», як часто мешканці нашого міста називають Івано-Франківськ, наперекір справжньому Львову – «великому Станиславову», Зеновій Жеребецький розпочав відтворення і збереження станиславівської традиції. Ще 2002 року він був серед міських патріотів, причетних до історико-культурного альбому «Наш Станиславів» – спільного твору івано-франківської богеми, яка в особливий спосіб озвучила позитивний міт нашого середньоевропейського міста, міста у серці Середньої Європи. Численні поштові листівки, фрагменти давніх листів і відбитки штемпелів з його колекції щедро і невимушено проілюстрували тексти та поезії Юрія Андруховича, Тараса Прохаска, Галини Петросаняк, Івана Ципердюка, Іздрика, Алоїза Шарловського і Садока Баронча, уривки з періодичних видань XIX-XX століть.

І відразу стало зрозуміло, що історія і культура Івано-Франківська, унікального в певному сенсі міста в межиріччі двох Бистриць, – це «terra incognita» національної минувшини. Бо з багатства подій і галереї постатей, до контексту «малої Вітчизни» введено поодинокі аргументи, факти, міти, людей. Здебільшого визнання і слава приходили до вже відомих з хрестоматійного погляду історій міста, уже після «переміщення» до науковців і шанувальників старовини. Тому-то певна сума знань про давній Станиславів і сучасний Івано-Франківськ вважалася втраченою, а збережені пам'ятки ще не мали чіткого окреслення за територіальними, краєзнавчими й мистецькими ознаками.

І все ж доля людей та ідей завжди непередбачувана. Те, що вважалося колись чи зовсім нещодавно, не реальним, чи, може, нецікавим, іноді повертається до життя.

Якось великий бразильський теолог Дон Ельдер Камара казав: «Якщо хтось мріє сам, то це лиш одна мрія. Якщо люди мріють разом, то це початок нової дійсності». У нашому випадку, йдеться про спільно-

ту одностудійців, спільність людей, одержимих історією власного міста, повагою до його давно забутих традицій, дослідників, яким байдужі титули, відзнаки, премії. Натяки на створення такого об'єднання були вже давно. Але лише у травні 2007 року, в колі івано-франківських істориків, краєзнавців, мистців, вдалося вибудувати власну дослідницьку філософію. В центрі її – історичне українське місто Станиславів – з його різноетнічним населенням, яке жило своїм часом в кожну з історичних епох і створило міт толерантного і завжди особливого міста. Довкола цього – забуті світи: кольорові і чорно-білі, війни і миру, народження і смерті. Згуртованідесь такою ідеєю івано-франківські містяни – видавець, університетський викладач, крає- і вулицезнавець, офіцер Українського війська і банківський працівник – вирішили словом і ділом вивчати своє місто. Так і виникло історико-краєзнавче об'єднання «Моє місто», президентом якого обрали Зеновія Жеребецького. Воно і надалі – не офіційне, не академічне і не претендує на всеохоплюваність івано-франківської історії. Це – вільна спілка охочих до творення сучасного і об'єктивного образу міста, відтворення забутих і свідомо прикритих пилюкою невігластва й псевдопатріотизму сторінок минувшини. У видрукованих на сьогодні видавництвом «Лілея-НВ» студіях і спогадах М. Грибовича, І. Бондарева, М. Головатого, С. Гайковського, В. Полека, С. Баронча, А. Шарловського, М. Струмінського і Л. Цеклер ми знайдемо більш-менш об'єктивну правду про світлі і темні сторони міського життя. А проілюстровані ці книжки із аналогічної серії «Моє місто» понад 200-ма поштівками з колекції ювіляра. Та це не межа для Зеновія. Адже його мрією залишається видання розкішного альбому «Станиславів на давній поштівці» з відповідними коментарями. І віриться, що це станеться вже дуже скоро.

... Щоб залишатися людьми, – каже мудрець, – мусимо змиритися з випадковістю нашого життя і сприймати її як звичайне наше призначення. Одначе, в математиці, в центрі якої стоїть Бог, випадковість ліквідується. Якщо фізика не може бути просто звітом про експеримент, а вона вибудовує математично сформульовані моделі, які не можуть проявлятися наочно, так і любов до міста, в якому знаходиться твоя сьогоднішня домівка, не може бути гарячою чи теплою, справжньою або фальшивою, рідною чи чужою. Вона або є, або її немає.

Присутність у нашому житті ювіляра як, власне, дослідника і колекціонера, не випадкова. Вже пройдений п'ятдесятилітній шлях Зеновія Жеребецького вкотре доводить, що історію творять малі люди з великої літери, і що не завжди історію пишуть історики.

Математик Жеребецький відноситься до когорти людей, котрі хочуть змінити наше ставлення до минулого нехай окремого узятого міста і власним прикладом показати, що колекціонерство призначене не для зачинених горищ і втаємничених, а для тих, хто через колекціонування намагається привідкрити хвіртку у сад історії.

1 січня – **80 років Степанові Гаврилку**, педагогові, краєзнавцю, організатору і директору Музею історії Тисмениці. Народився у м. Тисмениця. Закінчив Станіславські учительський (1949) і педагогічний (1958) інститути. Працював у Тисменицькому районі заступником директора Рошнівської школи (1949), директором Вільшаницької (1949-1952) та Клубовецької (1952-1989) шкіл, вчителем української мови й літератури Пшеничниківської ЗОШ I-II ст. Один з ініціаторів спорудження пам'ятника Т.Г. Шевченку та каплиці Івана Хрестителя в Тисмениці. Автор книги «З історії церков Тисмениці» (2002), багатьох краєзнавчих публікацій в обласній та районній пресі, співавтор великого дослідження «Тисмениця» (2002). Працював над книгою про визначних діячів Тисмениччини. Помер 4 травня 2003 року. Похований в Тисмениці.

20 січня – **70 років Романові Пащину**, педагогові, художнику, краєзнавцеві. Народився у с. Підгороддя, тепер Рогатинського району. Закінчив історико-філологічний факультет Станіславського (Івано-Франківського) педінституту (1960). Вчителював у Вінницькій області, згодом – у Блюдниківській СШ. З 1968 року – зав. методкабінетом Галицького району. Звільнений з цієї посади за те, що поховав свою маму по-християнськи. З 1983 р. – вчитель історії Галицької СШ №1. Досліджував історичне минуле Галицької землі. Автор живописних і графічних робіт, зокрема: графічних портретів Я. Осмомисла, М. Грушевського, Д. Вітовського та ін. Оформив та видав притчі й дослідження-есе, які можна об'єднати спільною назвою «Родовідне дерево Ростиславовичів». Автор багатьох краєзнавчих статей та графічних ілюстрацій, опублікованих в обласній та районній пресі, у журналі «Дзвін». Помер 5 квітня 2000 року. Лауреат обласної премії імені Марії Підгірянки.

27 січня – **50 років Василю Левичкому**, краєзнавцю. Народився в с. Білі Ослави Надвірнянського району. Закінчив Закарпатський лісотехнікум у м. Хусті (1980). Працює слюсарем експериментального цеху Делятинського лісокомбінату. Досліджує творчість Марійки Підгірянки та історію рідного села. Упорядник творів Марійки Підгірянки: «Мелодії дитинства» (1996), «Мати-страдниця» (1996, 2006), «Марійчин Великдень» (2005) та молитовника «Материнські молитви». Автор книги «Білі Ослави. Село моє – колиска моя» (2000). Співавтор книг: «Страгора» (1994) і «Живо на стерні» (1997). Організатор Музею Марійки Підгірянки в Білих Ославах.

20 лютого – **50 років Улянці Головчанській**, історикові, музеєзнавцю. Народилася у м. Львові. Закінчила історичний факультет Івано-Франківського педінституту (1980). Працювала зав.відділом Івано-Франківського краєзнавчого музею. Досліджує жіночий рух в Галичині в кінці XIX – поч. XX ст., діяльність Союзу українок, історію м. Заболотова Снятинського району. Авторка багатьох краєзнавчих статей в т.ч. в альманасі «Краєзнавець Прикарпаття», брошур, буклетів, біографічних довідників. Організувала понад 50 тематичних стаціонарних виставок, допомагала у створенні понад 20-ти громадських музеїв в облас-

ті, збрала і поповнила фонди обласного краєзнавчого музею майже 2000 експонатів. Лауреат обласної премії імені Івана Вагилевича.

1 березня – **40 років Володимирові Великочю**, історикові, директору Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Народився у м. Городенці. Закінчив Івано-Франківський педінститут імені Василя Стефаника (1992). Працював педагогом-організатором та вчителем історії у школах Івано-Франківська. Наукову роботу розпочав у 1995 році як співробітник відділу регіональних проблем Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України і Прикарпатського університету. Кандидат історичних наук (1999). Завідувач наукового відділу Прикарпатського університету (1997-2003). З 2003 року очолює Інститут туризму Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника. Автор багатьох наукових та краєзнавчих статей співавтор праць: «Дмитро Вітовський. 1887-1919. Документальний нарис», «ЗУНР у пам'ятках історії та культури Прикарпаття», «Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Історія» та ін.

12 березня – **70 років Тамарі Гусар**, педагогу, краєзнавцеві. Народилася у с. Різдвяни, тепер Галицького району. Закінчила історико-філологічний факультет Станіславського педінституту. Працювала вчителем у Войнилівській СШ, а з 1969 – викладачем української літератури у Бурштинському енергетичному технікумі. Облала кабінет української літератури у Бурштинському енергетичному технікумі, ініціатор та організатор Історико-етнографічного музею «Берегиня».

23 березня – **30 років Ігореві Івохняку**, історикові, етнографу. Закінчив історичний факультет Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Завідувач відділу писанкового розпису Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття. Автор науково-популярних статей у періодичній пресі, учасник історико-етнологічних та етнографічних конференцій.

9 квітня – **70 років Олександрові Шереметі**, журналістові, краєзнавцю. Народився у селищі Олександрівка Кіровоградської області. Закінчив Київський університет ім.Т.Г. Шевченка (1961). Працював на партійній і профспілковій роботі, редактором профспілкової газети «Єдність». Досліджує культурно-громадське життя Станиславова. Автор і співавтор краєзнавчих видань «Історії промовисті сторінки» (1971), «Галич» (1984), «Івано-Франківськ» (1979), «Рогатин» (1989) та публікацій у періодичній пресі.

12 квітня – **70 років Маркіяну Сав'юку**, вчителю, краєзнавцю. Народився у селі Микитинці, тепер Косівського району. Закінчив фізико-математичний факультет Станіславського педагогічного інституту. Вчителював у селі Пістинь (Косівський район), а з 1963 – у Ковалівській СШ. Викладав фізику, астрономію, креслення. Автор книжок «Марія – любов моя...» (1995), «Микитинці, історія села очима однієї

людини» (1997), «Кузня знань: 100-ліття Ковалівської школи» (1997), «Жарти на уроці і на кожному кроці» (1999), «Ковалівка. Війна і людські долі» (2000). Помер 7 березня 1999 року, похований у Ковалівці.

5 травня – **120 років Мирославі Капію** (літ. псевдонім і крипт.: Луговий Юрій, М.К.), педагогу, письменникові, перекладачу. Народився у селі Коцюбинці, тепер Тернопільської області. Закінчив філософський факультет Львівського університету (1914). Учитель Тереховлянської (до 1928), Лежайської (Жешувське воєводство, Польща) і Віденської (до 1945) гімназій. З 1945 року викладав німецьку і французьку мови у Косівській СШ. Автор збірок оповідань «З його думок» (1907), «Незабутнім тіням Тарасовим» (1914), «Неймовірні, оповідання» (1939), науково-фантастичної повісті «Країна блакитних орхідей» (1932), повісті «Із-над срібного Сяну» (1937), численних віршів опублікованих у тогочасних журналах та альманахах. У рукописах залишились збірка віршів про Карпати та історична повість про Морозенка. М. Капій знав десять мов, перекладав твори російських, англійських, французьких, німецьких, норвезьких, польських письменників. Збирав український фольклор. Понад 140 його записів з української народної демонології вміщено в «Етнографічному збірнику» (Т.т. 33 і 32, 1912), понад 10 колядок і щедрівок – у 35-ому томі цього ж збірника (1919). Частина фольклорних записів М. Капія опубліковано у виданнях: «Матеріали до української етнології» (Т.т. 19-20; 1919), «Історичні пісні» (1961), «Казки про тварин» (1976), «Колядки та щедрівки» (1965), «Співанки-хроніки» (1972) тощо. Був також бібліофілом (його бібліотека налічувала близько 10 тис. томів), філателістом і нумізматом. Помер 24 березня 1949 року в Києві

4 червня – **130 років Антону Крушельницькому**, письменникові, перекладачу, журналістові і літературознавцю. Народився у місті Ланьцут, Польща. Закінчив філософський факультет Львівського університету. Працював у гімназіях Станиславова (1905-1909), Коломиї, де, обирався членом виділу філії «Просвіти». У 1907 році в Коломиї вийшов друком його «Просвітний реферат із ювілейного обходу філії «Просвіти» в Коломиї 21.12.1908 р.». Видав серію підручників і хрестоматій. Розуміючи важливість літератури у вихованні шкільної молоді, видав збірку «Перли українського письменства» (Станиславів, 1908) та чотири випуски «Вибраних творів українського письменства» (Коломия, 1910). Працював директором гімназій у Городенці (1913 – 1914), Рогатині (1925) та Коломиї (1926-1927). Був міністром освіти в уряді УНР в Кам'янці-Подільському. Емігрував на Радянську Україну, де у 1934 році був заарештований, вивезений на Соловки і там розстріляний.

12 червня – **110 років Олександрові Феданку**, педагогові, краєзнавцю. Народився у місті Станиславів (тепер Івано-Франківськ). Закінчив Станиславівський учительський (1945) та педагогічний (1955) інституту. Вчителював у селі Рибному, тепер Тисменицького району (1917-1919), Станиславова (1919-1923), Солотвині (1923-1948). Всюди збирав матеріали з історії рідного краю. За громадсько-освітню діяльність польська влада неодноразово намага-

лася звільнити О. Феданку з роботи, але громада сіл, де він працював, відстоювала його. З 1948 року працював директором семирічної школи в селі Тисменичани, а з 1950 – в Хриплині Тисменицького району. Вийшовши на пенсію (1958), повернувся у Солотвино, працював на громадських засадах інспектором-методистом шкіл райвно, вивчав історію Солотвина, Скита Манявського, писав життєпис Антона Могильницького. Ініціатор та організатор Історико-краєзнавчого музею в селищі Солотвино і перший його директор. З ініціативи Феданка почалися реставраційні роботи у Скиті Манявському. Опублікував низку історико-краєзнавчих статей. Помер 3 квітня 1983 року в Трускавці. Похований у Солотвині.

15 червня – **120 років Гнатові Колцуняку**, мистецтвознавцеві, художнику-орнаменталісту, члену етнографічної комісії НТШ. Народився у селі Яворів, тепер Косівського району. Закінчив архітектурний факультет Львівського політехнічного інституту (1910). Працював у Львові та Коломиї. У роки Першої світової війни служив в австрійському війську як художник. Після проголошення ЗУНР створив в УГА військовий оркестр і як диригент брав з ним участь в усіх урочистостях, які відбувалися в Коломиї. Воював з поляками у складі УГА, потім – ЧУГА. З кінця 1920 року працював у Київському історичному музеї ім. Т.Г. Шевченка, згодом викладав музику і малювання в одній зі шкіл Києва. Був активним членом Етнографічного товариства АН УРСР. Займався книжковою і прикладною графікою, проектував стінні розписи, майолікові плитки, театральні декорації. Оформив обкладинки до книг «Мойсей» І. Франка, «Народна ноша» Л. Мартовича, «Смерть бога» М. Яцківа. Г. Колцуняк першим звернув увагу на потребу вивчення з мистецького боку надгробних хрестів, опублікувавши з численними замальовками статтю «Народні хрести в Коломийщині» (1919). У січні 1933 року був заарештований і звинувачений у приналежності до УВС. Засуджений до п'яти років, потім вирок замінено на три роки таборів. Дальша доля невідома. Припускають, що у 1937 р. загинув на каторжних роботах або був розстріляний. Його художня спадщина майже не збереглася і тому слабо вивчена.

30 червня – **70 років Володимирові Морозюку**, історикові-краєзнавцю. Народився у селі Скоморохи, тепер Озерна Житомирської області. Закінчив історико-філологічний факультет Станіславського педагогічного інституту (1962). У 1968-1987 роках служив кадровим офіцером у радянській армії. У 1987 році звільнений у запас в ранзі майора. Автор понад 200 публікацій на краєзнавчу тематику в українських і російських газетах та журналах. Окремими публікаціями вийшли путівник «Легендарна молодість батьків» (1968), «А зорі слізьми вмивались...» (2002), «Немиринці-Курилівка» (2003), «Надщерблена доля» (2003), «В'язанка старожитностей» (2004), «На гранях світла і тіней» (2004), «Червоні роси» (2004), «Краєзнавчі візерунки» (2005), шість томів ілюстрованого біографічного довідника «Пом'яник» (2005, 2006, 2006, 2007, 2007, 2208). В. Морозюк – член Національної спілки журналістів України, Почесний член обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців.

Бойко Іван — учитель історії Гаврилівської ЗОШ I-III ст. Надвірнянського району.

Бурдуланюк Василь — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Виноградник Теофіл — заслужений юрист України, член Національної спілки журналістів.

Гаврилів Богдан — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Грабовецький Володимир — доктор історичних наук, професор кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Драбчук Іван — старший науковий працівник заповідника «Давній Галич».

Завгородня Тетяна — доктор педагогічних наук, професор, зав. кафедри педагогіки ім. Б. Ступарика Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Заморока Григорій (1891-1967) — педагог, учасник національно-визвольної боротьби 1918-1929 рр.

Зрайко Богдан — науковий працівник Львівського музею етнографії та народних промислів.

Ільницький Василь (1823-1895) — священник, письменник, історик, перекладач, театральний критик і педагог.

Кіндратюк Богдан — кандидат педагогічних наук, доцент Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Косило Ірина — завідувач відділу Івано-Франківського обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді.

Косило Михайло — директор обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді.

Кугутяк Микола — доктор історичних наук, доктор філософії, професор, директор Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Лотоцький Віталій — студент 4-го курсу Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Монолатій Іван — кандидат історичних наук, доктор філософії, доцент кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Нагірний Мирослав — керівник історико-краєзнавчого гуртка Яремчанського центру позашкільної роботи дітей та юнацтва.

Проців Лілія — кандидат педагогічних наук, асистент кафедри педагогіки ім. Б. Ступарика Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Романів Оксана — старший науковий працівник Музею визвольних змагань Прикарпатського краю.

Яневич Богдан — в.о. голови Калуського культурологічного товариства «Бойківщина», відповідальний секретар Калуської міськрайорганізації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

Янко Іван — директор Добротівської ЗОШ Надвірнянського району.

Яченко Роман — асистент кафедри екології Інституту менеджменту та екології «Галицька академія».

